

EDITO

UW REGELS ZIJN DE ONZE NIET... !

Mensen kijken verschillend tegen het leven aan. Dat kan gaan over eenvoudige dingen, wat 'fatsoenlijk gedrag' is, wat wel of niet kan, en op welke leeftijd, tot en met wat mensen denken over 'goede zorg' en hulpverlening, en wat ze daarvan al of niet willen en mogen verwachten. Er worden regelmatig spanningen signaleerd tussen wat cliënten of hun omgeving van zorg en hulpverlening verwachten en wat voorzieningen kunnen of willen bieden. Visies op wat kan en niet kan bij de opvang en begeleiding van kinderen en jongeren, waar grenzen mogen of moeten getrokken worden, en hoe men daar moet mee omgaan, worden niet vanzelfsprekend meer gedeeld.

Dit heeft niet alleen te maken met de omslag van een aanbodgerichte naar een vraaggerichte zorg, maar ook met een toenemende diversiteit tussen mensen en het ontbreken van een gemeenschappelijk referentiekader. Daarbij gaat het dikwijls over mensen die (gelukkig) heel wat beter voor zichzelf durven opkomen. Van een 'vanzelfsprekende' consensus over 'goed gedrag' is al lang geen sprake meer. Voorzieningen worden dan ook geconfronteerd met de vraag: waar trek je grenzen, en met welk recht?

De Ethische Commissie van het Vlaams Welzijnsverbond heeft het voorbij anderhalf jaar nagedacht over "**verantwoord omgaan met grenzen en begeleidingsafspraken in zorg en hulpverlening.**" 'Uw regels zijn de onze niet' drukt op sprekende wijze de soms tegengestelde verwachtingen en het wederzijds onbegrip tussen cliënten, hulpverleners en voorzieningen op dit vlak uit. Het vierde Ethisch Advies van het Vlaams Welzijnsverbond werd eind vorig jaar op een studiedag voorgesteld aan de leden en andere geïnteresseerden. In dit themanummer nemen we de integrale tekst van het advies op, samen met enkele teksten van sprekers op de studiedag, enkele korte workshopverslagen en een langer extra-artikel. Met dit advies en dit themanummer willen we handvatten aanreiken om vanuit een visie op leefregels deze patstelling te overstijgen.

Dit ethisch advies is gericht naar directies en verantwoordelijken, hulpverleners, opvoeders en begeleiders. Beroepskrachten en vrijwilligers. Leden van de ethische werkgroepen van voorzieningen en allen die betrokken zijn bij het opstellen, gebruiken en bijsturen van leefregels of afspraken in zorg, hulpverlening en begeleiding. Ook al lijkt dit advies het meest bruikbaar in het kader van een (semi-)residentiële opvang, toch kunnen ook begeleidingsafspraken in de ambulante begeleiding in dit perspectief aan bod komen.

Moeite met regels is iets van alle tijden. Cliënten van de hulpverlening brengen vanuit hun eigen leefwereld andere normen aan. Ieder gezin heeft zijn eigen geschiedenis, zijn culturele achtergrond en zijn gewoontes. Er zijn de veranderende maatschappelijke normen. Als opvoeders (ouders, maar zeker ook professionele opvoeders) ervaren we dagelijks de noodzaak om grenzen te stellen. En tegelijk hebben we een fundamenteel onbehagen als het gaat over het recht om grenzen te stellen. Regels van voorzieningen gaan vaak een eigen leven leiden. Er zijn niet alleen de geschreven 'reglementen', maar vaak ook ongeschreven regels. Strikte verbodsbepalingen of algemene leefregels, die het samenleven moeten aangenaam maken. Collectief vastgelegde of individueel geregelde afspraken... In het advies en in de verschillende bijdragen in dit themanummer wordt op al deze (en andere) zaken ingegaan.

In een zorgethisch kader is de relatie tussen de cliënt en de hulpverlener erg belangrijk. Dit wil echter niet zeggen dat regels en afspraken niet meer belangrijk zijn, "als we maar een goede begeleidershouding ontwikkelen." Het advies pleit voor een doordenken over leefregels en begeleidingsafspraken en onderstreept het belang van de reflectie over de achterliggende waarden en normen. Iemand stelde dat dit wellicht "de meest interessante pedagogische gesprekken" oplevert. Niet alleen het voorzieningenbeleid moet hiermee bezig zijn, en ook niet alleen de (professionele) hulpverleners, maar ook de cliënten en hun omgeving hebben hierin een stem. In dit verband pleiten we dan ook voor transparantie, wederzijdsheid en participatie.

We besluiten met een citaat uit één van de artikels: "Wij hebben op het vlak van de ethische groei naar menselijke 'zin-volheid' geen behoefte aan normatieve modellen om te kopiëren of slaafs te imiteren, maar aan 'toffe' en boeiende belevingswijzen die ons de 'smaak' kunnen geven voor geweldloze tederheid en eerbiedige omgang met elkaars leven, voor vertrouwenwekkend en waarachtig spreken, voor erkenning van ieders eigendom en eigenheid en voor levenslange trouw in hun 'schoon-menselijke' volle kwaliteit."

We hopen dat dit themanummer bij u de smaak wekt om – samen met uw collega's in teamverband – verder na te denken en te werken rond leefregels en begeleidingsafspraken in uw hulpverlening.

Fons Geerts
Eindredacteur

edito

UW REGELS ZIJN DE ONZE NIET...

Ethisch omgaan met grenzen en begeleidingsafspraken

Inleiding

1. De titel van dit vierde advies, '**Uw regels zijn de onze niet**', verwijst naar de veelzijdige en wederkerige (in verschillende richtingen werkende) spanning tussen voorzieningen en cliënten in het omgaan met leefregels. Cliënten stellen terecht dat er moet rekening gehouden worden met hun 'regels' en wensen. Vanuit de voorzieningen wijst men op het belang van regels om het samenleven mogelijk te maken. Dit heeft onder meer te maken met de spanning tussen een sterk aanbodgerichte traditie en de nieuwe verworvenheden van een vraaggerichte zorg. We worden geconfronteerd met een grote diversiteit aan meningen over de beste keuzes in de zorg, zowel op het vlak van de professionele en pedagogische benadering, als in verband met de achterliggende waardeoriëntaties.

2. Eerder dan in te gaan op de brede problematiek van de grenzen aan de vraaggestuurde of vraaggerichte zorg, vond de Ethische Commissie van het Vlaams Welzijnsverbond om deze thematiek concreter te maken, een aanknopingspunt in de **leefregels** die in

de meeste voorzieningen gehanteerd worden.

3. In dit advies willen we niet ingaan op methodiek en pedagogiek, doelgroepspecificiteit of individuele gewoontes in voorzieningen, maar willen we in de eerste plaats een ethisch advies afleveren. We willen een aanzet van antwoord bieden op de vraag hoe op een ethisch verantwoorde manier kan omgegaan worden met het opstellen en gebruiken van leefregels in de praktijk van elke dag in welzijnsvoorzieningen. We zijn er ons van bewust dat deze reflectie vooral van nut is voor (semi-)residentiële voorzieningen, maar zien toch ook een nuttige uitbreiding mogelijk naar alle regels die in kinderopvang gelden en afspraken die in het kader van de omgang met cliënten in ambulante voorzieningen aan bod komen.

4. Tenslotte ervaren we ook een omgekeerde beweging, nl. dat de afsprakenkaders, leefregels of huisregels ook een goed aanknopingspunt kunnen bieden om regelmatig stil te staan bij de waarden van waaruit en waartoe we hulp verlenen.

Deel 1: Enkele maatschappelijke tendensen

5. De samenleving is voortdurend in verandering. Er ontstaat een **grote openheid** voor verschillende benaderingen en visies rond steeds meer levensgebieden. Men kan spreken van een groeiende sociaal-culturele diversiteit, waarbij niet alleen de culturele maar vooral de sociale verschillen (in brede zin) een belangrijke diversiteitsfactor zijn.

6. De toenemende diversiteit onder mensen gaat gepaard met een grotere ruimte voor de persoonlijke invulling en beleving van het **eigen levensproject**. Dit is een verrijking en een verworvenheid die men niet zou wensen terug te draaien. Een volledig voorgestructureerd en van buitenaf opgelegd leef- en waardepatroon behoort dan ook definitief tot het verleden voor zowat iedereen. Alleen de persoon zelf weet in eerste en laatste instantie wat goed voor hem/haar is, tenminste wanneer iemand tot de jaren van verstand is gekomen. In het decreet op de rechtspositie van minderjarigen in de hulpverlening wordt voldoende onderscheidingsvermogen voorondersteld vanaf de leeftijd van 12 jaar, tenzij het tegendeel bewezen wordt. Voor minder wilsbekwame personen stelt zich een specifiek probleem, waaraan in dit decreet geen aandacht werd besteed. Dit komt ook niet expliciet ter sprake in dit advies. Het gaat erom de wettelijke vertegenwoordigers en (eventueel) de vertrouwenspersoon, als degenen die het best kunnen weten wat goed is voor hem of haar systematisch bij de hulpverlening te betrekken zonder ooit volledig de niet-betrokkenheid van de cliënt zelf als evidentie te gaan hanteren.

7. Eén van de gevolgen van deze maatschappelijke veranderingen is dat vrij algemeen verspreide, en vroeger haast niet bevroegde visies rond opvoeding meer en meer in vraag gesteld worden. Bij heel wat opvoedingsverantwoordelijken (ouders, onderwijzers en begeleiders) wordt als gevolg daarvan een **toenemende opvoedingsonzekerheid**esignaleerd, waardoor de overheid en de hulpverlening zich steeds meer gaat bezig houden met de bijzondere ondersteuning van het opvoedingsproces.

8. Er werd intussen een lange weg afgelegd (waarvan het einde nog niet in zicht is) die de **gelijke persoonsrechten** van ieder mens, evenals zijn rechten als cliënt en/of patiënt op de voorgrond heeft geplaatst. Dit is intussen (althans principieel) zo goed als algemeen aanvaard, ook voor personen met allerlei beperkingen. Volwaardig burgerschap, de verworvenheden van emancipatie en inclusie moeten gelden voor iedereen, zonder onderscheid.

9. Deze visie op gelijkwaardigheid heeft ook de onderlinge **gezagsverhoudingen** in welk kader dan ook kwalitatief diepgaand **veranderd**. Men spreekt van de overgang van bevelsstructuren naar onderhandelingsrelaties of dialoogstructuren. Ook in de opvoeding en in de zorg en hulpverlening worden al te strakke asymmetrische relaties bijgestuurd.

10. Het mag duidelijk zijn dat de hier summier geschetste evoluties vaak van verschillende kanten kunnen belicht worden. Het spreekt vanzelf dat de verworvenheden positief gewaardeerd en de minder positieve evoluties opgevaardeerd moeten worden in een **toekomstgericht perspectief**. Hierbij roepen de groeiende sociaal-culturele

diversiteit en de andere geschetste ontwikkelingen duidelijk andere verwachtingen op naar de uitbouw en aanpak van de professionele zorg.

Deel 2: Leefregels in de praktijk van de hulpverlening

11. De hierboven geschetste evoluties hebben uiteraard ook repercussies op de zorg en hulpverlening. Zowel wat de cliëntbetrokkenheid betreft, de botsing van waarden, als naar het opzet en het toepassen van leefregels.

Cliëntbetrokkenheid en botsing van waarden

12. Vanuit een grotere mondigheid en scherpe gevoeligheid voor de eigen verwachtingen is de betrokkenheid van de **cliënt** bij het hulpverleningsgebeuren fundamenteel veranderd. Zijn positie is versterkt en de cliënt wordt meer en meer tot subject en partner gemaakt in de zorg, die hij in grote mate zelf mee wil en kan sturen. Dit heeft in vele voorzieningen een positieve dynamiek van samenwerking tot stand gebracht.

13. Daarnaast gaan de **doelgroepen** zich meer en meer organiseren (van plaatselijke actiegroepen over zelfhulpgroepen rond een bepaalde aandoe-ning tot de ganse patiënten- en cliëntenrechtenbeweging) en treden ze als (kritische) partner op.

14. Ook de **overheid** heeft via erken-nings- en kwaliteitsnormen de cliënt centraal gesteld in heel het zorg- en hulpverleningssysteem. Dit proces is nog in volle ontwikkeling, maar zorgt er samen met pedagogische en maatschappelijke evoluties voor dat er **ook op de werkvloer** reeds heel wat aandacht gaat naar participatie van cliënt, gebruiker of cliëntsysteem. (Onder meer via gebruikersraden, e.a.)

15. Meteen wordt ook duidelijk dat de complexiteit om het samenleven in een voorziening in goede banen te leiden, toeneemt en een stuk van zijn eviden-tiekarakter verliest. De **nood aan meer expliciete leefregels en afspraken**, zowel collectief als individueel, neemt toe. Hierin moet zowel aandacht en ruimte zijn voor het samenleven in groep en de organiseerbaarheid daar-van, als voor de individuele aanspraken en zorg op maat voor de verschillende cliënten.

16. Het ligt voor de hand dat verwach-tingen en/of eisen van elk individu in relatie met zijn omgeving – hoe belang-rijk als blijvend referentiepunt ook – niet het enige en altijd doorslaggevende element kunnen zijn in de soms erg concrete afweging rond keuzes in de zorg. Ook al moet een voorziening voldoende ruimte kunnen bieden voor cliënten om vanuit hun behoeften en aspiraties voldoende kansen tot ont-plooiing en integratie te krijgen, toch spelen hier ook professionele en ethi-sche aspecten in mee, evenals concrete organisatorische en financiële elemen-ten die de verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het **samenleven** als ge-heel en de continuïteit daarvan mee be-palen.

Concretisering in leefregels

17. Deze dubbele gerichtheid inpassen in leefregels is geen sinecure. Voor velen zullen strakke leefregels altijd op weerstand blijven stuiten. Het is dan ook belangrijk de achtergrond van de leefregels voor iedereen te duiden en een onderscheid te maken tussen ver-schillende soorten regels.

18. Leefregels zullen enerzijds zo dui-delijk mogelijk de **ondergrens** aange-ven, om het samenlevingsgebeuren

mogelijk te maken, en daartoe beroep doen op de eigen inzet en verantwoordelijkheid en het geweten van ieder. Anderzijds moeten leefregels ruimte bieden voor een zo goed mogelijk ingroeitraject voor de cliënt: op het eigen ritme en met voldoende kansen tot persoonlijke accenten.

19. Een voorziening is echter meer dan een zo aangepast mogelijke ruimte voor individuele begeleiding van individuen. Een voorziening werkt vanuit een bepaalde **visie**, uitgedrukt in een missie of opdrachtsverklaring, met bepaalde pedagogische achtergrond en projecten. Zo heeft in residentiële voorzieningen het project van de leefgroepen op zich een belangrijke (hulpverlenende) betekenis in functie van het aanbieden van groeikansen voor de bewoners. Ook in (semi-)ambulante hulpverlening spelen achtergrond, missie van de organisatie en pedagogische opdracht een belangrijke rol. Zelfs wanneer men zich louter dienstverlenend opstelt, blijft men dit doen vanuit een bepaalde visie, met alle consequenties van dien.

20. Bovendien blijft de zorg in de meeste gevallen gericht op het mogelijk maken van een terugkeer naar het natuurlijk milieu. Daar bovenop wil een voorziening ook het perspectief van inschakeling en integratie in de bredere **samenleving** openhouden en bevorderen. Ook de samenleving hanteert waarden en normen, waaraan men niet voorbij kan gaan. De hulpverlening is immers steeds gekaderd binnen en heeft zich te verantwoorden tegenover een concrete samenleving. Daartoe is een minimum aan inzet en loyaliteit nodig van alle betrokkenen.

Drie modellen

21. Uit de bevraging bij een aantal voorzieningen bleek dat er grosso modo drie modellen in omloop zijn. Uiteraard zijn zowel de link met de eigen opdracht en doelgroep als de zorgvisie daarbij als referentie aanwezig.

Een verbodsmodel

22. Vooreerst is er een verbodsmodel, waarin vooral de strikte **grensregels** zijn opgenomen. Deze regels zijn meestal van boven en vooraf opgelegd, zijn niet of weinig bespreekbaar en zijn geen voorwerp van inspraak. De meest cruciaal geachte (pijn)punten van de werking worden er zo eenduidig mogelijk in vastgelegd.

De nadruk ligt op disciplineren, waarbij overtredingen (streng) gesanctioneerd worden (soms tot uitsluiting toe) en dit ook op uniforme wijze. De afspraken daaromtrent, evenals de communicatielijnen, zijn voor ieder duidelijk: zowel voor cliënten, ouders als personeel. Zij worden bij de intake schriftelijk meegedeeld en uitvoerig toegelicht aan alle nieuwkomers en hun omgeving.

Een contractmodel

23. In een contractmodel worden regels in principe vastgelegd op basis van overleg met de betrokkenen. Hoewel hier vaak ook de voornaamste verbodsregels in opgenomen worden, is het vooral de bedoeling om hierin ook **individuele afspraken en/of groepsafspraken** op te nemen. De aldus vastgelegde regels en afspraken worden in een juridische context onderschreven (letterlijk en figuurlijk) door beide partijen. Bovendien houdt dit de mogelijkheid in om afspraken

rond wederzijdse rechten en plichten op te nemen, zoals rond evaluatie en bijsturing, duurtijd, beëindiging, eventuele sancties bij niet naleving, controle en klachtenprocedure.

Er dient over gewaakt dat het hier niet om een formaliteit gaat, waar de nieuwkomer geen echte keuze en inspraak bij heeft (eenrichtingsverkeer) en hem iets ter ondertekening voorgelegd wordt dat vooraf en vanuit de voorziening wordt opgelegd. Er dient over gewaakt dat het model van de overeenkomst uiteindelijk niet gehanteerd wordt als een middel waarmee de voorziening zich kan indekken in specifieke probleemsituaties en bij betwistingen of waarmee men de eigen verantwoordelijkheid voor bijvoorbeeld het al dan niet doorgaan van een opname kan afschuiven.

Het contractmodel moet ertoe leiden dat er een basis ontstaat van wederzijdse overeenkomst voor de goede werking van de voorziening en het aangenaam verblijf van de cliënt. Dit kan dus zowel betrekking hebben op collectief vastgelegde regels (o.m. via de gebruikersraad) als op individuele afspraken (vastgelegd in het handelingsplan of in een proces van persoonlijke toekomstplanning). Het overleg over dit soort afspraken is niet alleen kwestie van de voorziening en de cliënt, maar van alle 'stakeholders'.

Een verbindingsmodel

24. Als derde model is er het verbindingsmodel. Hierbij wordt een bredere kijk geboden dan via vastgelegde regels en individuele afspraken mogelijk is. Regels staan hier dienste van het **samenleven** en het zo goed mogelijk rekening houden met verwachtingen van bewoners in dit per-

spectief. De regels in het verbindingsmodel moeten ervoor zorgen dat de ruimte geboden wordt dat iedereen (cliënt én hulpverlener én voorziening) zijn aandeel en verantwoordelijkheid daarin kan opnemen.

De cultuur en de visie en identiteit van de voorziening komt hierin sterk tot uiting. Het gaat hierbij vooral om 'gezondheidsregels', die veel ruimte voor overleg, inspraak, persoonlijke invulling en initiatief open laten. Maar tegelijk kadert zich dit in het waardevolle van een traditie. Het is geen louter van buitenaf binnen brengen van waarden, noch uitsluitend resultaat van overleg en onderhandeling, maar komt voort uit en houdt rekening met de ervaring van wat generaties voor ons belangrijk vonden. In deze zin sluit het aan bij een vorm van generatiedenken, zoals dit ook in de contextuele hulpverlening uitgewerkt werd.

We mogen echter niet voorbijgaan aan de gegevenheid dat er, vanuit een ander levensaanvoelen, vaak een breuk optreedt met het verleden. Zowel collectief als individueel. Het binnenbrengen van de waardevolle ervaring uit het verleden (intergenerationaliteit) is niet alleen een opgave voor ouders, maar ook voor voorzieningen, omdat dit soort continuïteit, evenals de voorbeeldwaarde ervan, van groot belang is voor de ontwikkeling van jongeren. Ook Nagy spreekt in zijn generatiedenken over breukmomenten die in verbondenheid kunnen leiden tot de start van een hulpverleningsproces. Tenslotte is deze verbondenheid en de eraan gekoppelde verantwoordelijkheid voor mekaar (wederkerigheid) een belangrijk gegeven uit de zorgethiek. Dit laatste (bvb. streven naar solidair samenleven) is echter niet te verplichten, maar voor te leven...

Belang van de keuze van een model op basis van de eigen zorgvisie

25. In de praktijk blijkt dat men meestal een op de eigen leest van de voorziening geschoeid model uitwerkt, met elementen uit de drie typologische modellen. Hierin kan een gradatie van minder strikte omschrijving, grotere bespreekbaarheid en soepelheid naar toepassing, inspraak en eigen inbreng van de betrokkenen onderkend worden. In elke vorm van samenleven zijn er heel wat ongeschreven regels en conventies (bv. de zogenaamde etiketteregels) die vooraf gaan aan geschreven (leef)regels en wetten. Het is belangrijk hiervoor attent te zijn en er oog voor te hebben dat het 'statuut' van de verschillende soorten regels van mekaar verschilt.

26. Dit onderscheid tussen verschillende soorten regels met een ander 'statuut' moet dan ook tot uiting komen in de daaromtrent gemaakte afspraken en de wijze waarop men ermee omgaat en er over communiceert.¹ Het kan interessant zijn een onderscheid te maken tussen grensregels, leefregels en afspraken. **Grensregels** hebben zoals gezegd iets van een absoluut karakter, dat voor iedereen duidelijk moet zijn. Het zijn minimumgrenzen die het samenleven moeten mogelijk maken en waarvan dus niet kan afgeweken worden. In elke voorziening wordt het lijstje van de items die daarvoor zeker in aanmerking komen opgesteld. Zij moeten zo gedetailleerd mogelijk op papier staan en, na goedkeuring, door iedereen correct worden opgevolgd. **Leefregels** zijn veel soepeler en meer

open geformuleerd, gericht op een meer voldoening gevend samenleven. Het kan hierbij gaan om geschreven of ongeschreven regels. **Afspraken** zijn meestal individueel in het kader van de begeleiding, meer situatie- of persoonsgericht, rekening houdend met een persoonlijk groeiperspectief. Samen met grensregels en algemene leefregels vormen zij een zo geïndividualiseerd mogelijk kader, waarbinnen een cliënt zijn verblijf moet kunnen situeren.

27. Het is niet mogelijk en ook niet wenselijk om al die leefregels erg strak te gaan formuleren. Trouwens, niet alles hoeft in regels te worden neergeschreven en wellicht zelfs niet als ongeschreven regel gehanteerd te worden ... Tenslotte wijzen we ook op de mogelijks contraproductieve bijwerking van een overgereguleerd systeem. Het kan niet de bedoeling zijn om een soort 'wettisch formalisme' te gaan aankweken bij mensen in de zorg. Een doordacht evenwicht zoeken tussen geschreven en ongeschreven, verbodsen leefregels, collectief en individueel geregelde aspecten van de werking, is een permanente opgave voor elke voorziening.

28. Tenslotte wijzen we erop dat het tegenover het chaotische leven en de problemen waarmee iemand geconfronteerd wordt, ook belangrijk kan zijn om in de hulpverlening (onder meer via leefregels) **houvast en structuur te bieden**. Voor gekwetste mensen kan structuur er juist toe bijdragen dat men tot rust kan komen, wat een voorwaarde is om (opnieuw) te kunnen groeien. In eerste instantie kan de hulp-

1 In een bepaalde voorziening spreekt men van wetten, regels en afspraken: wetten zijn algemeen geldend voor iedereen, regels worden door de begeleiding opgelegd, maar zijn bespreekbaar, aanpasbaar aan de situatie, en afspraken zijn individueel tussen een jongere en een begeleider.

verlening misschien de regie moeten overnemen, om deze daarna stelsmatig terug te geven aan de cliënt... Emancipatorisch begeleiden betekent niet 'laissez-faire': zo werkt het de facto niet, er worden sowieso toch grenzen aangegeven, uit bezorgdheid voor de cliënt en om het samenleven mogelijk te maken. Mensen terug de regie over het eigen leven laten opnemen (Empoweren) vertrekt vanuit een initiatie in de grensregels, waarna men de cliënt zelf zijn weg laat zoeken en bepalen.

29. Veel hangt ook af of men een individuele (therapeutische) benadering voorop stelt of de nadruk eerder legt op het samenleven en het **groepsgebeuren op zich**. Waarbij men er al dan niet van uitgaat dat het groepsleven op zich therapeutisch werkt. Het samenleven heeft waarde op zich, kan ook een pedagogisch-educatieve functie hebben: voorleven van hoe het zou kunnen zijn...

Deel 3: Een ethisch kader

Een ethische commentaar op evoluties in de samenleving

30. Wanneer we met een ethische bril naar de aangehaalde ontwikkelingen in de samenleving kijken, springen twee op het eerste zicht enigszins **tegenstrijdige tendensen** in het oog. Een toenevende individualisering, met nadruk op de steeds groeiende behoefte om in zo groot mogelijke vrijheid zijn eigen keuzes te mogen bepalen (autonomie) en tegelijk een reactie tegen een aantal ongewenste, schijnbare uitwassen van een doorgeschoten autonomie, met een roep om een meer heteronome, van

buitenaf opgelegde ordening, die zelfs erg repressief mag zijn. We worden dan ook geconfronteerd met allerlei regels in vele maten en gewichten en daar is soms ook vraag naar.

31. Individualisering gaat gepaard met een inwendige groeinorm: **'ieder zijn privé-ethiek'** die bij hem of haar past en die, althans in de eigen perceptie, zo veel mogelijk los staat van wat anderen daarvan denken. Tegelijk wordt dit ook niet aan anderen opgedrongen: ieder mag zijn eigen mening hebben over de meeste levenskwesties. Deze meningen worden eerder uitgesproken op basis van 'smaak', van subjectieve voorkeur: wat 'cool' is, spreekt aan en lijkt de moeite waard. Als er sprake is van een sterke innerlijk doorleefde overtuiging, dan leidt dit tot stevig onderbouwde meningen. Een zwakke overtuiging daarentegen leidt gemakkelijk tot beïnvloeding en kan zelfs leiden tot extremisme wanneer er geen correctie gebeurt door algemeen aanvaarde normen.

32. Individualisering kan ook leiden tot een 'egalisering' van leefstijlen. We merken dit niet alleen in gewoontes en gedragingen (bv. mode), maar ook in de opstelling tussen de generaties: in onze samenleving willen ouders en opvoeders zich al te veel als 'vriend' en gelijke van hun kinderen opstellen. Hierdoor wordt het moeilijker om oriëntaties aan te reiken aan de volgende generaties, waardoor jongeren niet meer weten waar ze aan toe zijn.² In het verlengde hiervan ligt het voor de hand dat zowat iedereen voorstander is van een verregaande **formele tolerantie** en waarderelativering: "ieder zijn waar-

2 R. Burggraeve en D. Pollefeyt, art. cit. p. 73-75 verwijzend naar T. Anatrella, *Le sexe oublié*, Paris, Flammarion, 1990, in R. Burggraeve e.a., *De verruwing voorbij*, Leuven, 2004.

heid". Toch moeten we vaststellen dat mensen vaak ook botsen met deze verkeerd opgevatte gelijkheidsidee en in de feiten vaak uitgaan van de asymmetrie tussen de generaties. Tegelijk blijken er in de beleving van mensen nog (ethische) grenzen te bestaan en is er zeker geen sprake van totale waarderelivering. Zo verwijst bv. de term 'zinloos geweld' naar een niet te tolereren ondergrens.

33. Ondanks een sterk gevoel van persoonlijke autonomie en zelfbepaling blijkt uit onderzoek dat voor heel wat levensdomeinen de keuzes nog erg **sociaal bepaald** blijven en niet zo sterk aan diversifiëring onderhevig zijn, en waarbij het 'kuddegedrag' vanuit peer-groepen en andere (bv. vanuit reclame) niet significant lijkt af te nemen³. De meest kansarme personen zijn hier wellicht ook zeer gevoelig voor.

34. Van een eenzijdige 'zorg op maat', die alleen ingaat op individuele wensen, kunnen we evolueren naar een evenwichtige ontwikkeling van zorg op maat, nl. één die rekening houdt met het samenlevingsperspectief, met de (levens)noodzakelijke verbindingen van mensen, met wat nodig is om te komen tot zinvol samenleven. Ook hierin zit een **groeiperspectief**, vinden we elementen van een zorgethiek... In plaats van eenzijdig waarden voor te stellen (of op te dringen) of vrijheid te beknotten, moeten we op weg gaan met de

cliënt, in een dialoogmodel zoeken naar gezamenlijk gedragen waarden...

35. Een ethisch model moet een antwoord bieden op de spanningen tussen de modellen. Enerzijds de (individuele) menselijke waardigheid bevorderen, maar anderzijds ook het samenleven mogelijk maken. Bovendien is er ook een band tussen ethiek en opvoeding: waarden meegeven, gewoontevorming, 'cultuur', traditie...

Twee soorten ethische regels

36. Er zijn twee soorten ethische regels: geboden of 'voorschrijvende gedragsregels' en verboden of 'verbiedende gedragsregels'. De belangrijkste morele regels zijn **verboden**, omdat deze de **ondergrens** aangeven, waaronder zeker niet mag gegaan worden om geen fundamentele waarden te overtreden of te verwaarlozen. In het perspectief van een mogelijke sanctionering is het belangrijk het onderscheid te maken tussen verbodsregels omwille van veiligheidsmaatregelen en andere. In tegenstelling tot wat men op het eerste zicht zou denken werken 'gedragsregels' door hun vaak strikte formulering (men móet dit of dat doen, en is dus in feite zijn vrijheid van handelen kwijt) juist beperkender dan een verbod; een verbod daarentegen vertrekt van een positief a-priori, biedt ruimte voor eigen verantwoordelijkheid: door alleen iets te ver-

³ J.W. Duyvendak en M. Hurenkamp (red.), *Kiezen voor de kudde. Lichte Gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*, Van Gennep, Amsterdam, 2004, 253 pp. Over de mythe van de individualisering met o.a. een interessante bijdrage van M. Elchardus over de 'Autonome volgzzaamheid' p. 205 tot 213. "Het geloof in het bestaan van de individualisering is vandaag de dag bijzonder groot en voorwerp van een nagenoeg perfecte consensus. Het gaat om een mythe, schrijven Duyvendak en Hurenkamp. Dit boek bevat heel wat bijdragen die de mythe flink relativeren. Heel voorzichtig geïnterpreteerd leiden zij tot het besluit dat individualisering minder bestaat dan doorgaans wordt aangenomen. Een meer evenwichtige interpretatie kan doen besluiten dat eigenlijk verbazend weinig individualisering te vinden is. Een voortvarende kan zelfs stellen dat van individualisering helemaal geen sprake is." p. 205.

bieden, een ondergrens aan te geven, laat men ruimte om zelf in te vullen wat men dan wél gaat doen...

37. Vermits verboden alleen de ondergrens aangeven (wat absoluut niet mag), scheppen ze tegelijk veel **ruimte voor creatieve vrijheid** om het goede zelf in te vullen. Een verbod legt nooit vast wat wél moet gedaan worden: het toont ons als het ware de weg naar het leven, maar laat vele wegen open. Een grensregel heeft als keerzijde een positieve opdracht, een 'gezindheidsnorm', waarin een waardeoriëntatie besloten ligt (bv. Gij zult niet doden, versus gij zult leven respecteren en bevorderen...)

38. Deze creatieve vrijheidsbeleving vindt aansluiting bij de ervaring van **vorige generaties en van de ruime samenleving**. Een geïndividualiseerde invulling wordt aldus ingebed in een breed gedragen participatiegemeenschap. Het samenlevingsperspectief wordt hier in de ethische overweging betrokken. Hiervoor is narratieve ethiek interessant, want zo komt men het ethisch aanvoelen van de samenleving op het spoor. Men leert niet alleen geboden zien, maar ook wat het goede leven is, een bepaalde cultuur van leven.

39. Grensregels zijn **niet altijd absoluut**. Zij kunnen ook botsen. Bij de overweging kan een terugkeer naar de onderliggende gezindheidsnorm en de motivatie daarvan verhelderend werken. Veel voorkomende conflictsituaties kunnen dan ook aanleiding geven tot een evaluatie van de grensregels zelf en van de wijze waarop men ermee omgaat. Dit soort interne introspectie binnen de voorziening is dan ook op zijn plaats.

40. Leefregels zijn er niet alleen om

het samenleven 'leefbaar' te houden, maar vooral ook om het '**goed om leven**' te maken! Het is enerzijds belangrijk te weten waarom we regels stellen, maar ook om te weten waarom men regels overtreedt. Het belang van te motiveren waarom bepaalde regels er zijn en te zoeken naar de motieven waarom men regels overtreedt, in plaats van te vertrekken van machtsargumenten. Dat werkt – terecht – niet meer...

Educatieve inbedding van ethische (grens)regels in een groei-ethiek

41. Ondersteuning, begeleiding, opvoeding in het omgaan met grensregels vraagt een doordachte aanpak vanuit een **visie op groei-ethiek**. De educatieve inbedding moet hier dan ook zo nauw mogelijk op afgestemd zijn.

42. Hoe paradoxaal ook, een grotere nadruk op regels en wetten kan contraproductief zijn en bv. het idee opwekken dat alles wat niet door de wet verboden is, wordt toegelaten. Erger nog, de wet zelf kan leiden tot **verruwing en verharding** en dit zowel door ze heel strikt toe te passen, als door ze breed en creatief te interpreteren. Alleszins bewerkt de wet slechts dat mensen iets doen of laten, louter en alleen om een mogelijke sanctiëring te vermijden in plaats van om de intrinsieke, achterliggende kwaliteiten ervan.

43. Regels en normen hebben **nood aan omgeving en inkadering**, aan een breed gedeeld ethisch aanvoelen en een gedragen zijn, in verbondenheid en geborgenheid door vele anderen. Hierop is hun geloofwaardigheid mede gestoeld. Deze sociale ver-

ankering biedt een opening naar een geïndividualiseerde erkenning of een persoonlijke **identificatie en interiorisatie** van deze regels en normen. De ethiek van anderen die ons zijn voorafgegaan, stelt ons in staat tot een eigen ethisch engagement. Regels kunnen best ingebed worden in de warmte van het samenleven. Ook voorzieningen zijn niet louter functioneel, maar zijn gedragen door en ingebed in de samenleving: het is belangrijk om dit in verbondenheid vorm te geven.

44. Niet alleen ethisch, maar ook pedagogisch-educatief gesproken is het zeer belangrijk dat het omgaan met regels geplaatst wordt in het perspectief van een **horizon voor falen en morele fout**. Mensen mogen geconfronteerd worden met hun falen en moeten hiervoor ook de verantwoordelijkheid opnemen, maar tegelijk wordt een perspectief geboden op een uitweg, op vergeving en genezing, op herstel. Tegenover menselijk mislukken plaatsen we mildheid en barmhartigheid, gekoppeld aan de (christelijke) overtuiging dat we nieuwe kansen kunnen krijgen en geven, ook via onze voorzieningen. Dit betekent ook dat we niet meegaan in de tendens van een verregaande, onvoorwaardelijke deculpabilisering (of inauthentic wegpraten van de eigen schuld), maar vanuit een open groei-ethiek een vernieuwde oproep lanceren tot het opnemen van de eigen verantwoordelijkheid. Dan pas worden mensen ook in hun mislukking ten volle au sérieux genomen. De regel kan zijn: geen drugs in de voorziening, maar er zijn verschillende manieren om ermee om te gaan. Overtreding van de regel wordt nooit alleen gedeculpabiliseerd of veron-

schuldigd, maar groei-ethiek veronderstelt dat men de mogelijkheden die de situatie biedt, gaat benutten, dat men **kansen** gaat **scheppen voor groei-kracht**, veerkracht, resilience... Men kan mensen blijven aanspreken op hun verantwoordelijkheid!

45. De **kwetsbaarheid** van onze cliënten blijft een belangrijk referentiepunt voor deze ethische reflectie. Men ten volle tot hun recht laten komen en mee laten genieten van de (nieuwe) kansen in onze samenleving vergt dan ook een bijzondere inspanning en verantwoordelijkheid van allen die bij de zorg betrokken zijn. Vandaar het belang van een realistische groei-ethiek, waarbij het verbindingsmodel een ideaal is, waarnaar kan gestreefd worden, maar dat niet in alle situaties haalbaar is.

46. Als we dan spreken van '**groeimogelijkheden**', moeten we ook realistisch en nuchter zijn. Deze mogelijkheden hangen ook samen met de kwetsbaarheid en de opgedane kwetsuren. Men moet (in de hulpverlening) mogelijkheden én beperkingen van mensen in rekening brengen en (leren) aanvaarden. In een **christelijke context** vertrekken we vanuit een diep respect voor de unieke persoon van de hulpvrager in zijn kwetsbaarheid én met zijn mogelijkheden.

47. We moeten de **verschillen** tussen mensen en hun waarde-kaders ook durven erkennen. Vaak heeft de hulpverlening de neiging te snel over de verschillen heen te stappen, want men moet (ten allen prijze?) tot een oplossing komen. We mogen de kop niet in het zand steken: er zijn nu eenmaal verschillen in waarde-kaders, die niet uit te gommen zijn door de nadruk te leggen op het partnerschap,

alsof dat alles oplost. Het gaat hier onder meer om verschillen in deskundigheid (ervarings- vs. professionele deskundigheid), verschillen ook in 'ethische' deskundigheid en draagkracht, verschillen in visies, waarden, normen... Men moet bvb. leren de eigen 'eindigheid' te aanvaarden, de eigen kwetsuren onder ogen te zien. Dit geldt niet alleen voor de hulpvrager, maar ook voor de hulpverlener. Wanneer er bv. sprake is van 'falend ouderschap', gaat het hier dan om 'gewild' falen of om onmacht, en is het mogelijk de verantwoordelijkheid te duiden?⁴ Tenslotte zijn ook professionals niet altijd de ideale hulpverleners of het voorbeeld, en moeten ze erkennen dat ook zij soms op hun 'grenzen' stoten.

Deel 4: Aanbevelingen en vragen aan de praktijk

48. Uitgangspunt van dit advies was de vaststelling van de toenemende spanning tussen de verschillende visies en verwachtingen van de diverse betrokkenen ten aanzien van de (leef)regels die gehanteerd worden in een voorziening, en de daarmee gepaard gaande complexer wordende opdracht om in een leefbaar en doelgericht klimaat ruimte te bieden aan zo goed mogelijke persoonsgerichte zorg. Een geheel van gemeenschappelijk gedragen leefregels biedt de bakens waarbinnen deze zorg mogelijk wordt. Deze zijn een concrete uitdrukking van de zorgvisie en vormen als het ware een ondersteunende basisstructuur (een reeks wegwijzers)

voor een optimale werking. De inhoud is afhankelijk van de diversiteit van de betrokken doelgroep(en), doelstellingen en werkingsmogelijkheden. Om hun rol te kunnen spelen is de eerste vereiste dat deze leefregels in een zo groot mogelijke samenspraak met alle betrokkenen tot stand gekomen zijn.

49. In wat volgt gaan we iets meer concreet in op een aantal aandachtspunten die voorzieningen bij het ontwikkelen van en het werken met regels mee in overweging kunnen nemen. We staan stil bij de specificiteit van de verschillende soorten regels: grensregels, leefregels en individuele afspraken. Bij de totstandkoming van deze verschillende regels is het belangrijk om te verduidelijken of en in hoeverre men bevoegd is om inspraak te krijgen, nl. of dit zich beperkt tot geïnformeerd worden, of men mee kan overleggen of mee kan beslissen:

- **informer**en betekent dat de regels reeds vastliggen en dat iedereen uit het cliëntsysteem toelichting krijgt over de inhoud en draagwijdte ervan;
- **overleg**gen daarentegen gaat ervan uit dat de regel nog kan worden bijgestuurd. In overleg worden meningen uitgewisseld en wordt er gezocht naar een gemeenschappelijk besluit waarin de verschillende partijen zich kunnen vinden;
- **mee-beslissen** tenslotte veronderstelt de twee voorgaande stappen en impliceert dat ieder persoonlijk de verantwoordelijkheid opneemt voor het naleven van de regel.

⁴ Over verbindend en versterkend werken (empowerment) in de hulpverlening aan maatschappelijk kwetsbare mensen vonden we interessante ideeën in het boek van Koen Vansevenant e.a. en bij Alice Van der Pas - zie Bibliografie.

1. Grensregels

50. Grensregels vormen de harde kern waarin het gemeenschappelijk te onderhouden minimum aan positief gedrag (en verboden afwijkend gedrag) van allen wordt vastgelegd (**de ondergrens**). Zij regelen de noodzakelijke voorwaarden voor het (samen)leven op basis van een vooraf vastgelegd kader, waarbij de individuele keuzemogelijkheid niet kan worden overwogen. Zij kunnen verschillend gemotiveerd zijn: het kan zowel gaan om gedragsregels in verband met veiligheid als om andere cruciale samenlevingsafspraken op het niveau van de voorziening of de samenleving.

51. Grensregels zijn dan ook vooraf **schriftelijk vastgelegd** door de verantwoordelijken van de voorziening en laten geen ruimte voor onderhandelingsmogelijkheden met de cliënt en zijn omgeving. Zij moeten zo geformuleerd worden dat ze voor de cliënt en zijn omgeving duidelijk en begrijpbaar zijn. Bij de formulering houden we uiteraard rekening met de bestaande juridische kaders (bv. rond verlengde minderjarigheid), maar de (grens)regels in voorzieningen moeten in de eerste plaats gezien worden in een hulpverleningscontext én moeten een groeiperspectief bieden ten aanzien van de cliënt. Grensregels zijn een begeleidingsinstrument en moeten niet opgevat worden als een juridisch kader.

52. Zowel de medewerkers als het cliëntsysteem moeten op een correcte manier **geïnformeerd worden** over de inhoud en de draagwijdte van deze grensregels. Het schriftelijk karakter ervan is op zich geen garantie voor het 'begrijpen' van deze regels door het cliëntsysteem. Gezien het absoluut

karakter van grensregels is het nodig om deze met de cliënt en zijn omgeving zorgvuldig te overlopen, te verduidelijken waar nodig en te toetsen of ze ook begrepen zijn. Hierbij komt ook de verantwoording van deze regels aan bod: uit deze motivatie moet het absolute karakter van deze regels als minimumgrens blijken.

53. Grensregels worden **zo uniform mogelijk** toegepast door en voor alle betrokkenen: ze gelden zowel voor bewoners als voor personeel en directie. Begeleiders kunnen op eigen houtje geen afwijkende toepassing toelaten.

54. Indien toch een **individuele uitzondering** nodig blijkt, dan kan dit niet zonder voorafgaand overleg en motivatie, en slechts na akkoord van de daartoe aangeduide verantwoordelijke(n). De eigen professionele verantwoordelijkheid van de beroepskracht wordt hier duidelijk begrensd. Grensregels gaan immers vooraf aan de hulpverleningssituatie. Individuele uitzonderingen zullen dan ook zeer goed moeten worden opgevolgd en steeds teruggekoppeld naar alle betrokkenen.

55. In het kader van een **groeiethiek** verdienen de inspanningen van individuen om de grensregels zo goed mogelijk na te leven een positieve honorering. Zowel straffen als belonen moet gekaderd worden in zulk leerproces.

56. Bestrafning van overtredingen moet zeer zorgvuldig en zo uniform mogelijk gebeuren, liefst op basis van gemeenschappelijk afgesproken richtlijnen, die gekaderd worden in de globale **pedagogische aanpak** van de doelgroep en ingebed zijn in het individuele begeleidingsplan. Hierbij is het belangrijk om

de relatie tussen het overtreden van de grensregel en het verantwoordelijkheidsbesef van de cliënt goed voor ogen te houden. Daar waar de cliënt omwille van zijn leeftijd of mentale mogelijkheden niet in staat is om de grensregel te begrijpen en na te volgen, heeft het uiteraard geen zin om te werken met een sanctie als pedagogisch instrument.

57. **Uitsluiting** omwille van een overtreding van grensregels kan slechts in uitzonderlijke omstandigheden en na herhaaldelijke overtredingen, waarbij duidelijke onwil aanwezig is. Uitsluiting kan slechts een tijdelijke maatregel zijn, tenzij er met akkoord van alle betrokkenen een perspectiefbiedende doorverwijzing kan gebeuren.

58. Indien zich frequent een zelfde soort overtreding voordoet of herhaaldelijk een vraag naar uitzonderingen gesteld wordt, kan dit aanleiding geven tot ernstige evaluatie van de grensregel en eventuele **bijsturing** ervan. Grensregels (hoe absoluut ook in hun geldingskracht) zijn immers niet eens en voorgoed vastgelegd en totaal onveranderbaar. Toch dient er zeer bedachtzaam mee omgesprongen te worden. Een wijziging kan slechts gebeuren op basis van een vooraf uitgewerkte procedure en na uitdrukkelijke goedkeuring door de betrokken (adviesorganen en de) verantwoordelijken van de voorziening.

59. Ook los van de vraag naar uitzonderingen pleiten we voor een **periodieke evaluatie en herbevestiging** van de (grens)regels. Hiervoor kan best een procedure worden vastgelegd, waarin alle betrokkenen worden gehoord. Ook de ouders van de cliënten moeten hierin een plaats krijgen. Het is belangrijk dat er ruimte is

voor een individuele toelichting bij de grensregels bij een opname én telkens wanneer dit nodig is, maar ook dit collectief moment van overleg rond de grensregels is belangrijk met het oog op de haalbaarheid en de naleving ervan. Grensregels maken immers deel uit van het kwaliteitsstelsel van een voorziening.

2. Leefregels

60. Leefregels zijn gericht op het creëren van een zo goed mogelijk **leefkader** voor alle betrokkenen en willen tegelijk ook ruimte bieden voor persoonlijke ontplooiingskansen en groeimogelijkheden van de individuele cliënt. Hierin kunnen heel wat persoonlijke accenten gelegd worden. Dit soort 'diversiteit' kan tegelijk aanzien worden als een verrijking én een uitdaging voor het samenleven in de leefgroep. Leefregels bestaan uit zeer veel **kleine conventies en grotere afspraken** die kansen bieden op een aangenaam leefklimaat en de ziel, de binnenkant en de (sub)cultuur van de leefgemeenschap voor een groot deel bepalen.

61. Niet alle leefregels dienen (en kunnen) dan ook schriftelijk omschreven te worden. Het is wel belangrijk dat zowel voor de cliënt als voor de begeleider **duidelijkheid** bestaat over de gehanteerde leefregels. Heel dikwijls zal het gaan om breed geformuleerde afspraken vanuit doelstellingen, die veel creatieve ruimte voor persoonlijke invulling bieden.

62. Omwille van hun alomvattende invloed op het leven binnen en de werking van een voorziening, spreekt het voor zich dat leefregels tot stand komen in zo groot mogelijke **participatie van alle betrokkenen**. Leefregels worden ontwikkeld in over-

leg met de groep cliënten/bewoners en hun ouders (bv. via bewoners- of gebruikersraden, oudercomités, e.a.), het begeleidend personeel en de directie. Ze worden niet zo maar van bovenaf opgelegd.

63. Directie, medewerkers én cliënten zijn **samen verantwoordelijk** voor het leefklimaat in de voorziening. Het vastleggen van leefregels ondersteunt het **gezamenlijk engagement** van alle betrokkenen om van daaruit het samenleven vorm te geven. Het geheel van leefregels en de bevredigende toepassing ervan zal dan ook een permanente opgave zijn voor alle betrokkenen. In een groei-ethisch perspectief vragen we bijzondere aandacht voor de begeleiding bij de 'ingroeï' in het omgaan met leefregels. Leertrajecten kunnen een cliënt de kans geven in te groeien in de regels, en kunnen gaan van een heel strikte toepassing van algemene regels naar een meer individueel opnemen van de eigen verantwoordelijkheid. Het belang van dit leerproces is niet beperkt tot de onmiddellijke hulpverleningssituatie, maar brengt meteen ook het samenlevingsperspectief in het vizier.

64. Leefregels bieden **ruimte tot interpretatie**. Zij zijn niet allen even vatbaar voor een strikte naleving. In teamverband wordt hierrond een gemeenschappelijke visie vastgelegd in functie van flexibiliteit en keuzeruimte voor de cliënt, gekoppeld aan een duidelijk afgebakende, maar ook ruime bevoegdheid voor de begeleiders. Het is de verantwoordelijkheid van elke begeleider om, samen met de cliënt, op zorgvuldige wijze om te gaan met de toepassing ervan.

65. Het onderscheid tussen leefregels

met meer en minder 'gewicht', waarbij de ruimte voor invulling en naleving kan verschillen, wordt in het overleg met de betrokkenen aan bod gebracht. Het geheel van de leefregels heeft een dynamisch en open karakter, zodat **herziening en bijsturing** het voorwerp moeten uitmaken van regelmatige interne bespreking en evaluatie. De procedures tot herziening en bijsturing worden dan ook best systematisch in alle overleg- en inspraakorganen ingebouwd. Toch mag dit er niet toe leiden dat de leefregels afgedaan worden als een reeks louter facultatieve richtlijnen, dit zou de werking immers zwaar hypotheke- ren.

66. De nauwe verbondenheid van het naleven ervan zowel met het persoonlijk groeiperspectief van de cliënten als met de realisatie van het gemeenschappelijk samenlevingsproject, maakt dat dit een belangrijk en **permanent aandachtspunt** blijft in de persoonlijke begeleiding, waarbij op geïndividualiseerde wijze wordt uitgegaan van een aangepast ondersteunings- en correctieperspectief.

67. Het schriftelijk vastleggen en **ondertekenen** van dit wederzijds engagement tussen cliënt (en zijn omgeving) en de voorziening kan een meerwaarde betekenen.

3. Individuele afspraken

68. Zorg op maat gaat uit van een sterk **geïndividualiseerd handelings- en begeleidingsplan**, waarin een zo adequaat mogelijke hulp- en dienstverlening wordt uitgewerkt, rekening houdend met de specifieke mogelijkheden en de problematiek van de cliënt. Het komt tot stand in overleg

met de cliënt en zijn omgeving (en de eventuele verwijzende instanties) op basis van een zo verfijnd mogelijke visie op diagnose en behandeling.

69. Individuele afspraken worden vastgelegd in een wederzijdse **overeenkomst** die de basis vormt van de persoonlijke aanpak en groei. Dit impliceert dan ook dat de betrokken partners hun verantwoordelijkheid opnemen voor de uitvoering van de gemaakte afspraken. In deze overeenkomst kunnen bepaalde in samenspraak overlegde concretisering worden opgenomen die een meer **persoonlijk groeiproses** in de omgang met de leef- en grensregels mogelijk maken. Mensen moeten kansen krijgen om op hun eigen ritme te groeien: misschien heeft men in het begin van een begeleiding meer nood aan strikte regels en zijn er na verloop van tijd minder uitgesproken regels nodig. Afhankelijk van de eigen mogelijkheden zal men hierbij moeten kunnen rekenen op ondersteuning door de begeleider. Afspraken situëren zich dan ook steeds in een begeleidingscontext en worden zeer persoonsgericht ingevuld.

70. Dit afsprakenkader is een belangrijk **werkinstrument**, waar telkens naar wordt teruggegaan en dat wordt bijgestuurd naargelang de persoonlijke ontwikkeling. Het blijft in het kader van de leefregels een onmisbaar referentiepunt.

4. Noodzakelijke afstemming en integratie

71. In de concrete werking vormen de verschillende soorten regels en afspraken geen van elkaar losstaande aandachtsvelden. Integendeel: er is een grote behoefte tot interne **afstem-**

ming, zodat zij samen de ruggengraat kunnen vormen voor de concretisering van de basisdoelstellingen in de werking.

72. Samen bieden zij een basisstructuur, een stuk gemeenschappelijkheid als een '**rustgevend kader**' waardoor alle betrokkenen (ondanks de grote verschillen) zich beter kunnen situeren in de voorziening als leefgemeenschap. Regels kunnen op deze manier zowel bijdragen tot de persoonlijke groeikansen van de cliënten als tot het gemeenschapsvormende karakter van de hulpverlening. Hierbij willen we het belang van een hartelijke sfeer onderstrepen.

73. Deze leefsfeer vraagt om dragers die een voorbeeldfunctie vervullen en om goede initiatieprocedures voor nieuwkomers, zowel cliënten als medewerkers. Daarbij is het belangrijk de achtergrond van waaruit bepaalde regels ontstaan zijn, goed te schetsen. Hierbij moet men telkens ook rekening houden met het grote **machtsverschil** tussen hulpverleners en cliënten, zeker in een situatie van besluitvorming rond de opname, waarbij door het ontbreken van alternatieven de druk om 'alles te aanvaarden' groot wordt. In dit verband wijzen we ook op de specifieke situatie van de gedwongen hulpverlening in de bijzondere jeugdbijstand.

74. De ethische commissie wijst ook op het **risico** van het zeer gedetailleerd schriftelijk vastleggen van alle soorten regels en afspraken. Het is een illusie te denken dat alle verantwoordelijkheid van de cliënt en ook alle vragen en onzekerheid van begeleiders kunnen opgelost worden door alles in regels vast te leggen. Een dergelijke benadering laat geen ruimte

voor een groeiperspectief, dit zowel voor de cliënt als voor de begeleider.

75. Er kan niet genoeg gewezen worden op het belang van heldere, verstaanbare **communicatie**, waarbij ook de samenhang van de verschillende regels als één geheel wordt benadrukt. Deze communicatie moet in de werking worden ingebouwd en vastgehaakt aan belangrijke scharniermomenten zoals evaluatie en bijsturing.

76. Omgaan met regels en afspraken zal echter niet alleen voor de cliënten, maar ook voor de begeleiders en directie een groei- en leerproces blijven. Belangrijk hierbij is dat deze afspraken en regels nooit op zich bekeken worden, maar steeds in het **perspectief** van de relatie met de cliënt en zijn omgeving.

Bibliografie

- Roger BURGGRAEVE, Verantwoordelijk voor de ander en voor zijn verantwoordelijkheid. Vanuit Levinas op zoek naar de ethische grondslagen voor sociaal werk, in: *Ethische Perspectieven*, Leuven, jg. 16, nr. 2, juni 2006
- Roger BURGGRAEVE en Didier POLLEFEYT, Is er vandaag sprake van verruwing? Feiten, verklaringen en uitdagingen, in: Roger Burggraeve, e.a., *De verruwing voorbij*, Davidsfonds, Leuven, 2004
- Paul HENDRICKX, Ief BARBIER, Hilde DRIESEN, Monique VAN ONGEVALLE & Koen VANSEVENANT, Meervoudig gekwetsten. Contextuele hulpverlening aan maatschappelijk kwetsbare mensen, Uitgeverij LannooCampus, Tielt, 2005
- Axel LIÉGEOIS, Begrensde vrijheid. Ethiek in de geestelijke gezondheidszorg, Uitgeverij Pelckmans, Kapellen, 1997
- Alice VAN DER PAS, A Serious Case of Neglect: The Parental Experience of Child Rearing. Outline for a Psychological Theory of Parenting, Eburon, Delft, 2003
- Alice VAN DER PAS, Eert uw vaders en uw moeders. Handboek methodische ouderbegeleiding, deel 3, Uitgeverij SWP, Amsterdam, 2005
- Jan VERPLAETSE, 'Zedenverruwing' bij jongeren: werkelijke last of zuur gezeur?, en Hans VAN CROMBRUGGE, Schone schijn, goede manieren als verwaarloosd pedagogisch thema, in: L. Braeckmans (Red.), *Ze zijn zo onbeschoft, mevrouw. Reflecties over morele vorming op school*, DIROO-Cahier nr. 10, Academia Press, Gent, 2006

IEDER ZIJN GOESTING!?

Over grensregels als voorwaarden tot vrij en zinvol samenleven

Roger BURGGRAEVE¹

Verruwing en waardeontwaarding zijn zwaarwichtige woorden, die telkens weer opduiken als mensen onze laatmoderne samenleving op ethisch vlak willen beschrijven. Hoe kunnen we in onze versplinterde maatschappij het belang van waarden en normen aanduiden, zonder terug te vallen in een beknottende morele bemoeizucht?

Aan de hand van het verhaal van de rijke jongeling willen wij in het eerste deel van dit artikel duidelijk maken hoe de verboden uit de tweede tafel van de Tien Geboden ruimte schep- pen voor de vrijheid en de rijkdom van de menselijke creativiteit. Op deze manier zal tevens duidelijk wor- den dat een ethiek, die aan de Tien Geboden in het samenleven een wezenlijk belang toekent, zich niet kan beperken tot het afbakenen van grenzen. De verboden zijn met ande- re woorden enkel een noodzakelijke voorwaarde en nog geen voldoende grond voor een kwalitatief leven en samenleven.

Een ethiek die menswaardigheid en zingeving beoogt, bakent met andere woorden niet alleen grenzen af, waardoor bepaalde fundamentele waarden mogelijk gemaakt en be- hoed worden, maar opent tevens ei- gen perspectieven op een smakelijke

vormgeving van de gekwalificeerde vrijheid, die dank zij het onderhouden van de verboden 'gewonnen' wordt. Vandaar de aandacht in het tweede deel voor 'smaak' en de esthetiek in de ethiek. Zo kan duidelijk worden hoe een evenwichtige ethiek (én opvoe- ding) steeds getekend zal zijn door een onlosmakelijke tweesporigheid, namelijk verbod en smaak.

Verboden als grenslijnen van de ethiek

In een eerste beweging willen wij de verhouding tussen norm en ethisch leven onderzoeken. Daarbij laten wij ons inspireren en provoceren door wat het verhaal van de rijke jongeling ons daarover te 'leren' heeft. Onze benadering beoogt nochtans geen vrome, fideïstische commentaar, maar wel een reflectieve uitdieping, die de algemeen-menselijke inzichten die in

¹ Prof. em. Roger Burggraeve is ethicus aan de KU Leuven en lid van de Ethische Commissie van het Vlaams Welzijnsverbond. Contact: roger.burggraeve@theo.kuleuven.be.

de tekst besloten liggen, zo tracht open te leggen dat ze mededeelbaar worden en dus voorwerp kunnen zijn van gesprek, discussie, argumentatie en commentaar.

Op deze manier wordt het particuliere van het Bijbelverhaal niet te niet gedaan, maar wel 'verheven' en overschreden tot op een meer algemeen toegankelijk of 'universeel' niveau. We gaan er immers van uit dat de bijbel, en dus ook dit verhaal, ons 'te denken' geeft. Of om het met een slogan te zeggen: het is niet waar omdat het in de bijbel staat (dit zou fundamentalisme zijn), maar het staat in de bijbel omdat het waar is - als het waar is (wat kritische reflectie veronderstelt).

In zijn specifieke aard van 'openbaringsboek' en 'geloofsgetuigenis' bevat de bijbel ook waarheden, wijsheden en inzichten die ieder mens willen aanspreken en dus ook voor zijn ervaring en verstand herkenbaar en denkbaar moeten zijn. Dit is precies de bedoeling van de bijbel, die in de volle zin van het woord 'openbaring' wil zijn. Hij wil niet alleen op een welbepaalde, gekwalificeerde manier God laten 'zien', hij wil ook wezenlijke en beslissende dingen 'openbaren' over de waarheid en de zin van het menselijk bestaan, niet alleen in zijn verhouding tot God en al wat de mens overschrijdt, maar ook in zijn verhouding tot zichzelf, de wereld, de ander en de gemeenschap. In dit opzicht wil de bijbel in de letterlijke zin van het woord 'katholiek' zijn, namelijk 'kath holon', 'voor iedereen'.

Ook de 'wel-gestelde' mens is op zoek

Zoals in veel verhalen benadert iemand Jezus om Hem een vraag te stellen. De klassieke vraag, zoals we die

onder meer vinden in het verhaal van de barmhartige Samaritaan, luidt meestal: 'Meester, wat moet ik doen om het eeuwig leven te verwerven?' Ook de rijke jongeling stelt deze vraag, maar hij voegt er iets aan toe: 'Meester, wat voor goeds moet ik doen om het eeuwig leven te verwerven?' (Mt 19, 16) Of: 'Goede Meester, wat moet ik doen om het eeuwig leven te verwerven?' (Lc 18,18 en Mc 10,17). Deze toevoeging situeert meteen de vraag van de rijke jongeling. Dat Jezus dit op een welbepaalde manier verstaat, blijkt uit zijn antwoord: 'Waarom wilt ge van Mij weten wat goed is? Eén slechts is er goed.' (Mt 19,17) Of: 'Waarom noemt ge Mij goed? Niemand is goed dan God alleen.' (Lc 18,19 en Mc 10,18).

De rijke jongeling is eigenlijk op zoek naar iemand die feilloos weet te zeggen wat hij moet doen om het eeuwig leven te verwerven. Het eeuwig leven betekent niet op de eerste plaats het leven na de dood, maar het volle leven, een geslaagd leven, nu in deze wereld, dat natuurlijk ook perspectief biedt op het toekomstig eeuwig leven.

De rijke jongeling op zoek naar een soort goeroe vertolkt de hunker van elke mens om exact te weten wat hij moet doen. De mens is op zoek naar een 'deskundige' die toegang heeft tot de geheimen van de volheid van het leven en die aan de 'leek in het vak' de exacte gedragscode weet aan te reiken om dat te bereiken. In veel hedendaagse populaire literatuur en talloze weekbladen duikt tegenwoordig deze moraal van de goeroe op onder het mom van het advies van de psycholoog, de seksuoloog of de therapeut of een andere (meestal menswetenschappelijke) specialist die advies geeft: "Hoe gelukkig te worden in zeven simpele lessen" (een voorbeeld van een week-

bladtitel, zoals er elke week wel op de covers te vinden zijn).

Laatmoderne individualisering en esthetisering

Hiermee stoten we op een paradoxale situatie van het ethisch leven in onze zogenaamde laatmoderne samenleving. Enerzijds wil iedereen voor zichzelf uitmaken wat ethisch geoorloofd is en wat niet: 'Ieder zijn privé-ethiek!', zoals ook geldt: 'Ieder zijn (kleine) waarheid!' Want 'grote verhalen', met name objectieve en alomvattende waarheden en waardesystemen of ideologieën lijken ten einde, alleen nog kleine, subjectieve en partiële verhalen worden acceptabel geacht. Dit kunnen wij met een sociologische term het fenomeen van de 'individualisering' noemen: het individu staat centraal en bepaalt zelf zijn levensstijl (en dit niet alleen op ethisch vlak).

In elke vorm van individuele zelfbeschikking, ook de ethische, speelt vooral de persoonlijke smaak de hoofdrol. Hiermee hangt het fenomeen van de 'esthetisering' samen. In onze huidige Westerse samenleving bestaat de tendens om alles en iedereen te bekijken en te beoordelen vanuit esthetisch perspectief: niet meer de waarheid of de objectieve waarde vormen het criterium voor het oordeel, maar de subjectieve smaak. De vraag betreft minder en minder de degelijkheid of kwaliteit, maar meer en meer de aantrekkelijkheid: 'Spreekt het aan?', 'Klikt het?' Of iemand al dan niet aanvaard wordt, hangt niet langer af van zijn of haar intellectuele, morele of karakteriële capaciteiten, wat telt, is esthetische kwaliteit.

Persoonlijke relaties, gaande van het zelfbeeld waaraan iemand de eigen

identiteit verbindt, over vriendschaps- en huwelijksrelaties, stoelen steeds vaker op het 'bij elkaar in de smaak vallen'. Vandaar dat het niet toevallig is dat vriendschap steeds meer de meest eigentijdse relatie wordt en zeer hoog scoort in waardeonderzoeken onder jongeren. Vriendschap is immers een verhouding die enkel en alleen gebaseerd is op de persoonlijke sympathie en voorkeur, het 'elkaar wederzijds kunnen aanvoelen' van de betrokkenen. Ook de 'look' en de 'lifestyle' worden een belangrijk, zo niet overheersend visitekaartje. Vandaar dat er heden ten dage zoveel belang gehecht wordt aan de 'esthetische opsmuk' van het 'zintuiglijk' lichaam.

Dat de smaak op ethisch vlak op de voorgrond treedt, leidt in tegenstelling tot wat vaak vanuit een goedkoop moraliserend a priori beweerd wordt, niet automatisch tot egoïstisch individualisme. Precies daarom verkiezen wij de term 'individualisering' boven 'individualisme', omdat wij de negatieve morele connotatie van egoïstische ik-betrokkenheid, die in het gangbare spraakgebruik aan de term individualisme vastzit, willen vermijden. De eerder neutrale, descriptieve term individualisering laat ruimte voor de meerzinnigheid en dus ook voor de positieve betekenis van de ik-betrokkenheid. Er is immers niet alleen het individualisme van de 'hedomat', dit is van de hedonistische en materialistische ego-tripper, er is ook het kwalitatief expressief individualisme van de zelfstandige persoonlijkheid die haar **eigenheid** en uniciteit op een creatieve manier actualiseert en uitdrukt tegen elke vorm van sociale massificatie en egalisering in.

We kunnen zelfs spreken over een ethisch individualisme, voor zover een mens volwassen wordt en de verant-

woordelijke zelfbepaling bereikt waar- door hij in staat is zelfstandig te oorde- len, standpunten in te nemen, keu- zes te maken en vanuit eigen 'ge- vormd geweten' te handelen. Dit ethisch individualisme biedt een indi- vidu de mogelijkheid om zich, op grond van eigen overtuiging en aan- leg, bewust ethisch te engageren voor bepaalde sociale idealen en projecten in een of andere traditionele of nieu- we sociale beweging, zoals bijvoor- beeld in een syndicale of vredesbewe- ging, bij Amnesty International of Artsen zonder Grenzen, om er maar enkele te noemen.

Dit ethisch individualisme kunnen we een solidair individualisme noemen, waarbij men zich vanuit een strikt per- soonlijke voorkeur engageert voor bepaalde vormen van sociale actie, waarin zowel de structurele als de 'warme', direct persoonsbetrokken solidariteit met kleinen, armen, margi- nalen en mensen in nood – mensen in de derde en de vierde wereld, migran- ten, zieken, gehandicapten, asielzoe- kers, enzovoort – centraal staat. Een andere vorm van ethisch individua- lisme ontdekken we vandaag ook in het ecologisch individualisme, dat vaak een sterk subjectief – passioneel – gedreven inzet voor het milieu manifesteert (denk aan Greenpeace en allerlei fervente milieu- of dierenac- tivisten).

De gemeenschappelijke noemer van al deze – en nog andere – vormen van ethisch individualisme is niet hun object of doel, maar precies hun strikt 'individualistisch' karakter. De per- soonlijke ethische profilering waarop ze teruggaan, blijft strikt subjectief en privé en kan dan ook geen algemeen geldige en objectieve normativiteit op het publieke forum voor zich opeisen.

Dit leidt in het sociale leven tot een 'formele tolerantie'. Men is **verdraag- zaam** tegenover andere opvattingen, overtuigingen, levenswijzen en le- vensstijlen, ook al hanteert men voor zichzelf wellicht een 'hogere' waarde- schaal. Maar vermits deze waarde- schaal strikt persoonlijk is, kent men zichzelf niet het recht toe een ander in het publieke leven daaraan te meten en te oordelen. Daarom blijft men op het louter formele vlak: men wil zich met elkaars leven niet bemoeien. Iedereen laat iedereen met rust: leven en laten leven, ieder volgens eigen inzicht en voorkeur. Dit leidt ertoe dat op het publieke vlak een inhoudelijke discussie over waar, goed en juist, over welke keuze moreel 'beter' is dan een andere, steeds moeilijker, zoniet onmogelijk wordt. Ze wordt in ieder geval steeds minder gevoerd.

Als de smaak meer en meer de bron wordt van het oordeel omtrent wat ethisch goed en kwaad is, komt de waarheidsvraag steeds duidelijker in de verdrukking te staan. De verschil- lende visies komen als 'privé-opinies' en persoonlijke overtuigingen ge- woon naast en los van elkaar te staan en worden enkel als strikt privé geduld. De verschillende visies en gedragswijzen liggen zodanig uiteen en worden zo particulier dat men een algemene visie op wat 'zinvol leven en handelen' op een bepaald domein inhoudt, niet meer ziet zitten. Hoogstens blijft er nog het 'persoon- lijk getuigenis' als mogelijkheid tot communicatie en overtuiging.

De enige 'universaliteit' of algemeen- geldigheid lijkt er dan nog in te be- staan het eens te worden over een onderste grens, die een minimum aan menselijkheid moet mogelijk maken. In feite komt men daarmee uit bij een

minimumethiek die berust op een dubbel principe, namelijk het autonomiebeginsel en het niet-schadebeginsel. Het autonomiebeginsel stelt dat de vrijheid van de betrokkenen niet mag aangetast worden, terwijl het niet-schadebeginsel – een principe dat we vooral kennen uit de medische ethiek – stelt dat de schadelijke gevolgen van elk gedrag zoveel mogelijk moeten voorkomen worden, niet alleen voor zichzelf, maar ook voor anderen (zowel de tweede, nabije persoon als de derde, afwezige persoon).

Hunker naar een alwetende en almachtige 'goeroe'

Welnu, het is precies dit esthetiserend en individualiserend klimaat met zijn louter formele tolerantie dat bij veel mensen in onze samenleving als keerzijde heel wat onzekerheid teweegbrengt, niet in het minst bij jongeren die zich juist tijdens hun adolescentie uit alle mogelijke vormen van emotionele en morele bevoogding proberen te emanciperen.

Hiermee stoten we op het tweede luik van de paradox. Talloze visies en overtuigingen staan gelijkelijk naast elkaar en hebben bijna allemaal gelijke waarde, precies omdat het uiteindelijk elk mens persoonlijk is die hierover beslist en zijn eigen 'waardecocktail' samenstelt. In verband met de christelijke levensvisie betekent dit dat zij in onze pluralistische samenleving maar één van de vele levensbeschouwingen meer is, sterker nog dat zij meer en meer op de achtergrond verdwijnt als een 'minderheidsvisie' aan de marge. Wat sommigen er al toe brengt de christenen in onze samenleving te bestempelen als de 'andersdenkenden' (terwijl tot nu toe christenen

spontaan uitgingen van het 'groot gelijk' van hun visie en de 'anderen' bestempelden als de 'andersdenkenden').

Het huidige waardepluralisme duiden heel wat zogenaamde laatmoderne auteurs aan als de versplintering en de verbrokkeling van onze waardewereld. Welnu, het is precies deze 'ethische deconstructie' die mensen in hun verwarring ertoe brengt opnieuw op zoek te gaan naar 'ethische goeroes'. Gelukkig leven wordt meer en meer gezond leven en ook het relatieleven valt steeds meer onder de noemer gezondheid. Velen zoeken koortsachtig naar concrete regels, methodes en strategieën voor een 'gezonde' relatie of ter verbetering van hun relatie. Dit lijkt op het eerste gezicht in tegenstelling te zijn met de geschetste individualiseringstrend. Het vertolkt echter de typische gespletenheid van de laatmoderne mens, die op vlak van ethiek en levensbeschouwing alles zelf wil bepalen en tegelijk, of liever juist daardoor een grote nood vertoont aan 'meesters', 'leiders' en 'goeroes' die duidelijke en 'betrouwbare' richtlijnen kunnen geven voor een 'geslaagd leven' (een geslaagde relatie, professie, sociale positie, enz.).

Daarbij mag men niet uit het oog verliezen dat de laatmoderne mens het liefst zijn goeroes zelf uitkiest, hij laat zich deze niet meer opdringen door de traditionele gezagsinstanties, zoals gezin, staat, godsdienst en kerk. Hij geeft de voorkeur aan 'nieuwe' goeroes, zoals die uit het verre Oosten, of uit de Indianencultuur of andere 'esoterische' werelden die een 'New Age' voorspiegelen. Er is dan ook een ruime en gevarieerde 'goeroe- en waardemarkt' ontstaan om aan de individuele noden tegemoet te

komen (of zelfs om deze nood mee te helpen creëren).

Eigenlijk komt hier de vraag van de rijke jongeling terug: 'Aan welke goede meester, perfecte goeroe, die exact kan zeggen wat voor goeds ik moet doen om gelukkig te worden, kan ik mij toevertrouwen?' Vandaar de toevoeging 'goed' in de evangelietekst. Het merkwaardige is echter dat Jezus zonder meer weigert een dergelijke 'goeroe' te zijn. Hij weigert een gegeven te zijn dat men enkel hoeft te kopiëren. Daarom verwijst Hij met zijn antwoord 'Eén slechts is er goed' naar God, die wij niet zien, die transcendent is. Juist omdat alleen God goed is, mag niemand in deze wereld ooit totaal goed worden genoemd. Wij mogen een ander nooit verheffen tot meester, die ons alles exact voorschrijft en onze persoonlijke gedragscode of levensprogramma normatief bepaalt.

In onze samenleving die gekenmerkt wordt door heel wat libertinisme en ethisch relativisme, leeft er precies daarom zo'n grote honger naar ethische goeroes. Eigenlijk vragen mensen naar positieve gedragsregels of voorschriften, want als ze die volgen, zullen ze zeker hun doel bereiken. Natuurlijk willen ze zelf bepalen welke goeroe ze volgen en of ze aan die goeroe gehoorzamen; daarin blijven ze getekend door de individualiseringstrend. Maar toch komt hier langs een zijdeur opnieuw de moraal binnen als moralisering. Niet meer langs de Kerk, niet meer langs het evangelie, niet meer langs de godsdienst, maar langs de psychologie, de menswetenschappen, de sociologie, de economie, de geneeskunde, de diëtetiek, de schoonheids- en gezondheidsidealen...

'Als je het leven wil binnengaan, onderhoud dan de geboden'

Het antwoord van Jezus op de vraag van de rijke jongeling: 'Als gij het Leven wilt binnengaan, onderhoud dan de geboden' (Mt 19, 17), zou men op het eerste gezicht toch als een voorschrift kunnen opvatten. Jezus duidt hiermee echter niet een speciale persoonlijke gedragscode aan voor één bepaald individu. Integendeel, Hij ontmaskert de hunker naar een absolute goeroe door te verwijzen naar de 'bekende' geboden. Hij houdt niets nieuws voor, evenmin iets speciaals, waarop de rijke jongeling zich achteraf zou kunnen beroemen. Voor de weg naar het leven geeft Jezus geen bijzondere en uitzonderlijke richtlijnen, geen unieke code die zou berusten op een of andere speciale voorkennis of inwijding. Jezus verworpt met andere woorden elke gnosis in de ethiek, die berust op de toegang tot het 'geheim' van het ware leven op grond van een speciale uitverkiezing en initiatie door een 'speciale' meester.

Daarenboven zijn de geboden die Jezus aanhaalt eigenlijk geen geboden maar verboden, en meer bepaald de verboden uit de tweede tafel van de Tien Geboden, waarin het binnenwereldlijk samenleven aan bod komt (de eerste tafel betreft de verhouding tot God) (cfr. Mt. 19,18-19): 'Gij zult niet doden', 'gij zult niet vals getuigen' ('gij zult niet liegen'), 'gij zult niet stelen', 'gij zult geen overspel plegen', met één uitzondering 'eer uw vader en uw moeder'. Deze uitzondering is dan nog geen echte uitzondering, vermits de positieve norm geen concrete handelingsnorm is, maar een gezindheidsnorm die enkel de hou-

ding van kinderen tegenover ouders aanduidt, zonder te definiëren wat zij concreet moeten 'doen' om deze houding van eerbied waar te maken. Tenslotte rondt Jezus de reeks af door er als synthese het algemeen gebod van de naastenliefde aan toe te voegen: 'gij zult uw naaste beminnen als uzelf'. Als gebod duidt dit weer geen concrete handelwijze aan, maar alleen een globale oriëntatie die de 'bezielende kern' van de voorafgaande normen vertolkt.

Dit stemt helemaal overeen met de gangbare normformuleringen in de ethiek. De positieve normen of geboden zijn vooral **gezindheidsnormen**, normen die attitudes en disposities voorschrijven, zonder de inhoud van het handelen zelf te bepalen. Gezindheidsnormen zeggen niet wat je moet doen, enkel hoe je moet zijn. In de terugkeer van de deugdenethiek ('virtue ethics') die we vandaag meemaken, spreekt men over de 'morele persoonlijkheid' of het 'morele karakter' van de persoon als bron van een welbepaalde ethische levensstijl ('lifestyle') en van specifieke ethische 'gevoeligheden', die ontwikkeld kunnen (en moeten) worden tot 'fijngevoeligheden' of 'morele deugden'. Het is aan de verdere menselijke creativiteit opgegeven om te ontdekken op welke manier de bevolen grondhoudingen en gevoeligheden in concrete vormen van gedrag gestalte kunnen krijgen.

Paradox van de grensregel

In vergelijking met de hierboven aangehaalde 'verborgen moraal' in onze samenleving is het merkwaardig dat de expliciete ethiek van de tweede tafel van de Tien Geboden, waarnaar Jezus verwijst, namelijk de ethiek die zichzelf onomwonden als ethiek uit-

geeft en zich niet verbergt achter allerlei 'vermommingen', niet zozeer met positief of normatief geformuleerde gedragsregels werkt (dit is met normen die bepaalde handelingen voorschrijven), maar eerder heel bescheiden met negatieve normen die een welbepaald gedrag verbieden.

De manier waarop Jezus het verbod als de weg naar het Leven aanhaalt, laat onmiddellijk de paradoxale betekenis van het verbod zien. Als negatieve formulering klinken verboden ons op het eerste gezicht hard en onverbiddelijk in de oren. Ze gaan regelrecht in tegen de megalomane dynamiek van ons begeren dat 'alles ineens' wil en dat in zijn streven niet alleen onredelijk is, maar uit zichzelf ook geen dwarsboming of invraagstelling aanvaardt. Daarom is het volstrekt 'normaal' dat de mens het telkens weer moeilijk heeft met de ethiek, vermits deze doorheen zijn 'verboden' aan ons eisen stelt waartoe dit begeren 'van nature', dit is vanuit zijn spontane dynamiek, niet geneigd is.

Een verbod spreekt ons niet erg aan, juist omdat het tegen onze spontane wensen en verlangens ingaat, een verbod ervaren wij als negatief en castrend. Daarom gaat onze voorkeur uit naar een zogenaamde 'positieve ethiek', die kwalitatieve en aansprekende oriëntaties en waarden oproept. Hieruit blijkt hoe het verzet tegen de moraal zeker geen nieuw en typisch verschijnsel is voor onze tijd met zijn klemtoon op de autonomie en zelfbeschikking van het individu. Het hedendaagse 'anti-moralistische' affect is alleen een eigen en specifieke uitdrukking van een agressiviteit die in alle tijden en samenlevingen telkens weer opduikt. De menselijke begeerte

is nu eenmaal zoals ze is, vanuit haar eigen narcistisch principe duldt ze geen 'castratie' of verbiedende 'wet' (die precies daarom enkel 'van elders' kan komen, dit is van de beschaving of cultuur, als vorm van 'gezond verstand' of 'ervaringswijsheid').

En toch bestaat de paradox van het verbod juist hierin dat het doorheen zijn negativiteit méér **ruimte** biedt **voor de vrijheid en de creativiteit** dan het gebod (te begrijpen als gedragsnorm en niet als gezindheidsnorm). Een verbiedende, negatief geformuleerde handelingsnorm opent het veld van de menselijke mogelijkheden omdat hij alleen de ondergrens van het menswaardige afbakt en niet zelf het menswaardige of zinvolle normatief vastlegt en invult.

Het eigene van het verbod is dat het beroep doet op de menselijke creativiteit door de impasses af te sluiten. Een heel eenvoudig voorbeeld uit de educatieve sfeer kan dit duidelijk maken. Stel je een gezin voor dat met de kinderen een boswandeling maakt. Als ze op een 'vijfwegen' uitkomen, doet zich het 'probleem' voor welke weg de kinderen moeten (zullen) nemen. De ouders kunnen dit probleem op twee manieren aanpakken. Ofwel bepalen ze zelf welke weg voor hun kinderen de beste is, en leggen ze deze weg normatief op. Hierbij kunnen ze direct imperatief en autoritair optreden, ofwel – wat meestal zal gebeuren – eerder indirect, namelijk door verleiding en 'esthetisering' van de 'beste weg' waarvoor zij hun kinderen proberen 'warm te maken' (eerder dan brutaal op te leggen). Ze stellen deze weg op zo'n 'mooie' en verleidelijke manier voor, bij voorbeeld door te wijzen op het grootse circus - de prachtige beloning - dat hen op

het einde van de weg te wachten staat en op de kleurrijke en plezierige attracties van allerlei clowns, artiesten, acrobaten en goochelaars onderweg, waardoor niet alleen het 'einddoel' maar ook de weg zelf aangenaam voorgesteld wordt, zodat ze hun kinderen er als het ware 'zonder dwang' hopen toe te brengen de voor hen uitgestippelde 'beste' weg te kiezen.

Een dergelijke waardeopvoeding berust echter op ideologische manipulatie, al camoufleert ze haar moraliserend en autoritair-dwingend karakter achter de façade van een geësthetiseerde of opgesmukte positieve waarde-aantrekking. Op deze manier wordt de vrijheid van de opgroeiende mens sterk beperkt, zoniet radicaal aangetast en vernietigd. De andere mogelijkheid bestaat erin dat de ouders enkel educatief tussenkomen, wanneer hun kinderen één van de vijf wegen, die een doodlopende weg is, dreigen in te gaan: "Zie je niet dat er op het bordje staat: 'verboden toegang: doodlopende weg'?" Door deze aanpak wordt de creativiteit van de kinderen niet ongedaan gemaakt, maar integendeel uitgedaagd, vermits er nog vier andere wegen openliggen waartussen zij nu zelf moeten kiezen. Het verbod zegt niet wat ze moeten doen, wat voor hen het beste is, het zegt enkel wat ze **niét** mogen doen om niet verkeerd uit te komen.

Het verbod verwijst enkel naar de andere wegen als mogelijkheden door de toegang tot de doodlopende weg te ontzeggen, of liever te verbieden. Het verbod is immers geen dwang, vermits het enkel een appel doet op de keuzevrijheid van de mens in kwestie en deze niet effectief verhindert toch de doodlopende weg te kiezen. Kinderen (of jongeren) kunnen inder-

daad de doodlopende weg instappen en zelf uitproberen, als ze dat zelf absoluut willen. Het verbod verhindert dit niet, daar het enkel 'verbaal' wijst op de risico's van de keuze. Het verbod is een taalgebeuren dat dialogaal is: het wordt door iemand, die de ervaringswijsheid vertegenwoordigt, gericht tot iemand die nog niet of onvoldoende over deze ervaringswijsheid beschikt. En door het feit dat het als woordgebeuren tussen mensen gesproken wordt, kan de hoorder van het verbod dit woord zowel beluisteren als in de wind slaan.

Hieruit blijkt hoe een verbod juist het tegenovergestelde is van fysische, psychische, sociale of geestelijke dwang, hoe een verbod de vrijheid niet alleen vooronderstelt maar ook sticht en bevordert. Wie echter het verbod in de wind slaat en toch de doodlopende weg neemt, zal wel ondervinden dat het inderdaad om een vastlopende keuze gaat, waardoor men verplicht zal worden op zijn stappen terug te keren (als dat nog kan, want de 'doodlopende mogelijkheid' kan zo dodelijk zijn, dat er geen terugweg meer mogelijk is en dat men zich niet meer kan herpakken).

Hieruit blijkt dat het verbod ('deze weg mag je NIET nemen, want hij loopt dood') geen leugen mag zijn, maar integendeel moet berusten op betrouwbare ervaringswijsheid, namelijk dat een gedrag een bepaalde fundamentele waarde op het spel zet. Dit alles kunnen we als volgt synthetiseren: de verboden vormen de "basisvoorwaarde" voor de naastenliefde of een menswaardig samenleven. Deze term dienen we letterlijk te nemen: de verboden zijn de onmisbare 'voorwaarden' voor een zinvol menselijk samenleven, maar ze vullen dit kwalita-

tief menswaardig samenleven zelf niet in. Ze openen enkel het perspectief op de integrale excellentie van de naastenliefde, zonder deze naastenliefde volgens concrete modellen en handelwijzen normatief in beeld te brengen. In dit opzicht vormen de verboden de eerste noodzakelijke etappe op de weg naar de vrijheid.

Smaak als weg naar 'zin-rijk' ethisch leven

In het tweede deel van dit artikel willen wij laten zien hoe de weg naar de vrijheid, die de verboden openen, tevens de weg toont naar de 'smaak' in de ethiek en dus ook naar de 'esthetiek' van de ethiek, waarbij het perspectief op 'volheid van leven' of 'zin-rijk' ethisch leven en handelen centraal staat. Op deze manier zal duidelijk worden hoe verbod en smaak, grensregel en zinvol ethisch leven niet los verkrijgbaar zijn, maar steeds naar elkaar verwijzen. Beide zijn nodig voor een integrale en ten volle ontplooiende ethische existentie, zowel persoonlijk als in gemeenschap.

Dit betekent dan ook dat een christelijk geïnspireerde ethiek niet enkel een negatieve afbakenende ethiek kan zijn, maar ook een positieve appellerende ethiek moet zijn die op een aantrekkelijke manier wegen wijst naar zinvol leven en handelen.

Verboden scheppen ruimte voor de smaak

Door de weg te openen voor de vrijheid, openen de verboden ook de weg voor de persoonlijke creativiteit, die naar eigen smaak en vermogen zelf gestalte mag geven aan de waarde die door het verbod beschermd en geprofileerd wordt. Het verbod wijst

alleen op een 'weg ten dode' en laat voor de rest de volle verantwoordelijkheid om de 'weg ten leven' te ontdekken en te exploreren.

Wie aandachtig mensen gadeslaat, kan hiervan voortdurend toepassingen opmerken. Stel je bijvoorbeeld twee broers van 7 en 10 jaar voor. Beiden zijn aan het wachthokje van de trein op één been aan het vooruit springen, waarbij ze proberen niet van een bepaalde (overeengekomen) lijn op de betegelde grond af te wijken. Als de jongste van de twee het ook probeert, voert de oudste een nieuwe regel in als hij merkt hoe zijn broer tegen het wachthokje probeert te steunen om niet van de lijn af te wijken: 'Streng reglement, je mag je nergens aan vasthouden!' Deze negatieve spelregel, dit verbod dat een grens stelt en daarom hard overkomt en dus pijn doet, schept wel de ruimte voor groei en zelfoverschrijding. De jongste van de twee, die nog niet zo goed op één been kan springen zonder zich nu en dan ergens stiekem aan vast te klampen, wordt door de 'strengere' – negatieve – spelregel die zijn oudere, meer ervaren broer hem stelt, uitgedaagd om werkelijk te proberen op één been te springen zonder zich ergens aan vast te houden en zo een nieuwe creatieve mogelijkheid te ontdekken.

Laten we deze paradoxale verhouding tussen verbod en creativiteit kort illustreren aan de hand van de reeds aangehaalde verboden uit de tweede tafel van de Tien Geboden, die ook door Jezus in het verhaal van de rijke jongeling aangehaald worden. Als we een verbod proberen positief te formuleren, gebeurt er steeds een verschuiving van niveau. Terwijl het verbod een concrete, negatieve daad of handeling verbiedt, bijvoorbeeld

'doden', 'liegen', 'stelen', 'overspel plegen' (waaruit blijkt dat een verbod steeds ook een dubbele ontkenning inhoudt, namelijk iets negatiefs ontzeggen), begeeft het corresponderend gebod zich op het niveau van de gezindheid, te begrijpen als kwaliteit van de morele persoonlijkheid.

De positieve keerzijde van 'Gij zult niet doden' is het appel tot 'eerbied voor het leven', van 'Gij zult niet liegen' de opdracht tot eerlijkheid en waarachtigheid, van 'Gij zult niet stelen' de imperatief tot 'eerbied voor eigendom (mijn en dijn)' en van 'Gij zult geen overspel plegen' de opgave tot trouw (exclusiviteit en duurzaamheid).

Er is geen kwaliteit van nabijheid, tederheid en liefde tussen mensen mogelijk als er gedood wordt, zoals er ook geen eerlijk samenleven gebaseerd op vertrouwen, geen respect voor mijn en dijn noch trouw mogelijk zijn als er gelogen, gestolen en overspel gepleegd wordt dat het een lieve lust is, dit wil zeggen als men er principieel van uitgaat (bepaalde conflict-situaties waar hogere waarden op het spel staan buiten beschouwing gelaten) dat men in alle omstandigheden en tegenover gelijk wie onwaarheid mag spreken, eigendom mag vreemden en ontrouw mag zijn. Daardoor wordt menswaardig samenleven fundamenteel ondermijnd.

Daarmee is echter de ethische kous nog niet af. Want als mensen tegenover elkaar geen geweld gebruiken, is er nog geen concrete beleving van de liefde. Of als mensen elkaar niet belien, is er daarom nog niet automatisch een sfeer van vertrouwen en waarachtigheid, zoals er nog geen respect is voor mijn en dijn, voor ieders eigenheid en inbreng in een relatie of

in een gemeenschap, als men elkaar niet besteelt, als men de eigenheid of het eigendom van de ander niet schendt. En er is nog geen expressief ontwikkelde 'cultuur van trouwe liefde' als er geen overspel plaatsgrijpt. Het is geen verdienste niet te doden, te liegen, te stelen of overspel te plegen, want alles valt nog te doen.

Als je de verboden onderhoudt en geen geweld pleegt, liegt, steelt of overspel pleegt, heb je nog niets gedaan om een levenbevorderende, oprechte, respectvolle en trouwe tussenmenselijke en sociale omgang te realiseren. Wel zijn de **minimale voorwaarden** daartoe aanwezig. De ruimte voor menswaardige en zinvolle verhoudingen is gecreëerd. Er is een bodem in het glas dat echter nog niet met water gevuld is. De bodem is wel noodzakelijk, anders loopt alles weg, maar daarom is er nog geen drank in het glas. Het glas vullen is niet alleen maar iets níét doen, maar ook iets concreets wél doen. Maar voor dit concrete handelen, met name het reëel waarmaken van geweldloze, waarachtige, respectvolle en trouwe verhoudingen in tastbare vormen en tekens, kan men niet terugvallen op het verbod. Daarvoor moet men helemaal beroep doen op de vermogens van de eigen vrijheid, om op een creatieve wijze gestalten en wegen van effectieve eerbied voor het leven, vertrouwen, respect voor mijn en dijn en trouw te ontwerpen.

Ethiek als esthetiek

Daarbij hebben we niet zozeer nood aan normen die ons voorschrijven hoe we zinvol moeten leven en handelen (die zouden onze vrijheid, te begrijpen als 'vrijheid voor', alleen maar aan banden leggen), maar wel aan sug-

gestieve voorbeelden, inspirerende modellen, getuigenissen en ervaringen van anderen, die ons veeleer tonen hoe het kán zonder ons betuttelend voor te schrijven hoe het móét. Wij hebben op het vlak van de ethische groei naar menselijke 'zin-volheid' geen behoefte aan normatieve modellen om te kopiëren of slaafs te imiteren, maar aan 'toffe' en boeiende belevingswijzen die ons de 'smaak' kunnen geven voor geweldloze tederheid en eerbiedige omgang met elkaars leven, voor vertrouwenwekkend en waarachtig spreken, voor erkenning van ieders eigendom en eigenheid en voor levenslange trouw in hun 'schoon-menselijke', volle kwaliteit.

Op deze manier gaan we er ook naar verlangen deze waarden in al hun aantrekkelijke voortreffelijkheid waar te maken. We kunnen enorm veel leren van de ervaringen van anderen en van de manier waarop zij fundamentele waarden zoals eerbied voor het leven, vertrouwen, waardering voor mijn en dijn, trouw-door-allesheen, kwalitatief en expressief gestalte geven, zonder dat deze ervaringen geboden of handelingsnormen worden in de strikte zin van het woord, maar wel uitnodigingen en aanstekelijke suggesties om op een heel eigen en unieke wijze diezelfde waarden vorm en ziel te geven. Hiermee komen we uit bij de esthetische dimensie van de ethiek, die niet meer te maken heeft met de onderste grenzen of het minimum maar wel met het optimum als **perspectief van 'zin-volheid'**.

Hieruit blijkt het kapitaal belang van de morele opvoeding en van elke opvoeding zonder meer voor de ethiek. Morele initiatie en vorming zijn geen

accidentele en externe toemaat, maar maken integraal deel uit van de ethiek zelf, voor zover deze niet alleen betrekking heeft op de ethische theorievorming maar ook op het ethisch leven en handelen. Ethiek kan niet zonder opvoeding, voor zover de ethiek als systematische reflectie die zich toelegt op verantwoording van waardeoriëntaties en gedragsregels, zich enkel inlaat met het cognitief niveau en niet met het existentieel niveau van de ethische praxis zelf. Welnu, deze ethische praxis veronderstelt de ontwikkeling van een morele persoonlijkheid of een moreel karakter als de 'ziel' van het handelen. En deze **morele persoonlijkheid** kan enkel gevormd worden doorheen de 'cultuur' of de ontwikkeling van de morele capaciteiten en gevoeligheden tot fijngevoeligheden en 'deugden' (cfr. supra).

Morele gevoeligheden en deugden kunnen niet aangeleerd worden via moreel-intellectuele argumentatieschemata, maar alleen via opvoeding en participatie in een morele gemeenschap, waar waarden metterdaad beleefd worden. Het morele karakter van de persoon wordt bepaald door de praktijk waarin hij geschoold is. Het is dus de traditie en de relationele en sociale wereld die ons 'leren' bepaalde praktijken met smaak en overtuiging te beoefenen. Dit leren voltrekt zich dank zij de esthetiek van de geleefde ethiek. Doorheen de schoonheid van ethische waarden die oplicht in gerealiseerde levensstijlen, morele karakters, handelwijzen en levensprojecten, kan men ook tastbaar en zichtbaar, 'in actu exercitu' participeren aan het geleefde waardeleven. Het is door zijn incarnatie dat de ethiek een heel eigen overtuigings-

kracht uitstraalt, die door geen enkele cognitieve of intellectuele overreding kan gerealiseerd worden. 'Woorden wekken, voorbeelden trekken', zegt de volkswijsheid terecht.

Als het ethisch goede in 'schoonheid' tot ons komt, worden wij er gemakkelijker toe aangetrokken, zodat wij ook meer zin krijgen om het waar te maken. Al mag in de opvoeding een discursieve, dit is redenerende en reflexieve waardecommunicatie zeker niet ontbreken, toch zal een ethiek zonder esthetiek haar oriënterende en humaniserende taak op existentieel vlak, dit is op het vlak van de geleefde alledaagse praxis, moeilijk kunnen realiseren. Het is niet zozeer de kracht of rationele scherpzinnigheid van een redenering die iemand doet kiezen voor een kwalitatief ethisch bestaan, maar veeleer de aanstekelijke uitstraling van dit project, dat door mensen van vlees en bloed in moeilijke omstandigheden consequent beleefd wordt en precies daardoor **inspirerend** werkt. In het levende contact met deze mensen kan men rechtstreeks de krachtige, ontroerende en daardoor juist uitnodigende voortreffelijkheid van het ethisch leven smaken.

Het eigene van deze esthetiek van de ethiek is dat de belevingswijzen, die tegelijk op een hoogstaande en toch haalbare wijze door onvolmaakte maar strijd bare mensen belichaamd worden, op de eerste plaats de verbeelding en het gevoel aanspreken. Alleen zo komt het verlangen in beweging om ook effectief het ethisch goede, dat men redelijkerwijze heeft ingezien, ook reëel waar te maken. Of om het met Max Scheler te zeggen: "Er is niets in deze wereld dat tegelijkertijd zo oorspronkelijk, onmiddellijk

en noodzakelijk een persoon ertoe brengt zelf goed te worden, als de heldere en adequate contemplatie van een goede persoon in zijn of haar goedheid."

Voorbij het verbod: participatiegemeenschap

Dit esthetisch communicatieproces veronderstelt niet alleen de deelname aan het ethisch geleefde leven van andere individuele personen maar ook en vooral van 'morele gemeenschappen' ('moral communities') (Mc Intyre, Hauerwas). Het is door de traditie, dit wil zeggen door wat overgeleverd wordt en dus aan ons voorafgaat, dat wij ons bepaalde attitudes, gedragswijzen en levensstijlen met smaak en overtuiging eigen kunnen maken. Een solipsistisch ethisch leven is immers niet mogelijk. Ethiek kan nooit een éénpersoonsbedrijf zijn. Geen mens kan als enkeling – of als drenkeling op een eiland! – ethisch zinvol leven en handelen, zeker als we daarbij ook rekening houden met de beperktheid en eenzijdigheid van ieders vermogen en engagement. Als eindig en ook falend wezen hebben mensen elkaar nodig en kan ethisch leven pas gedijen als ieders partieel en gebrekkig ethisch streven en handelen aangevuld en 'geheeld' wordt door dat van anderen, in het bijzonder van een **dragende gemeenschap**.

Ethisch leven doen we nooit alleen. Enkel gedeeld ethisch leven is vruchtbaar ethisch leven! Wij zijn dialogale en sociale wezens. We zijn geen 'causa sui', geen 'zelfoorzaak' die vanuit onze innerlijkheid als principe en bron tot ethische inzichten en praktijken komen. Vanuit menselijke wijsheidservaring, vanuit wat mensen in het ver-

leden aan ethische voortreffelijkheid gerealiseerd hebben, én ook vanuit de vergissingen, stommiteiten, kleinere en grotere ontsporingen, kortom vanuit het begane 'kwaad', kunnen mensen vandaag oriëntaties en suggesties halen voor het eigen leven, om die dan op hun beurt als 'verwerkte inspiratie' door te geven aan degenen die na hen komen.

Wij zijn dus niet alleen actueel sociale wezens, die in het hier en nu samen proberen te leven, maar ook wezenlijk intergenerationele wezens, waardoor wij van onze 'voorgangers' afhankelijk zijn om tot morele gevoeligheid, waarheid en praxis te kunnen groeien. Niemand wordt ethisch gevoelig en vaardig zonder anderen: ouders en grootouders, gezin, familie en ruime leefgemeenschap, van waaruit steeds weer nieuwe mensen de kansen krijgen om hun levensweg te ontdekken en te gaan. Het is juist door dit in ruimte en tijd verankerd gemeenschapsleven dat de ethische esthetiek, die onmisbaar is om tot 'zin-rijk' en 'liefde-vol' leven en handelen te komen, gestalte krijgt.

Het is met andere woorden niet alleen belangrijk, maar even onmisbaar als zuurstof om te ademen, dat mensen kunnen participeren aan morele leefgemeenschappen, waarin ethische kwaliteit op zo'n manier beleefd wordt dat deze kwaliteit noch afschrikt noch onderschat wordt, maar door haar 'schoonheid' precies een stimulant inhoudt om te groeien naar het liefdevolle. Ieder volgens eigen mogelijkheden, groeikansen én beperktheden. We kunnen dit ook bestempelen als de noodzaak aan 'participatiegemeenschappen'. Met participatiegemeenschap bedoelen we immers een gemeenschap waar

mensen in en van elkaars ethische inspiratie delen en zo hun eigen ethisch engagement voeten in de grond geven en 'draagbaar' maken.

Enkel door te participeren aan concrete ethische projecten, waarin het engagement van de hele persoon, niet alleen zijn verstand, maar ook zijn verlangen, gevoel, fantasie, lichaam en wil betrokken is, krijgt men de kans om **van binnenuit** een fijngevoelige smaak te ontwikkelen voor liefdevol leven en handelen. Wie geen waarden, gedrags- en levenswijzen kan 'mee-maken', en dit in de dubbele zin van 'meebeleven' en ook 'mee opbouwen', krijgt nooit gevoel en smaak voor wat zinvol en liefdevol leven en handelen is, noch voor de vreugde die de inspanning en 'last' ervan kan meebrengen. Zonder participatiegemeenschap kunnen mensen nooit ontdekken dat deugdzaamheid niet alleen inzet en offers vergt, maar ook 'deugd doet'.

Daartoe moet elke morele gemeenschap ook letterlijk een 'narratieve gemeenschap' zijn, waar men uitwisselt, waar mensen elkaar vinden en beluisteren op een niet-normatieve, maar suggestieve, verrijkende, uitdagende wijze; waar mensen vanuit hun ervaringswijsheid niet moraliseren, maar getuigen en inspireren, uitnodigen en letterlijk pro-voceren, vooruitroepen om het 'voorgegeven' ethisch erfgoed dynamisch en progressief zelf gestalte te geven. Een ethische verhaalgemeenschap is letterlijk een gemeenschap waar mensen hun verhaal kwijt kunnen en op verhaal kunnen komen, en waar ook de 'stichtende' verhalen met de wijsheidservaring van de 'voorgangers' niet alleen doorverteld, maar ook in symbolische tekens en rituelen gevierd worden.

Hier past dan ook een pleidooi voor een communicatieve uitwisselingsethiek, voor een **ervaringsethiek** van het getuigenis waar men leert van de esthetiek van de ethiek, van de menselijke beschaving en cultuur van anderen, zonder dat deze 'heteronomie' – van elders komende – ervaringen een gebiedend of wettisch karakter hebben. Het is geen kwestie van moraliserend verplicht worden, maar van aangesproken worden, meeleven, proeven en gaandeweg beseffen en waarderen.

Laatmoderne individualisering op haar juiste waarde geschat

De geschetste dubbele klemtoon op verbod en smaak, grensregels en esthetiek, en hun onderlinge verhouding, maakt het mogelijk de laatmoderne individualisering naar waarde te schatten en tegelijk onder kritiek te brengen, of liever op haar juiste plaats te zetten.

Eenzijds legt de individualisering de klemtoon op de subjectieve voorkeur en de persoonlijke smaak, waarmee ook de persoonlijke vrije keuze, zonder moraliserende bevoogding verbonden is. Welnu, het bovengaande pleidooi voor de herwaardering van de verboden (niet te veel, slechts enkele essentiële, bijvoorbeeld uit de Tien Geboden) in de morele opvoeding impliceert geen ontkenning van de vrijheid en de creativiteit, maar opent de weg voor de individualiteit en de vrijheid door deze juist te stimuleren tot de ontwikkeling van een 'smakelijke' ethiek van zinvolle waardebeleving naar eigen 'godsvrucht en vermogen'.

Verboden zijn, om een ander beeld te gebruiken, als het ware alleen maar

de lijnen op het voetbalveld en de spelregels die bepalen wanneer er een 'fout' gemaakt wordt, en nog niet het voetbalspel. Ze maken het voetbalspel alleen mogelijk, ze zijn enkel 'mogelijkheidsvoorwaarden', maar ze creëren nog niet het spel zelf. Dit moeten de spelers zelf maken, en daartoe moeten ze gebruik maken van al hun vermogens en capaciteiten die ze ontwikkeld hebben dankzij training (een vorm van oefening én van 'leren' van anderen). Of er goed voetbal gespeeld wordt, hangt helemaal af van de ploegen en de spelers die het spel spelen. En dit spel wordt niet meer bepaald door de lijnen en regels, maar wel door hun talent, degelijke voorbereiding, teamgeest en inzet. Natuurlijk kan er alleen voetbal gespeeld worden binnen de afbakenende lijnen en de regels die de 'overtredingen' bepalen.

En hiermee bereiken we de relative-ring of juiste inkadering van het laatmoderne individualisering. De klemtoon op de vrijheid en de persoonlijke voorkeur of smaak mag niet leiden tot willekeur en strikt esthetiserend subjectivisme, dat onwillekeurig uitmond in waarderrelativisme. De creatieve beleving van de vrijheid is gebonden aan voorwaarden en richtlijnen, weliswaar geen positief bepalende en voorschrijvende maar alleen negatief begrenzende, waardoor de smaak zowel oriëntatie als ruimte krijgt. De smaak wordt georiënteerd door **fundamentele waarden**, die niet op het spel gezet mogen worden. De verboden, die deze waarden beschermen door de grenzen aan te duiden waaronder zinvol leven en handelen niet mogelijk is, vormen als het ware de 'gietvorm' voor de vrijheidsdynamiek, zodat er geen wilde,

maar een kwalitatief gerichte creativiteit kan groeien die het zinvolle op een 'schoon-menselijke' wijze tot expressie brengt.

Dit impliceert ook een kritiek op de laatmoderne anti-opvoedingstrend, niet zozeer in de zin van weigering of verzet, maar veeleer van schrik en terughoudendheid om op te voeden. Deze abstinentie, die dus niet berust op kwade wil maar op onvermogen, blijkt onder meer uit de overhand die een 'moederlijke', emotioneel zorgende - overbeschermende? - identificatie met het kind neemt, ten koste van een 'vaderlijke', objectief redelijke, structurerende en duidelijk oriënterende interventie. Volwassenen kunnen zo bang zijn zich als volwassenen te gedragen, en dus het verschil met het kind zo sterk vervagen of zelfs uitwissen, dat zij geen 'lijnen' meer durven trekken, door onder meer de 'gedragsregels' en vooral de grote 'verboden' (die zij niet zelf uitgevonden hebben, maar vanuit hun voorafgaande traditie meekregen) als levenskader aan te reiken.

Natuurlijk is het positief dat zij kinderen en jongeren niet meer willen betuttelen, autoritair bevoogden en met het opgeheven vingertje moraliseren. Maar dit kan in het andere uiterste van de educatieve verwaarlozing terechtkomen, waardoor kinderen en jongeren aan hun lot overgelaten worden en alles zelf moeten uitvinden, wat niet leidt tot vrije en creatieve zelfbepaling, maar tot chaos, onzekerheid, agressiviteit, geweld, misbruik én misprijzen tegenover volwassenen die het ontbrak aan de **'moed om op te voeden'**. Daarom blijven ook de verboden van de tweede tafel van de Tien Geboden fundamenteel voor elke opvoeding en ethi-

sche esthetiek, precies omdat zij, door het zinvolle en liefdevolle niet in te vullen niet leiden tot educatieve bevoogding, maar precies wegen naar vrije en smakelijke gestaltegeving van het bestaan wijzen.

Besluit

Ethiek is geen enkelvoudige zaak, maar een complex veld waarin verboden en deugden, voorwaarden en voorbeelden, in hun onderlinge interactie telkens weer hun rol spelen. Hopelijk is duidelijk geworden dat de ethiek op het existentieel vlak van de praktijk maar goed kan functioneren als de spanningsverhouding tussen grensregel en smaak aanwezig is. Een eenzijdige beklemtoning of verabsolutering van één van beide leidt tot een zelfvernietiging van de ethiek. Een reductie van het ethisch leven tot gehoorzaamheid aan verboden en geboden leidt tot een verwerping van de ethiek. Terwijl een narcistische verabsolutering van de smaak leidt tot een destructie van de ethiek, voor

zover het estheticisme van de loutere smaak uitmondt in willekeur.

Alleen een ethiek die op normatief vlak bescheiden blijft, door vooral zijn waakzaamheid toe te spitsen op wezenlijke grensregels die grondwaarden behoeden, opent het perspectief op een creatief 'zin-rijk' leven als een 'geestig avontuur', vol **goesting naar méér**. Het moge duidelijk geworden zijn hoe de verboden noch het begin noch het einde van een ethisch menswaardig leven zijn. Ze worden voorafgegaan door de begeerte en de affectie, die de stof bieden voor een 'zin-rijk' en 'liefde-vol' leven. Ze creëren wel de grenslijnen en voorwaarden opdat begeerte en emotie een zinvolle, menswaardige oriëntatie zouden krijgen. Ze worden tenslotte overschreden door een in een participatiegemeenschap ontdekte en met smaak beleefde 'zins-rijkdom'. Zonder de bron van de goesting te zijn, maken ze wel de overgang van 'wilde' naar 'beschaafde' goesting mogelijk.

Groei-ethiek

Elke mens is kwetsbaar, heeft kleine of grote beperkingen, of soms een handicap. In de benadering van een cliënt mag men niet alleen rekening houden met hun kwetsbaarheid en beperkingen, maar ook met hun vermogens. Hulpverlening moet beroep doen op de groeimogelijkheden van de cliënten. Dit biedt perspectief.

Groei-ethiek is als een bergtocht met een groep jongeren. Als begeleider mag je niemand achterlaten: niet op het vertrekpunt, maar ook niet onderweg. Men moet trachten om ze allemaal mee te trekken naar boven: dat is groeien in het leven, dat is groei-ethiek.

(Uit het verslag van de workshop met Roger Burggraeve door Jos Van Hees)

CONFLICTHANTERING: ENKELE PEDAGOGISCHE BESCHOUWINGEN

Hans VAN CROMBRUGGE¹

Conflicten zijn onvermijdelijk

Zoals een samenleven steeds conflicten zal kennen, zo is een opvoeding zonder conflicten onmogelijk. In het sociale verkeer zijn botsingen onvermijdelijk. Mensen zijn nu eenmaal individuen die in relatie staan met andere individuen. Zonder de ander kan je weliswaar jezelf niet ontplooien, maar het is niet omdat mensen op elkaar zijn aangewezen dat er geen wrijvingen of confrontaties tussen individuen zullen zijn. Mensen zijn geen louter geestelijke wezens die meningsverschillen louter redelijk door gesprek oplossen. Zelfs in gesprekken brengen mensen gevoelens en heel hun lichamelijke binnen om te zeggen wat ze willen zeggen. Omdat we psychosomatische wezens zijn, gebeurt het uitwisselen van inzichten steeds 'met lijf en leden', noodzakelijk gepaard gaande met het laten zien en voelen van wat we zeggen, het overtuigen met krachtige argumenten die indruk maken op de ander.

In relaties tussen mensen zijn er bovendien steeds **machtsverschillen**, en is het haast onvermijdelijk dat we deze hanteren en gebruiken om onszelf door te zetten. Ook al proberen we – terecht – zoveel mogelijk redelijk met elkaar in dialoog te gaan en verschillen zo op een conflictvrije manier op te lossen, het is feitelijk ondoenbaar om invloed, kracht, dwang of geweld te vermijden. Ook de opvoeder verheft al eens de stem om duidelijk te maken dat het hem of haar² menens is, ook de opvoeder speelt in op gevoelens van de jongere, wekt bewondering op, boezemt vrees in, ook de opvoeder gebruikt al eens fysieke dwang om de jongere te krijgen waar zij haar wil hebben.

Omdat we geen engelen zijn, zijn we al eens gefrustreerd en luchten we onredelijke gevoelens ook op onredelijke wijze. Ook al proberen we ons zoveel mogelijk zelf in de hand te hebben en te houden, en ook al is het nooit goed te praten om toe te geven

¹ De auteur is docent aan het Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen te Brussel.
Contact: Hans.Vancrombrugge@hig.be.

² In wat volgt gebruiken we alleen de vrouwelijke vorm, zowel wanneer we het over de opvoeder als over de jongere hebben. Uiteraard bedoelen we steeds 'hem of haar'.

aan dwang en geweld in opvoeding, tegelijk moeten we onder ogen durven zien dat omwille van de machtsverschillen in relaties (mis/ge)bruik van macht een realiteit is, en dat alle relaties niet alleen weldadig zijn, maar hoe dan ook in zich gewelddadig zijn.

De **potentiële agressiviteit** in elke mens en in elke relatie moeten we dan ook onder ogen durven zien. Dit lijkt me het meest aangewezen uitgangspunt om na te denken over conflict-hantering in opvoeding. Hieruit volgen immers reeds een aantal niet onbelangrijke aandachtspunten.

Vooreerst is het niet wenselijk om conflict-hantering te beschouwen als conflictvermijding. Conflicten zijn onvermijdelijk en hoeven ook niet per se slecht te zijn. Kwestie is wel om ten aanzien van conflicten een voor alle betrokkenen constructieve houding te vinden en deze te cultiveren zodanig dat conflicten niet escaleren en dat geweld niet zou ontaarden. Het ontkennen van het wezenlijk conflictueuze van elke relatie is wellicht het slechtste dat een mens kan doen.

Ten tweede volgt uit deze eerste beschouwing dat het ook verkeerd zou zijn om bij conflict-hantering eenzijdig te vertrekken van de agressiviteit van een van de betrokken partijen. Het is niet vruchtbaar om over opvoeding na te denken vertrekkende van de vermeende machtswellust van 'de' opvoeder (anti-autoritaire opvoedingsbeweging) of vanuit de zogenaamd onderdrukkende structuur en cultuur van 'de' maatschappij (emancipatorische en/of kritische pedagogiek), zoals het ook niet correct is als vertrekpunt de al dan niet toegenomen agressiviteit van 'de' jongeren te nemen.

Pedagogische grenzen opleggen

Uitgaande van de wezenlijk conflictueuze en gewelddadige aard van even wezenlijk weldadige relaties, wil ik nadenken over conflict-hantering vanuit de notie van 'grenzen stellen' als een kernopdracht in elke relatie en zeker van elke opvoedingsrelatie. Als conflicten escaleren, worden grenzen overschreden. Het op een constructieve wijze omgaan met conflicten en het voorkomen van het escaleren van conflicten hebben alles van doen met het bewaken van grenzen en het (her)stellen van overschreden grenzen.

Mijn vertrekpunt hierbij is de **ambivalente houding** van elke rechtgeaarde opvoeder ten aanzien van het stellen van grenzen. Als opvoeders ervaren we dagelijks en heel concreet de noodzaak aan het stellen van grenzen in de opvoeding, niet alleen omwille van het eigen overleven, maar omwille van de kwaliteit van het samenleven, dat voor het welzijn en groot worden van de jongere wezenlijk is. Tegelijk hebben we als opvoeders ook een fundamenteel onbehagen inzake ons recht om grenzen te stellen, en wel omwille van ons respect voor de jongere als mens. Het inzicht in de noodzaak van grenzen gaat gepaard met vragen betreffende de aard van de grenzen en de wijze waarop we grenzen stellen, en wel omwille van onze bekommernis om wat goed is voor de opgroeiende jongere en waar hij als mens recht op heeft.

Nemen we als illustratie voor dit pedagogisch onbehagen de kwestie van **beleefde omgangsvormen**. Wanneer een jongere of een collega geen goedendag zeggen, niet 'met twee woorden' spreken, fluiten 'zoals

naar een hond' of elkaar de pas afsnijden om ergens eerst aan te komen, dan kunnen we heel vergoelijkend zeggen dat omgangsvormen relatief zijn, dat de mensen ondanks alles het goed bedoelen, en dat het belangrijkste is dat mensen spontaan, eerlijk en authentiek zijn en dat we hen daarom moeten respecteren. Dat is wel waar, maar tegelijk is het ook duidelijk dat zonder gemeenschappelijke vormgevingen respect betonen en laten ervaren, onbegonnen werk zijn. Authenticiteit en eerlijkheid zijn inderdaad waardevolle kenmerken, maar om deze te uiten, hebben we nood aan omgangsvormen die voor iedereen duidelijk zijn. Hoe formeel en cultureel relatief deze ook mogen zijn, ze laten toe om met meningsverschillen en conflicten op een constructieve wijze om te gaan: ze laten ruimte om wrijvingen, verschillen en conflicten duidelijk aanwezig te stellen, met als beveiligende achtergrond het wederzijds respect en de gedeelde bekommernis om elkaar niet nodeloos te ergeren.

Gebrek aan **gemeenschappelijke omgangsvormen** verhoogt alleen maar de kans op het escaleren van conflicten, omdat reeds op het niveau van de vorm onbegrip heerst. Hoe tolerant mensen ook kunnen zijn, het wederzijds respect moet gevoed worden door duidelijke tekens dat men elkaar respecteert en dat men elkaar niet nodeloos voor het hoofd mag stoten. De waarheid mag en moet gezegd worden, maar omdat de waarheid vaak kwetst, is het niet bijkomstig maar juist wezenlijk aandacht te besteden aan de wijze waarop de waarheid gezegd wordt. En daarom moeten er duidelijk grenzen getrokken worden. Bepaalde regels van het

gesprek moeten (op)gevolgd worden, opdat we naar elkaar zouden kunnen luisteren. Wil iemand meespelen, dan moet die de spelregels respecteren. Het inzicht dat deze anders hadden kunnen zijn, ja zelfs de overtuiging dat deze anders zouden moeten zijn, laten niet toe om de regels tijdens het spel te overtreden of op eigen houtje te wijzigen.

Heel veel conflicten komen voort uit het feit dat de regels van het spel niet duidelijk zijn, of niet gevolgd worden, of omdat we denken dat we ze niet nodig hebben. Opvoeding bestaat voor een groot deel uit jongeren **de spelregels van een menselijk samenleven** aan te leren. Grotendeels gebeurt dit heel 'functioneel' – al spelend – maar vaak ook moeten ze uitdrukkelijk voorgehouden worden: zowel om het mogelijk escaleren van conflicten te vermijden, als om feitelijk ontaarde conflicten op te lossen. Regels zijn de grenzen die een veilige ruimte afbakenen om met elkaar in alle verschil en tegenspraak om te gaan. Ze sluiten bepaalde gedragingen uit, maar wel omwille van het vrijwaren en cultiveren van andere waardevolle gedragingen.

Constructieve conflicthantering

Wat deze algemene inzichten concreet inhouden, kunnen we maar aangeven door in te gaan op de soorten grenzen en de wijze waarop ze zich verhouden tot een constructieve conflicthantering.

Eerst kort nog iets over wat we tot nu toe benoemden als '**het escaleren van conflicten**'. Wat bedoelen we daarmee? Verschillen, opposities, confrontaties, wrijvingen en conflicten

tussen mensen zijn onvermijdelijk en op zich niet negatief, maar moeten eerder beschouwd worden als potentieel vruchtbaar voor mens en samenleving. Evenwel op voorwaarde dat ze niet 'escaleren'.

Een conflict escaleert wanneer verschillen tussen mensen niet langer 'uitgevochten' worden met als zekere en veiligheidbiedende achtergrond het wederzijds respect en de wederzijdse bekommernis elkaar niet te 'tergen' (geen aanstoot te geven, niet te ergeren). Een conflict onttaardt wanneer agressie en repressie de bovenhand halen. Agressie en repressie – lijfelijk en verbaal – zijn al die gedragingen en houdingen die louter gewelddadig zijn en alleen gericht zijn op het zichzelf doorzetten, zonder respect voor de ander, en op het 'vernietigen' van de weerstand van de ander.

In feite zijn agressie en repressie vaak uitingen van frustratie. Frustratie om de eigen machteloosheid om zichzelf te zijn in relatie met de ander en binnen de ruimte die door de regels afgebakend wordt. Agressie en repressie zijn destructief voor zichzelf, voor de ander en vooral voor het samenleven met elkaar.

Conflicthantering is constructief wanneer het een regelgeleid omgaan is met verschillen, waarbij de regels de grenzen zijn die aangeven op welke wijze we met elkaar respectvol en 'niet tergend' omgaan. Het model voor dergelijke **constructieve conflicthantering** is het gesprek: het elkaar daadwerkelijk erkennen als gesprekspartner die iets te zeggen heeft, die aanspreekbaar is, die kan luisteren, die zich in relatie met andere gesprekspartners als iemand kan tonen.

Het is duidelijk dat zowel opvoeder als opvoedeling agressief en repressief kunnen zijn, zoals beide ook respectvol en niet aanstootgevend met elkaar moeten omgaan. En dat geldt ook voor de relaties van opvoeders onderling, en van jongeren onderling. In wat volgt, ga ik vooral in op hoe de opvoeder kan en moet omgaan met de jongere om het escaleren van conflicten te vermijden of om conflicten vruchtbaar uit te 'vechten'.

De grenzen van het gesprek bewaken

Mag de opvoeder de jongere het zwijgen opleggen? Moet je steeds luisteren naar elkaar of mag je stoppen met naar de jongere te luisteren? Mag je de jongere terecht wijzen door te zeggen dat hij onzin uitkraamt? Mag je de jongere in het ongewisse laten over je beweegredenen bij een bepaalde maatregel of moet je steeds en altijd redenen geven? Dergelijke vragen zijn reëel. Zeker wanneer de jongere zelf niet alleen grenzen overschrijdt, maar dit ook op een agressieve wijze doet. Deze vragen houden ons niet alleen bezig omdat we ons vel willen redden en onze positie als opvoeder willen veiligstellen, maar ook en op de eerste plaats omdat we opvoeding graag en terecht opvatten als een gesprek waarin de jongere als gesprekspartner bij haar eigen opvoeding erkend wordt.

Is met die laatste bekommernis evenwel gezegd dat er geen grenzen zijn aan het gesprek? Dat alles goed is, als we maar met elkaar in gesprek blijven? Is met het 'recht op vrije meningsuiting' elke restrictie op 'wat' gezegd en 'hoe' gesproken wordt uitgesloten? Hoe trouwens omgaan met een jongere die door haar agressiviteit zichzelf

niet als gesprekspartner opstelt? Sluit deze zichzelf niet uit van het gesprek? En wat dan?

Uit het vorige volgt reeds dat er wel degelijk grenzen aan het gesprek zijn en dat er regels kunnen en moeten gesteld worden. De vraag is evenwel hoe deze vastgesteld kunnen worden. Een model van antwoord hierop kan gevonden worden bij een van de grondleggers van de moderne pedagogiek: Herbart. Bij het zoeken naar een algemeen geldende pedagogische theorie stelde hij dat deze afgeleid kan en moet worden uit de noodzakelijke mogelijksvoorwaarden van de opvoeding zelf als een zinvolle tussenmenselijke relatie. Datgene wat we moeten veronderstellen opdat opvoeding mogelijk zou zijn, levert ons meteen de opgaven voor de opvoeder. De opvoeder heeft als opdracht de opgegeven voorwaarden van de opvoeding te realiseren. Als we deze (transcendentiaal-kritische) redenering toepassen op een **pedagogiek van het gesprek**, dan kunnen we het volgende stellen. Als gesprek ons pedagogisch ideaal is, dan is het verwerkelijken, cultiveren en vrijwaren van datgene dat het gesprek als een zinvol gebeuren mogelijk maakt, de opgave van de opvoeder wanneer deze de opvoeding in het gesprek wil betrekken. Negatief geformuleerd: al datgene wat ingaat tegen de voorwaarden van het gesprek is uit ten boze en moet vermeden of verboden worden.

Een communicatieve moraal of de cultuur van het woord

Alle betrokkenen zijn met andere woorden onderworpen aan een welbepaalde (communicatieve) moraal. Zo moeten we in woord en daad uit-

gaan van de veronderstelling dat elk mens iets te zeggen heeft, dat niemand anders in de plaats van die ander kan uitmaken wat zij te zeggen heeft, dat mensen zich alleen kunnen tonen (laten zien wie ze zijn) door 'wat' ze zeggen en 'hoe' ze dat doen. Hierbij moeten we ook veronderstellen dat er een **gedeelde taal** is, waarmee iets meegedeeld kan worden, waarin iemand zich kan en moet uitdrukken, zodanig dat de ander haar kan (proberen) te verstaan. Hiermee is ook verondersteld dat je jezelf maar kan zijn in gesprek met anderen en met een taal die we delen.

We zouden dergelijke ethiek verder moeten uitwerken, maar daarvoor is hier geen ruimte. Belangrijker is te zien dat dergelijke veronderstellingen geherformuleerd kunnen worden als regels, normen en grenzen die gesteld moeten worden aan iedereen die in gesprek wil gaan, juist omwille van het gesprek dat we willen instandhouden en – uiteindelijk – omdat het de enige mogelijkheid is om elk mens zichzelf te laten ontplooiën.

Hier volgen bij wijze van voorbeeld enkele van deze regels die gevolgd moeten worden. Ook de formulering zelf is maar als mogelijk voorbeeld op te vatten. *'Doe je mond open als je iets te zeggen hebt en alleen dan.'* *'Gezegd is gezegd, denk dus twee keer na.'* *'Spreek de waarheid.'* *'Wees waarachtig.'* *'Je mag niet liegen.'* *'Je moet steeds luisteren.'* *'Je kan over niemand zeggen dat zij niet mag meespreken.'* *'Druk je uit in een taal die de ander verstaat.'* *'Probeer de ander te begrijpen.'* *'Je moet een taal (culturele codes, alle vormen van communicatie) willen leren beheersen, niet alleen om jezelf te zijn en te worden, maar ook om de ander die kans te geven.'* *'Elke vorm van fysiek*

en verbaal geweld moet vermeden worden.' 'Problemen lossen we op met het woord.' 'Taalvaardigheid is niet alleen vlot spreken, maar ook bereid zijn om je 'in te voegen' in de bestaande taal: de betekenissen van overgeleverde woorden leren vatten en overeenkomstig gebruiken.' 'Bij het handelen moet je steeds uitleg en redenen geven.' 'Je zal niet schelden.'

De 'taal' van het gesprek (en bij veralgemening van elke communicatie) is niet 'iets' dat een mens 'kiest'. In de normatieve 'keuze' om met elkaar te praten, vinden we ons reeds van bij de geboorte (en pas later worden we ons daarvan bewust). Deze keuze verplicht ons tot het eigen maken van de bestaande taal waarin we reeds opgenomen en aangesproken zijn, en waarin we ons reeds uitdrukken.

In principe gaan we er vanuit dat iedereen deelnemer moet zijn aan het gesprek, omdat iedereen mens is. Feitelijk zullen er momenten zijn dat het duidelijk is dat kinderen de taal nog onvoldoende beheersen en dat ze geholpen moeten worden bij het verwoorden van gevoelens en gedachten. Daarbij volstaat het niet om alleen aandachtig te luisteren en samen op zoek te gaan naar woorden, soms zal ook **in de plaats van het kind** en de jongere gesproken moeten worden en zullen ze gecorrigeerd moeten worden, of zelfs terechtgewezen, wanneer zij zich fout uitdrukken. Dit alles kan niet zonder 'paternalisme' (*'als opvoeder weet ik dat je eigenlijk dat bedoelt'*), noch zonder dwang (*'wij – en dus ook jij – zeggen dat zo, als we dat bedoelen'*).

Iemand **erkennen als gesprekspartner** houdt dus ook en noodzakelijk in die persoon te dwingen zichzelf uit te

drukken in de taal waarin ook de anderen zich uitdrukken, conform de regels van de taal, conform de woordenschat en traditie van die taal.

Iemand erkennen als gesprekspartner is ook uitgaan van het geloof dat elkeen vatbaar is voor rede. Het is omwille van dit geloof dat we andere mensen aanspreken, dat we hen redenen geven, en hen zo als het ware dwingen in de logica van de taal en de rede te 'wonen', en er zich thuis te voelen. We geloven immers dat we op deze manier de ander niet vervreemden van zichzelf, maar juist helpen om thuis te komen bij zichzelf. Door voortdurend anderen zo te behandelen, cultiveren we trouwens dat geloof in de mens, zonder hetwelk opvoeding niet mogelijk zou zijn.

De regels van het gesprek

Uit dit alles volgt dat, wanneer we kiezen voor het gesprek als ideaal model van conflicthantering, het (op)volgen van welbepaalde regels dan noodzakelijk is. Het opleggen, het voortdurend voordoen, het constant bewaken van deze regels vormen trouwens de beste manier om het escaleren van conflicten te voorkomen. Opvoeding is kinderen 'invoegen' in het gesprek, kinderen zich leren 'voegen naar' de regels van de taal van het gesprek, is het cultiveren van 'welvoegelijkheid'.

Het onbehagen om die regels duidelijk te stellen als grenzen die niet overschreden mogen worden, om deze regels op te leggen en zo kinderen te dwingen tot een bepaalde manier van communiceren is begrijpelijk, maar misplaatst. Dwang is in deze onvermijdelijk. Wil je dat kinderen en jongeren zich kunnen uiten, dan bewijs je hen geen dienst door hen niet een taal te

leren, een taal met welbepaalde regels en een welbepaalde taalschat die ze zich eigen moeten maken. Dit dwingen en gedwongen worden zal vaak frustrerend zijn – en niet alleen voor de opvoeding, maar zeker en vast ook voor de opvoeder – en zal ook aanleiding geven tot onvermijdbare conflicten. Het is duidelijk dat hoe jonger kinderen dit leren en hoe meer opvoeders in deze samenwerken, hoe minder reden en kans voor agressie en repressie er zal zijn.

Hiermee is mijn inziens ook gewezen op de belangrijkste bron voor wat men enerzijds de ‘verruwing’ en anderzijds de ‘verzuring’ van de samenleving noemt. Als er geen of onvoldoende energie gestoken wordt in **het cultiveren van een gemeenschappelijke taal** met beproefde codes waarin mensen zich tegenover elkaar kunnen uitdrukken, met regels en woorden die doorheen generaties verrijnd geworden zijn, dan worden mensen overvraagd wanneer we van hen verwachten dat ze zichzelf op een respectvolle manier zouden uitdrukken tegenover anderen en tolerant zouden samenleven met anderen.

Bovendien: wanneer we (terecht) individualiteit beklemtonen en juist waarde hechten aan het floreren van verschillen tussen mensen, dan komen mensen zonder gedeelde taal en culturele codes alleen maar als totaal vreemden en dus bedreigend tegenover elkaar te staan. Onbegrip voor de ander en frustratie voor het zelf niet begrepen worden, lijken dan een noodzakelijk gevolg. Zich agressief uiten is dan een heel begrijpelijke houding. Agressie van de een roept bovendien op zijn beurt repressie door de ander op: het agressief onderdrukken van de agressie van de een door de

ander. Wat vervolgens weer leidt tot agressie, en waarmee we terecht komen in een infernale spiraal van gewelddadigheid.

Ik zeg niet dat de situatie zo uitzichtloos is, maar verruwing (het gebrek aan vormen om zichzelf te uiten) als ook verzuring (het gebrek aan begrip voor de ander) zijn uitingen van een gebrek aan een echte gesprekscultuur, of beter van een verkeerd begrip van deze cultuur van het woord en wat deze allemaal inhoudt aan opgaven voor de wijze waarop we onze kinderen opvoeden.

Opvoeding is ook zorg voor individuele ontplooiing

Deze gevolgtrekking brengt me tot een andere kwestie: hoe verhoudt zich deze vraag naar opvoeding als cultiveren van een gemeenschappelijke taal tot opvoeding als zorg voor de individuele ontplooiing van de jongere? We kunnen wel zeggen dat een gemeenschappelijke taal de voorwaarde is om zichzelf te zijn, maar hoe ga je om met die eigenheid van de ander die zich dan toont? Deze vraag is belangrijk in verband met conflictthering. Wat als iemand zich uit op een onaantoonbare manier, of op een ‘deftige’ manier onaantoonbare dingen zegt? Hoe gaan we hiermee om? Als hier de grenzen bereikt worden van het gesprek, op welke wijze moet dan het conflict aangepakt worden? Is repressie het enige antwoord op agressie? Of moeten we volhouden aan het gesprek, ondanks de agressie en tegen beter weten in, met het reële gevaar van zelfvernietiging en het feitelijk toegeven aan de agressie?

Terecht kan gesteld worden dat je als opvoeder je steeds moet afvragen

waarom een jongere agressief is. **Respect** voor onze kinderen houdt inderdaad in dat we zoeken naar de motieven van gedrag dat echt niet kan. Een goed uitgangspunt is de idee dat als jongeren zich misdragen, dat een uiting kan zijn van frustratie, van een zich fundamenteel onbegrepen voelen. Iets anders is evenwel bij agressief gedrag of regelovertreding de jongere naar de beweegredenen vragen en in gesprek gaan over het wangedrag omdat men niet repressief wil optreden.

Zoals gezegd is repressie **een uiting van onmacht**. Maar daarmee is niet gezegd dat repressie en straf (heel) soms onvermijdelijk zijn. Omwille van het belang van de regel kan het best zinvol zijn om de jongere onmiddellijk te sanctioneren. Je kan wel een gesprek hebben over het belang van de regel, maar als er echt een grens overschreden is die in geen geval mocht overschreden worden, dan moet je over de regel geen gesprek gaan voeren met de overtreder die zichzelf niet als gesprekspartner opstelt. Indien deze wist dat dit bepaalde gedrag niet mocht, waarom dat verboden is en welke de sanctie is, dan is het aangewezen om de sanctie ook zonder discussie te laten volgen op de overtreding. Ook al meent de jongere goede redenen te hebben om de regel niet te volgen.

De opvoeder kan zelfs begrip hebben voor het afwijkend gedrag, maar ook dan moet hij **de grens bewaken**. Zo kan iemand inderdaad impulsief zijn of in een moeilijke context opgroeien, waardoor de agressie verklaarbaar en begrijpelijk is, maar dat sluit niet uit dat de vooraf vastgelegde sanctie moet opgelegd worden, en wel om verschillende redenen.

Regels dienen om een ruimte af te bakenen om te kunnen samenleven. Bij overschrijding van de grens wordt deze ruimte bedreigd, en dat mag gewoon niet. De sanctie is bovendien niet alleen aangewezen omwille van het beklemtonen van het belang van de regel en op grond van respect voor die regel. Als opvoeders gaan we ervan uit dat jongeren niet samenvallen met wat ze zeggen en doen, dat ze steeds ook anders kunnen handelen, en dat ze zelf actor zijn van wat ze doen. Respect voor de jongere uit zich (paradoxaal genoeg) ook door zelf een grens te trekken tussen wat jongeren doen en zeggen en 'wie' ze 'daar-achter' nog meer zijn.

Een mens toont zich door woorden en daden en moet op die woorden en daden beoordeeld worden. Het inzicht dat de jongere niet samenvalt met haar gedrag, sluit niet uit dat je als opvoeder je beperkt tot wat de jongere (mis)doet. Niet alleen leert de jongere zo zelf het onderscheid maken tussen wat zij 'doet' en wie zij 'is'. Zij krijgt bij een duidelijke en consequente sanctie immers de boodschap dat zij niet gesanctioneerd wordt voor 'wie' zij is, maar wel voor 'wat' zij doet. Aan de jongere is het dan om uit te zoeken hoe ze zichzelf kan zijn binnen de getrokken grenzen.

Er is echter nog een ander aspect. Met de beste bedoelingen vragen we steeds naar redenen bij wat jongeren doen. In vele gevallen is dit aangewezen, maar bijvoorbeeld in geval van agressief gedrag zijn er eigenlijk **geen redenen te geven** die de agressie aanvaardbaar maken. In die gevallen moet je de jongere ook niet laten zoeken naar redenen: de boodschap moet duidelijk zijn dat agressie nooit kan. De sanctie is dan ook de enig

aangewezen reactie. Bij agressief gedrag kunnen we geen goede, en zelfs vaak helemaal geen redenen aanwijzen, en een deel van de frustratie is dat we eigenlijk niet eens agressief willen zijn.

Je bewijst de jongere in dat geval zeker geen dienst door haar te vragen naar een 'waarom' dat er gewoon niet is. In plaats van te gaan focussen op mogelijke redenen en door het gedrag te sanctioneren richt de opvoeder de jongere weg van 'het innerlijke', waar zij toch in verloren loopt (of is gelopen), en richt de opvoeder de jongere naar 'het gedrag', en – wat belangrijker is – naar de relatie en het samenleven dat door de grensoverschrijding bedreigd is geworden. Met andere woorden: de sanctie geeft aan waar het op aankomt, namelijk dat samenleven niet kan zonder het volgen van bepaalde regels, wat ook de innerlijke gesteldheid moge zijn. Bij manier van spreken: met alle respect voor wat iemand denkt, voelt of 'is' (en dat we als opvoeder niet kunnen, noch mogen controleren), willen we wel dat die iemand inziet dat in het sociale verkeer, uit respect voor de ander en voor het samenleven ermee, bepaalde regels gelden die gevolgd moeten worden.

In zekere zin getuigt het van respect voor de eigenheid van de jongere wanneer je je als opvoeder beperkt tot wat iemand zegt en doet. Zeker bij conflicten die uit de hand dreigen te lopen, kan het voor de jongere 'bevrijdend' zijn dat zij niet onmiddellijk moet gaan reflecteren op wie zij is en waarom iets gebeurd is. Het 'uitzitten van de straf' schept misschien wel ruimte om rustiger te worden en over een en ander na te denken. De aan-

dachtige opvoeder zal wel merken wanneer iemand opnieuw voor 'rede' vatbaar is. Op dat moment is gesprek over het gebeurde zinvol en kunnen door de jongere lessen getrokken worden uit wat fout liep. Eerder is gesprek niet zinvol: alleen al omdat in plaats van een echt gesprek, de kans groot is dat de jongere alleen maar excuses gaat zoeken om niet gesanctioneerd te worden.

Dit alles impliceert dat de opvoeder zijn beperkingen ook kent en aanvaardt. **Conflicten zijn onvermijdelijk** en als opvoeder heb je ook niet de taak ze te vermijden. Wel moeten we zorgen dat conflicten niet ontaarden in agressie en repressie. Naast het cultiveren van een welbegrepen cultuur van het woord, moet de opvoeder eerst en vooral de grenzen bewaken en overtredingen sanctioneren om zo de ruimte voor gesprek open te houden of opnieuw te openen.

Voor meer achtergrond of uitwerking van een aantal inzichten:

- 'Iedereen weet dat grenzen nodig zijn, en toch vinden we grenzen niet leuk...' (referaat op de algemene studiedag van de vrije internaten op 6 oktober 2006, samenvatting gemaakt door Jan Willems). *Forum*, 2006(37)9, 21-23.
- 'Keeping up appearances' Morele opvoeding en fatsoen. *Ethische Perspectieven*, 2007(17)2, 18-119.
- Groot gelijk?! Conflicten tussen ouders en jongeren. *Blikopener*, 2007(9)1, 3-5.
- Opvoeden tussen welbevinden en zich echt thuis voelen in de wereld. In: *De kerk en de samenleving vandaag: actuele thema's*. Gent, Internationaal Instituut Kanunnik Triest, 2007 (in druk).

B

BELONEN EN STRAFFEN VANUIT EEN PEDAGOGISCHE VISIE

*Enkele nota's uit de workshop
van Hans Van Crombrugge*

Na zijn uiteenzetting in de voormiddag over de zinvolheid van regels en het stellen ervan, ging pedagoog Hans Van Crombrugge in een namiddagworkshop in op het overtreden van regels (als die er zijn) en hoe ermee om te gaan als hulpverlener.

46

Vooraf werd opgemerkt dat belonen en straffen sectorspecifiek is: dit zal in de jongerensector anders moeten bekeken worden dan in de volwassensector.

Bekrachtigen en begrenzen

Hans Van Crombrugge pleitte om in plaats van de termen belonen en straffen beter bekrachtigen en begrenzen te gebruiken. "Bekrachtiging" binnen de hulpverlening gaat over het aanbieden van kansen en mogelijkheden, om kracht eruit te halen. Bekrachtigen roept op tot bevestigen, stimuleren,... en verhoogt aldus het zelfbeeld.

Begrenzen creëert een zeker onbehagen: niet alleen voor diegene die 'begrensd' wordt, maar ook voor diegenen die grenzen moeten stellen. Hebben we het recht om andere mensen te begrenzen? Terwijl we vaak

ervaren dat begrenzing noodzakelijk is. Binnen de hulpverleningscontext moet soms begrensd worden. Ook bij begrenzingen moet men trachten de mogelijkheden aan te grijpen om juist te bekrachtigen. Of het 'verbod' trachten om te buigen tot een 'gebod'. Op deze manier kan het ook een zekerheid en zelfs een zekere geborgenheid bieden...

Bekrachtigen en begrenzen zitten in een bepaalde communicatiestijl. Hans Van Crombrugge stipte hierbij enkele aandachtspunten aan: het belang van oogcontact; het belang van het uitspreken van de naam (het op de persoon betrekken); geen onduidelijkheid laten: regels zijn geen afspraken; leg de nadruk op wat je wilt dat er gebeurt; benoem ook wat er fout is, welk gedrag fout is; wals er niet over, durf ook stil te staan; vermijd om agressieve emoties te tonen.

Uitgangspunten om te komen tot begrenzing en eventueel tot bestraffing

Conflicten zijn **onvermijdelijk** en hoeven niet negatief te zijn. Het vermijden van conflicten op zich is een slechte zaak. Naarmate we beter willen doen, zullen er onvermijdelijk conflicten zijn. Bijvoorbeeld bij Eurosong For Kids durft de jury niet negatief te zijn bij het geven van de punten om de jongeren te beschermen. Men durft geen oordeel te vellen, maar wanneer men toch niet doorgaat naar de volgende ronde, is de teleurstelling sowieso groot bij de deelnemers. Het is dus beter om direct te zijn.

In relaties tussen mensen spelen **machtsverschillen**. (Wat niet gelijk is aan gezagsverschillen!) Het is dus belangrijk bewust te zijn van deze machtspositie. Bijvoorbeeld het verheffen van de stem bij het straffen.

We zijn allemaal agressieve mensen. Bij conflicten komt niet alleen fysieke **agressie**, maar vaak ook verbale agressie naar voor. Bij maximale tolerantie komt juist die agressie naar boven. Dit is duidelijk een gevaar bij een te tolerante manier van (bege)leiden, met als gevolg dat men alleen maar kan gebruik maken van pure bestraffing bij conflicten.

Het is dan ook belangrijk om **duidelijke regels** en afspraken te stellen. Eerlijk zijn impliceert ook consequent zijn. Het gevolg is dat je als hulpverlener je kwetsbaar moet durven opstellen. Als iemand een regel niet naleeft, heeft de hulpverlener vaak de neiging om de reden van de overtreding na te gaan. Zoeken naar het 'waarom' is belangrijk voor de hulpverlening. Dit wil niet zeggen dat je geen begrip mag

tonen. De gevoelsmatige reactie is belangrijk: je mag als hulpverlener bijvoorbeeld je ontgoocheling tonen.

Het kan echter zijn dat de persoon zelf **geen redenen** heeft voor het overtreden van een regel. Dit kan problemen geven doordat er, door het willen zoeken naar het waarom, een rationalisatie ontstaat, waardoor de straf zijn doel voorbij schiet. Door het zoeken naar redenen voor de overtreding wordt het gedrag uitvergroot, waardoor de jongere niet gerespecteerd wordt. Daarom is het best niet te vragen naar de redenen op het moment zelf. Hierdoor geeft men blijk van respect voor de jongere. Dit sluit echter niet uit dat er achteraf wordt op teruggekomen. Samengevat: toon begrip, maar hou de regel aan.

Bezieling van de regels is belangrijk: achter de regels dient een **visie** te zitten die door heel de organisatie moet gedragen worden. Continuïteit is hierbij noodzakelijk en kan bekomen worden door constant overleg tussen de verschillende medewerkers en door het systeem ook bij te sturen indien nodig.

Enkele specifieke aandachtspunten

Veel problemen kunnen voorkomen worden als er binnen de opleiding en binnen de **inwerkperiode** voldoende aandacht is voor de context en de visie van de organisatie. Het probleem is dat dit niet altijd mogelijk is omdat werknemers soms te vlug moeten worden ingeschakeld.

De vraag werd gesteld of **begrenzing zonder bestraffing** mogelijk is? Dit is zeker mogelijk. Enkele belangrijke factoren die dit beïnvloeden: de aard van

de instelling, de doelgroep, de context van het gebeuren, de cultuur en de uitgangspunten van de voorziening, alsook de persoonlijkheid van de hulpverlener.

Is negeren beter dan bestraffen? **Negeren** leidt vaak tot een paradox: als zij zien dat je hen negeert, ontstaat er een gevaarlijke relatie. Het is beter om te sanctioneren op dat moment. Ook hier blijft de eenduidigheid belangrijk door en voor heel het team.

Mensen kiezen niet altijd om in een voorziening terecht te komen. De **motivatie** voor het naleven van leefregels zou hierdoor dan ook wel eens heel laag kunnen liggen. Toch hebben hulpverleners er alle belang bij om aan één zeel te trekken.

Je hebt naast de individuele relatie tussen hulpverlener en jongere ook nog de **samenlevingscontext**. Ook hiervoor zijn grenzen noodzakelijk.

Het kan voorkomen dat bepaalde regels moeilijk te handhaven zijn,

maar toch moet je als hulpverlener hier telkens opnieuw **creatief** mee omgaan. In de opleiding zou rond bekrachtigen en begrenzen wat meer aandacht besteed mogen worden.

Enkele tips

Als er regels overtreden worden is het belangrijk dat het sanctioneren op een persoonlijke manier gebeurt (oogcontact leggen, met voornaam aanspreken, grip tonen terwijl je straft, ...).

Duidelijkheid primeert: zeggen wat je verwacht, het gedrag benoemen waarom wordt gesanctioneerd.

Werk zoveel mogelijk binnen een context van belonen. (Ook bij het straffen...)

Als opvoeder geef je een model door, het is belangrijk om je ervan bewust te zijn als professional.

Verslag:

Frederik Haegeman en Linda Beirens

UW REGELS ZIJN DE ONZE NIET

*Jongeren uit de bijzondere jeugdzorg
over regels en afspraken*

Kurt DE BACKER¹

Op een studiedag ter gelegenheid van de voorstelling van een nieuw ethisch advies over regels en afspraken in de hulpverlening kan het perspectief van de jongere niet ontbreken. Wat denken jongeren hierover is een simpele vraag, het antwoord is echter niet zo gauw gegeven. Werd er überhaupt al iets aan jongeren zelf gevraagd? Misschien moest ik toch maar mijn documentatie² nog eens checken en zien wat dat oplevert. Grasduint u even mee?

Kennis van regels en afspraken

- *Als je hier in het begin toekomt, krijg je ook een map met alle regels daarin. En je moet dat dan lezen. Maar het verandert wel altijd, dus... Ik heb nog een reglement op mijn kamer, en ik mag het lezen, maar het is niet wat er echt gebeurt. Het is allemaal veranderd.*
- *Ik heb een boekje gekregen van de vorige afspraken en dat boekje klopt niet van mij, dus ik heb heel dat boekje gelezen voor niks. Ik heb da nog nooit gelezen da boekske*
- *Als ge hier toekomt, krijg je sowieso het reglement en al den tijd dat je hier zit, leer je dat ook.*

- *Daar staan ook niet echt afspraken in, het is zo meer hoe dat het verloopt en zo. Hoe dat je je geld betaald krijgt en zo, je zakgeld.*

Naast het regelboekje komen de jongeren de regels vooral te weten 'onderweg' en 'al doende'. Andere manieren om hiervan op de hoogte te komen, zijn een mondelinge toelichting bij het onthaal en huisreglementen bevestigd aan muren.

Omgang met regels en afspraken

Wanneer de jongeren de regels kennen, vormen ze zich hierover een eigen mening. De jongeren gaan ak-

1 De auteur is stafmedewerker van OSBJ vzw, de Ondersteuningsstructuur Bijzondere Jeugdzorg. Meer info: www.osbj.be. Contact: kurt.debacker@osbj.be.

2 Projectgroep WAK. (2004). 101 jongeren aan het woord. Evaluatieonderzoek Minorijs. Projectrapport. Gent.

Opdebeeck, S en Van Audenhove, C. (2001) De regels van het huis: omgaan met vrijheidsbeperking in de gehandicaptenzorg en in de bijzondere jeugdzorg. Acco, Leuven.

Verschelden, G. (2002) Opvattingen over welzijn en begeleiding. Academia press, Gent.

koord met sommige regels en afspraken, met andere helemaal niet.

- *Gewoon, omdat je niets mag. De regels zijn gewoon slecht.*
- *Normaal gezien is dat dan 3 dagen op je kamer. Ma ik vind dat niet goed, want dan lok je het nog meer uit. Als je 3 dagen op je kamer moet zitten, dan gaan ze verder weg lopen en doen.*
- *Wat is er daar nu erg aan? Op je kamer zitten? Als je wil lusteren, ligt dat aan jezelf é. Da ligt nie aan under of aan under structuur é. Als je wilt veranderen, als je wilt verbeteren of als je wilt lusteren, dan ligt da gewoon aan jezelf é.*

Enkele keren waren de jongeren niet akkoord met de regels, maar begrijpen ze wel waarom die regels bestaan. Redenen die de jongeren hiervoor aangeven zijn: de grote groep, de begeleiders moeten ergens een grens trekken, en het feit dat de jongeren minderjarig zijn en de opvoeders verantwoordelijkheid dragen voor hen.

Met sommige regels zijn de jongeren totaal niet akkoord. Dikwijls negeren ze deze regels dan of gaan ze ermee om op hun manier. Aan de hand van trucjes proberen ze er hun voordeel uit te halen. Soms formuleerden ze een argument om hun omgang met de regels te verantwoorden.

- *Je mag niet altijd naar muziek luisteren op je kamer, maar ik doe da gewoon. Ofwel luister ik met mijn koptelefoon.*
- *Je vraagt gewoon aan je vrienden dat ze de naam van je ouders erop schrijven, dan denken ze dat hij van je ouders komt. Dan kun je brieven ontvangen van je vrienden.*
- *Als ge kamerarrest hebt, mag je niet douchen, maar ik vind dat een noodzakelijke behoefte, dus doe ik dat toch.*

- *De jongeren die zich niet houden aan het reglement, hebben meer macht dan die die altijd luisteren. Ik heb dat gemerkt in de leefgroepen.*

Straffen en belonen

Uit de gesprekken blijkt dat er heel wat redenen en manieren zijn, waarom en waarvoor jongeren gestraft worden. Terugkomende redenen die jongeren aanhalen zijn: storend gedrag, tegenspreken, cafébezoek en te laat thuiskomen, de gsm bijhouden, spijbelen, diefstal, op elkaars kamer zitten, ...

Net zoals er veel redenen zijn om te straffen, zijn er volgens de jongeren ook uiteenlopende manieren om te sanctioneren. Voorbeelden hiervan zijn: minder vrije tijd, niet op bezoek gaan, niet deelnemen aan activiteiten, kamerarrest, klusjes, het huisreglement schrijven, minder zakgeld, terug naar een lagere fase, ... In de gemeenschapsinstellingen is afzondering ook een belangrijke straf.

In sommige voorzieningen is 'straffen en belonen' georganiseerd via allerlei systemen. Wanneer men werkt met een systeem, past men dit meestal toe door het krijgen van strafpunten enerzijds en het verdienen van punten anderzijds. Een jongere legt uit dat het veel moeilijker is om punten te verdienen, dan om ze te verliezen.

- *Soms krijg je een kruisje als je iets goeds hebt gedaan. En als je vijf kruisjes hebt, gaat er één bol weg. Maar je krijgt hier bijna geen kruisje.*

Toepassing van regels

Jongeren geven aan dat er algemene regels gelden als leidraad, maar dat er hiervan regelmatig afgeweken wordt

omwille van verschillende individuele redenen. Jongeren haalden als voorbeelden onder andere aan: de leeftijd, als het dringend is, de duur van hun verblijf, hun capaciteiten, de thuissituatie en relaties, gedrag, de situatie in de leefgroep, ... Er wordt eveneens uitgelegd dat algemene regels soms aangepast worden omdat de ouders hierbij meebeslissen. Deze veranderingen vinden de jongeren de ene keer positief, maar ook soms negatief.

- *Sommigen mogen weekends, sommigen mogen zondagen alleen, voor één dag. Sommigen mogen elke week. Dat hangt af van familierelaties. Hoe goed je overeenkomt met je thuis.*
- *Maar vroeger gaven ze X veel kansen voor haar kamer op te ruimen, maar nu stoppen ze met kansen te geven omdat ze er toch haar voeten aan veegt.*
- *Het hangt af van begeleiding tot begeleiding. Het hangt ook wel af van jezelf. Hoe dat je karakter is.*

Volgens de jongeren komt een individuele benadering hen zowel ten goede als dat het in hun nadeel speelt. Ze vinden het persoonlijk aanpassen van de regels dan ook zowel positief als negatief.

De algemene regels worden niet alleen genuanceerd naar kenmerken van de jongeren toe, maar ook de begeleiders beïnvloeden volgens de jongeren de concrete uitvoering van de regels. Er worden hiervoor verschillende manieren aangehaald. Soms maken de begeleiders nieuwe regels of veranderen ze de bestaande regels. De jongeren merken ook dat de regels niet op elk moment op dezelfde manier toegepast worden. Bij het uitleggen van het hanteren van de regels, wijzen de jongeren er ook op dat de

werkelijke situatie afhankelijk is van een specifieke begeleider.

- *Ja, ik zeg nu maar iets, zo: van iedereen mag je 's ochtends in het weekend naar de tv kijken, en dan zit er zo één tussen die beweert dat heel het paviljoen tot een overeenkomst is gekomen dat dat niet mag.*
- *Ja, maar daarnaast vinden ze de regels nog ne keer zelf uit ook, lijk bepaalde dingen.*

De specifieke omgang met regels zorgt soms voor ergernis bij de jongeren. Zowel omdat er te strikt omgegaan wordt met de regels, als omdat de begeleiders niet duidelijk zijn in hun toepassing van de regels. Naast ergernis hebben de jongeren ook sympathie voor een begrijpende en losse houding van de begeleiders.

De opmerkingen over de begeleiding houdt niet alleen verband met de naleving van regels, maar ook met de omgang met de jongeren zelf als persoon.

Conclusies uit deze uitspraken?

Dat krijg je natuurlijk als je naar meningen vraagt: een beetje van alles. Soms is het goed, soms is het niet goed. Dat hangt af van verschillende factoren: de jongere, de situatie, de regel, de begeleider, de voorziening, de dag van de week. Hoewel jongeren de leefregels en afspraken belangrijk vinden omdat die in grote mate hun levensomstandigheden bepalen, kunnen ze er op verschillende manieren mee omgaan.

Als we een beetje verder kijken, dan blijkt dat jongeren vaak begrip kunnen opbrengen voor het waarom van een leefregel of een afspraak. Dat be-

grip is slechts ten dele afhankelijk van de inhoud van de afspraak. De manier waarop de jongeren met een regel omgaan, wordt blijkbaar mede bepaald door iets wat voorafgaat aan de afspraak: dat blijkt ook hier weer de relatie tussen jongere en begeleider of organisatie te zijn. Wanneer er sprake is van vertrouwen en rust, en van een gevoel van vrijheid, dan is er bij de jongeren meer ruimte voor acceptatie van de regels en afspraken, en een positieve manier om er mee om te gaan. Roger Burggraeve noemde dit op de studiedag Liefde.

Blijkbaar kunnen jongeren ermee leven dat er regels en afspraken zijn die structuur brengen en die de dagelijkse manier van werken in een voorziening regelen. Deze regels en afspraken regelen volgens hen niet noodzakelijk de relatie tot de hulpverleners en begeleiders, ze kunnen wel mee de sfeer bepalen. De relatie zal echter steeds belangrijker zijn voor de manier waarop zij de hulpverlening aanvoelen.

Dat betekent echter niet dat we zomaar onze gang kunnen gaan met regels en afspraken. "Als we maar een goede begeleidershouding ontwikkelen, zijn de regels en afspraken niet meer van belang." Daarvoor grijpen regels en afspraken te zeer in op de concrete leefomstandigheden van jongeren. Ze kunnen de structuur brengen die elk individu nodig heeft. Omdat die nood individueel is en het aanbod dus individueel ingevuld wordt, moeten alle regels en afspraken onderwerp kunnen zijn van onderhandeling, ze moeten samen kunnen besproken en afgesproken worden.

Wat betekent dit voor het advies nummer 4?

In het advies tracht men de realiteit van een amalgaam aan regels te structureren en deze te verzoenen met ethische uitgangspunten. Het resultaat is een opdeling in grensregels, leefregels en afspraken. Waarbij men basiswaarden tracht te verzilveren door ze te vertalen in grensregels die slechts beperkt onderhandelbaar zijn, en waarbij men leefregels als onderhandelbaar op groepsniveau, en afspraken als individuele overeenkomsten ziet. De laatste twee zijn minder vatbaar voor kritiek, want voorwerp van dialoog en er kan dus flexibel mee worden omgegaan.

De grensregels stuiten bij mij op meer **weerstand**. Ze lijken een verouderd pedagogisch en eenzijdig normatief concept te verwoorden. Ze lijken mij uit te gaan van een gedefinieerd normenpatroon dat door volwassenen gekend is en moet overgebracht worden aan jongeren. Het is deze invulling van pedagogiek die op grote weerstand stuit bij jongeren, maar ook bij mij. Dwang ligt om de hoek, met weerstand klassiek in zijn schaduw.

Dit werd gelukkig op de studiedag in een juister kader geplaatst door het voorafgaan van de Liefde (zie hoger). In de tekst van het advies komt dit te weinig tot uiting. Er wordt gefocust op een reactie tegenover zogenaamde maatschappelijke tendensen (individualisering, gebrek aan normen,), waardoor men het uitgangspunt vergeet te vertellen. Hulpverlening begint bij de **relatie** tussen mensen. Als er dan toch grensregels worden opgesteld, die een weergave zijn van maatschappelijke normen en waar-

den, dan zijn er wat mij betreft een aantal minimale vereisten: transparantie, wederzijdsheid en participatie.

Organisaties die waarden en normen als grensregel verwoorden, moeten dit helder doen, ze moeten niet enkel de grensregel en de **achterliggende waarde** benoemen, maar ook hoe zij deze concreet invullen. Zo zal de regel 'geen fysiek geweld gebruiken', meer uitleg moeten bevatten dan 'in functie van de veiligheid van de bewoners en de begeleiders'. De uitleg kan aangevuld worden met het uiteenzetten van de achterliggende waarde.

Bij het opstellen van grensregels kan makkelijk gedacht worden wat de **wederzijdsheid** is. Wie vertrekt vanuit een maatschappelijke waarde kan zeggen op welke manier zij willen zien dat de jongeren deze vertegenwoordigen, ze kunnen ook onmiddellijk duidelijk maken op welke manier begeleiders en de organisaties hieraan uiting zullen geven. Hoe zal de jongere dit concreet zien in het gedrag van de begeleiders en de organisatie?

Tot slot moeten ook grensregels bediscussieerbaar en onderhandelbaar zijn, vanuit een participatieve invalshoek. Grensregels kunnen de inzet

zijn van de meest interessante **pedagogische gesprekken**, namelijk hoe normen en waarden worden beleefd door jongeren. Wie ze als absoluut voorstelt, mist elke kans tot discussie en tot beter inzicht in de beleving van kinderen en jongeren, mist de kans om de hulpverlening of de maatschappij een beetje aan te passen in functie van de leefwereld van kinderen en jongeren.

We vrezen dat het gemak van het installeren van geboden en verboden die slechts beperkt onderhandelbaar zijn, een schijn gemak is voor de aanbodzijde. Dit helpt de pedagogische relatie niet vooruit. Het valt eerder te vrezen dat de discussie over maatschappelijke normen en waarden en hoe deze beleefd worden bij deze jongeren (niet zelden aan de rand van de maatschappij) al bij voorbaat beslist wordt ten gunste van het bestaande bestel.

We kunnen ons dan ook afvragen of opvoeding, en in extenso jeugdhulpverlening, dan niet louter het creëren is van meer van hetzelfde? Het re-integreren in de maatschappij? Het verlengen van het bestaande bestel?

OVER HET INVOEREN EN BIJSTUREN VAN (LEEF)REGELS IN VOORZIENINGEN

*Aanbevelingen uit de praktijk
van vzw Stijn*

Paul Caes is directeur-coördinator bij de vzw Stijn, een netwerkorganisatie van voorzieningen voor personen met een handicap. In zijn workshop benadrukte hij dat het belangrijk is niet over één nacht ijs te gaan bij de invoering van nieuwe regels. Een overzicht van zijn aanbevelingen.

54

Wees niet te regeldriftig

Men moet niet te veel regels willen invoeren. Regels hebben hun nut, maar te veel is nooit goed. In zijn workshop gaf Paul Caes volgende aandachtspunten om rekening mee te houden bij het invoeren van nieuwe regels.

Voer geen definitieve regels in onmiddellijk **na een 'incident'**. Het is belangrijk om eerst te 'bezinnen'. Wat wel kan, en soms ook moet, is het nemen van voorlopige maatregelen. In dit verband werden enkele voorbeelden gegeven. Bij het overlijden van een vrijwilliger werd voorgesteld een gedenksteen te plaatsen. Daarbij werd de vraag gesteld of men dit niet beter op een later tijdstip zou doen, bijvoorbeeld ter gelegenheid van Allerheiligen. Op deze manier werd wat afstand genomen van het feit van

het overlijden, en kon alles rustiger voorbereid worden. Een ander voorbeeld is een bewoner een volledig fietsverbod opleggen, onmiddellijk nadat hij weggrijpgedrag vertoonde. Misschien is het beter niet onmiddellijk een verbod uit te spreken, maar af te spreken om hem voortaan niet meer alleen te laten fietsen. Op deze manier zou hij de vrijheid om te fietsen kunnen behouden.

Maak geen regels **voor uitzonderlijke situaties**. Wat wel kan, en soms moet, is het treffen van eenmalige maatregelen. Uiteraard zijn er uitzonderlijke situaties, waarvoor we omwille van de mogelijke gevolgen toch degelijke procedures moeten uitwerken. Hierbij kunnen we bijvoorbeeld denken aan de procedure bij brand, of bij het gebruik van de keuken in de leefgroep, omwille van het risico zich te verbranden.

Voer geen definitieve regels in **wanneer de emoties nog te hoog zitten**. Regels invoeren is een rationeel proces. Een aanwezige checklist (zie verder) moet objectief kunnen doorlopen worden. Nochtans moeten we ons bewust zijn van het feit dat deze emoties er zijn, en dat ze niet weggecijferd kunnen worden. Geconfronteerd worden met grensoverschrijdend gedrag is zo'n uitzonderlijke situatie, die veel emoties oproept. Uiteraard moet er dan gehandeld worden. Wanneer er op dat moment algemene regels uitgevaardigd worden, zal dit vaak verkeerd uitvallen: zo zal men de neiging hebben om te strenge regels te maken. In dit soort situaties is het beter hierover eerst (wanneer men niet gedwongen wordt onmiddellijk te handelen, maar tijd heeft om alles goed te overdenken) een visietekst uit te schrijven, voor er regels opgesteld worden.

Sowieso geldt: **niet te veel algemene regels**. Geef liever ruimte aan zelfsturende teams en besteed tijd aan het bespreken van de achterliggende visie en principes.

Checklist voor goede regels

Je zou bij het invoeren van nieuwe regels de volgende lijst kunnen overlopen om overbodige regels te voorkomen.

Is de regel **uitvoerbaar** in de praktijk? Het voorbeeld werd gegeven van de regel: "Vanaf heden bepaalt de directeur wie wanneer vakantie neemt, en dit voor alle vrije dagen." Je kan je afvragen of zo'n regel wel vol te houden is?

Is de regel **aanvaardbaar**? Weet je dit echt, of vermoed je het alleen maar? Voor wie is de regel aanvaardbaar?

Het aantal personen dat de regel aanvaardt, is belangrijk, maar men dient ook rekening te houden met de mening van zogenaamde 'opiniemakers' binnen de voorziening. Het is belangrijk om de mensen die de regel moeten uitvoeren, te betrekken bij het opstellen ervan.

Is de regel **controleerbaar**? Als je toch regels maakt die niet controleerbaar zijn, zorg er dan zeker voor dat iedereen 'mee' is, dat iedereen begrijpt waar het over gaat en de noodzaak ervan inziet. Zo bijvoorbeeld de algemene regel dat de lampen moeten gedoofd worden op het ogenblik dat er voldoende daglicht is. Wanneer is er 'voldoende' daglicht, wie bepaalt dit, en wie controleert dit? De regel dat men 's morgens op tijd moet beginnen werken, is wel perfect controleerbaar.

Is de regel **afdwingbaar**? Afdwingbaarheid wordt belangrijker naarmate je meer weerstand tegen de regel verwacht. Als er weerstand is, moeten we proberen die weerstand op te nemen, hier iets rond te doen. Bijvoorbeeld: als je overweegt om bepaalde mensen (omwille van incidenten) het betreden van het terrein van de voorziening te verbieden, maar je kan dat niet afdwingen omdat bv. de toegangen niet bewaakt worden en het terrein langs alle kanten toegankelijk is, dan kan je deze regel best niet uitvoerdigen.

Wat zal het **effect** zijn van de regel? Het effect van een regel is lang niet altijd hetzelfde als de bedoeling ervan. Een goede tip is om u als opsteller van de regel(s) in de plaats te stellen van degene die de regel moet ondergaan, en die er als 'goede Belg' het beste van probeert te maken, zonder tegen de lamp te lopen...

Een regel staat nooit op zichzelf. Er is een context van bestaande regels. In die context zit best een **visie**, een lijn. Is de nieuwe regel niet in tegenspraak met andere regels? Welk gedrag wordt ermee gestimuleerd, welk gedrag wordt erdoor afgeremd?

En tenslotte: "**Keep it Simple**": hoe ingewikkelder de regel, hoe slechter.

Elk product heeft een vervaldatum

Een product dat niet bekend is, verkoopt niet. Al degenen die de regel moeten toepassen, moeten die op z'n minst **kennen en begrijpen**, ook de achtergrondinformatie. Dit kan men bekomen door bijvoorbeeld een uittreksel uit het directieverslag systematisch te laten verschijnen in het intern informatie- of personeelsblad.

Gebruik de nieuwe regel eerst tijdens een 'proefperiode': **valueer** een nieuwe regel; het is geen schande toe te geven dat je kan leren van de realiteit. Anderzijds mag je niet vervallen in wispelturigheid: je kan een regel niet blijven bijsturen. En durf ook eens een regel af te schaffen, als dat moet!

Het is bij dit alles belangrijk om afspraken te maken met de mensen voor wie de regels gelden. Zo is het goed om (vooraf) af te spreken welke stappen een voorstel doorloopt, zowel voor de invoering van nieuwe regels als voor de evaluatie van bestaande (bijvoorbeeld rond periodiciteit van de evaluatie) en de werkwijze bij de **aanpassing** van een regel (bijvoorbeeld rond bekendmaking ervan). Dit kan verschillend zijn van regel tot regel.

Verslag:

Evelien Devriese en Bert Lismont

Partezis **Azis**

Partezis **Iris**

Partezis **Gisa**

Partezis **Kid**

Partezis **Pimss**

Partezis, uw partner in zorginformatiesystemen

Met Azis, Iris, Gisa en Kid biedt Partezis een geïntegreerde oplossing aan op maat van onze 4 grote zorgsectoren: ziekenhuizen, ouderenzorg, gehandicapten- en kindzorg. Met Pimss kan u bij ons terecht voor uw HRM-oplossing.

Partezis

- onderhoudt een speciale partnerrelatie met zijn leden
- kan buigen op meer dan 40 jaar exclusieve ervaring in de gezondheids- en welzijnzorgsector
- biedt kwalitatief hoogstaand en technologisch gevanceerde oplossingen aan
- staat garant voor een optimale ondersteuning van de bedrijfsvoering en het informatiebeleid in het bijzonder
- biedt opleidingen op maat
- faciliteert en ondersteunt beleidsrapportering

Partezis

Silvring Partezis
Bevestigings Zone 1
Interleuvenlaan 12
B-3005 Heverlee

Contactinfo:
directiesecretariaat
020/20 99 00
dr@partezis.be

LEEFREGELS EN LEEFKLIMAAT

Het belang van een positief leefklimaat om te leren leven met regels

Ann VERMASSEN'

Centrum voor Integrale Gezinszorg Tamar

Tamar biedt hulp aan moeders met kinderen in noodsituaties, die omwille van gezinsproblemen (relatieproblemen en/of opvoedingsproblemen) tijdelijke opvang en begeleiding nodig hebben of die als alleenstaande niet zelfstandig het hoofd kunnen bieden aan hun fysieke, psychische of sociale situatie; aan minderjarige zwangere of tienermoeders: deze kunnen op eigen initiatief beroep doen op een CIG of verwezen worden door CBJ of JRB of aan ganse gezinnen (met inbegrip van de partner) die omwille van problemen op diverse domeinen momenteel moeite hebben met het functioneren in het gewone maatschappelijke leven. De zorg omtrent de zwangerschap, geboorte en opvoeding van kleine kinderen blijft een bijzondere opdracht voor ons centrum.

De indicaties tot opname zijn zeer verscheiden. De reden van aanmelding is vaak pedagogische onmacht. Meestal lopen er echter heel wat zaken fout op de verschillende levensdomeinen en

mag de opvoedkundige onmacht niet als alleenstaand gezien worden. Vaak is er een combinatie van problemen: relationeel, economisch, negatieve ervaringen op sociaal vlak, psychosociale problemen, ...

Het is de opdracht van Tamar om via opname en begeleiding **gezinsdesintegratie te voorkomen**. We trachten hiertoe de draagkracht te verhogen en de draaglast te verlagen, met als lange termijnperspectief een reïntegratie in het maatschappelijk leven mogelijk te maken.

Onze hulpverlening is **integraal** van aard, dit wil zeggen: gericht op het ganse gezin en de context van elk gezinslid; de begeleiding bestrijkt de verschillende levensdomeinen en niveaus van de gezinsproblemen; er is trajectbegeleiding van intake tot nazorg in verschillende werkvormen die flexibel en op maat kunnen worden aangewend: residentieel, semi-residentieel en ambulante.

Gedurende het ganse traject van de begeleiding staat de **zorg voor het kind centraal**. Dit houdt in dat we via het versterken van de vaardigheden

van de ouders een veilig klimaat willen bieden waarin de kinderen zich verder kunnen ontplooiën op een positieve manier.

Residentieel kunnen wij 20 personen opvangen, **mobiel** begeleiden wij 10 gezinnen. Residentieel splitst onze begeleiding zich op in 2 werkvormen. Er is een individuele werkvorm, waarbij een begeleiding op maat geboden wordt aan gezinnen die in afzonderlijke appartementen wonen. Naast de individuele aanpak geloven we in het belang van groepswerk, vandaar dat we zowel formele als informele ontmoetingen organiseren.

We werken met een **multidisciplinair** team.

Zorgvisie en leefregels

In onze praktijk hechten we ontzettend veel belang aan de inbedding van regels in een groter geheel.

Het belang van een zorgvisie

Enieder die in onze voorziening komt werken, heeft impliciete ideeën over hoe de hulpverlening van ons centrum in het algemeen en de relatie cliënt – hulpverlener er in het bijzonder zou moeten uitzien. De vraag is echter of deze ideeën overeenkomen met wat het beleid belangrijk vindt en of er éénduidigheid is met betrekking tot deze ideeën binnen één discipline en tussen de verschillende disciplines. De realiteit leert ons dat er ontzettend veel nood is aan onderlinge communicatie over wat men wil doen en hoe men dit wil bereiken. Vandaar dat wij in onze zorgvisie de **ankerpunten** hebben uitgeschreven waarbinnen we als organisatie willen werken, waardoor de organisatiestructuur vorm krijgt, waarbinnen de organisatiedoelen passen,

waar het begeleidingsplan van de gezinnen gedeeltelijk uit voortvloeit en waarop alle activiteiten in Tamar gebaseerd zijn.

Van ontzettend groot belang is dat deze visie **doorleefd en aanvaard** wordt door alle medewerkers. Vandaar voor ons ook het belang van het gezamenlijk uitbouwen en de betrokkenheid van alle niveaus in de voorziening, zowel directie, staf als basismedewerkers. Het gezamenlijk uitwerken zorgt ervoor dat er een gedeelde verantwoordelijkheid ontstaat omtrent het welslagen en het creëren van een positief leefklimaat voor onze cliënten.

Naast het betrekken van de medewerkers hebben we zelf ook al enkele malen pogingen ondernomen om de **doelgroep te betrekken**. Enerzijds doen we dit via het afnemen van een tevredenheidsmeting bij alle cliënten op een bepaald tijdstip in de begeleiding. Maar er zijn ook al momenten geweest dat we op bewonersvergaderingen via stellingen bevestigingen doen omtrent de huisregels en de hulpverlening die we bieden. Zowel uit de besprekingen met de medewerkers als de cliënten horen we hoe belangrijk het is ‘het waarom’ van bepaalde keuzes inzake regels te verduidelijken, met andere woorden duidelijkheid te bieden omtrent de visie.

Voordelen van het werken met een zorgvisie

We hebben in dit verband een aantal duidelijke voordelen ervaren. Het werken vanuit een visie geeft richting aan het handelen wanneer er beslissingen moeten genomen worden. Elke dag staan opvoeders voor keuzes of beslissingen die genomen moeten worden,

en er is niet altijd veel tijd om na te denken of om overleg te plegen. Een duidelijk inzicht in wat kan en niet kan, bevordert het zelfstandig ontwikkelen van probleemoplossende interventies bij medewerkers. Het biedt de mogelijkheid tot onderlinge afstemming tussen collega's. Het helpt bij de afstemming tussen cliënten en verwijzers. Ook verwijzers dienen op een goede manier geïnformeerd te worden over hoe wij hulpverleners. Vaak komen zij met expliciete vragen of verwachtingen en dan moeten we onderzoeken hoe wij hieraan kunnen voldoen binnen de grenzen van de eigen setting.

Het is van ontzettend groot belang voor de introductie van nieuwe medewerkers. Hierbij is het wel belangrijk om hen voldoende tijd en ruimte te bieden om zich de visie eigen te maken en ernaar te handelen. Bovendien ervaren we dat het ook zeer zinvol is om nieuwe medewerkers de opdracht te geven om dit met een kritische bril te doen. Zij hebben vaak een vernieuwende en frisse kijk op de zaken en nodigen op die manier uit tot evaluatie van het bestaande. Het is tenslotte een manier om verantwoording af te leggen, een toetssteen van de dagelijkse praktijk. Gebeurt in de praktijk wel degelijk wat er op papier staat, en zoniet: waarom is dit dan zo? Vandaar ook het belang van het inbouwen van periodieke evaluatiemomenten zodat er bijgestuurd kan worden. Wij gebruiken hier nogal eens de SWOT analyse voor. Naast deze periodieke evaluatie doen er zich doorheen een werkjaar crisismomenten voor of ontstaan er situaties die een bespreking van de visie en regels inhouden. Dit kan dan een bevestiging of bijsturing inhouden.

Visie op de doelgroep

Een eerste belangrijk gegeven is de doelgroep. Medewerkers die bij ons werken moeten goed weten met wie zij werken en hoe deze mensen in het leven staan en hoe wij naar hen kijken. Dit bepaalt hoe de hulpverleningsrelatie er zal uitzien, voor welke regels men kiest en de eventuele problemen die je zal tegenkomen ook inzake regelovertrekking.

We zien vaak dat door een gebrek aan basisveiligheid en basisvertrouwen onze cliënten zeer ambivalent in het leven staan. Deze ambivalente gevoelens zien we ook duidelijk terugkomen in de hulpverleningsrelatie. Enerzijds kan er een ontzettend appel uitgaan naar de hulpverlener, een kreet om hulp. Dit uit zich dan in onrealistische verwachtingen, zoals de idee dat de begeleiding de problemen maar moet oplossen. Anderzijds stuiten we op weerbarstigheid, op signalen dat de hulpverlener niet te dicht mag komen. In het werken met onze doelgroep zijn we er ons tenslotte van bewust dat grensoverschrijdingen zullen voorkomen.

Visie op hulpverlening

Bij het hanteren van regels (concrete gedragstaak) refereren we bewust en onbewust naar normen (datgene wat we 'normaal' vinden; dit is een subjectieve interpretatie van een situatie) en **waarden** (datgene wat we waardevol vinden). Het toepassen van een regel is eigenlijk een veruitwendiging van datgene wat we normaal of waardevol vinden. Het probleem is dat regels in de praktijk vaak een eigen leven gaan leiden. Vandaar het belang om op geregelde tijdstippen de waarden die aan regels verbonden

zijn te expliciteren. Wij doen dat ook uitdrukkelijk in onze zorgvisie. Belangrijke waarden zijn: vertrouwen, autonomie, zorg, privacy, rechtvaardigheid, beschikbaarheid, vergevingsgezindheid, respect, ... maar ook blijheid, humor en openheid.

We willen **structuur bieden** in een groeibevorderende omgeving. De situatie waaruit onze gezinnen komen is vaak complex en chaotisch en vraagt om ordening en rust. Onze eerste doelstelling is het herstellen van een aantal aspecten uit het dagelijkse leven. Dit wensen we te doen via het scheppen van een veilig en groeibevorderend leefklimaat. Concreet uit zich dat in eerste instantie in een opgelegd week- en dagritme.

Ons opzet is om via een minimum aan regels een maximum aan structuur te bekomen. Overregulering mist volgens ons zijn effect en maakt het werken in de praktijk voor alle partijen er absoluut niet makkelijker op. Structuur willen we in onze werking ook steeds koppelen aan de **mogelijkheid om te groeien**. Dat wil zeggen dat we bij cliënten ook de ruimte laten om leegte, tekort en groei tot verandering te ervaren. Dit alles in een sfeer waarin fouten maken kan. We geven ruimte om te experimenteren, waarbij we de nadruk bij leggen op groeikansen, op een toenemend geloof in de eigen mogelijkheden.

We kiezen voor **maatzorg en empowerment**: de cliënt staat centraal; de hulpverlening is afgestemd op de specifieke behoeften en kenmerken van ieder gezin afzonderlijk; de prioriteiten van het gezin en hun ritme wordt voor ogen gehouden en gevolgd; cliënten zijn zelf probleemoplossers en geen passieve wezens, dit betekent dat onze

hulpverlening een samenwerkingsrelatie inhoudt tussen twee deskundigen: de ouder en de begeleider; de cliënt wordt aan het werk gezet ook al stuit dit wel eens op weerstand, vooral uit een ongelooft in de eigen mogelijkheden. Vandaar het belang van de begeleider om de mogelijkheden te herkennen, te benoemen en de cliënt hierin te bevestigen. Op die manier doen we beroep op de aanwezige veerkracht en maken we hen mee verantwoordelijk voor hun eigen hulpverleningstraject.

We kiezen voor **doorzichtigheid** van de hulpverlening. Eén van de kenmerken van onze gezinnen is dat ze zich snel bedreigd voelen door de inmening van hulpverleners. Ze vrezen vaak voor ingrepen waar zij zich niet in kunnen vinden. Vandaar de noodzaak aan duidelijke informatie. Dit begint reeds van bij de intake met het vermelden van onze wijze van werken, de huisregels, enz. Maar ook tijdens de begeleiding vergt het een belangrijke inspanning om hen voortdurend actief te betrekken en te informeren over de volgende stappen in de begeleiding.

Toch willen we ook de grenzen aan de hulpverlening onderkennen. Dit gaat onder meer over het leren loslaten van de hulpverlening; het ophouden steeds naar oplossingen te zoeken, de illusie loslaten van het 'moeten' weten. Het betekent dat ook wij onze grenzen hebben in wat we aankunnen: ook voor ons is er vaak die druppel die de emmer doet overlopen en waarop we afhaken. Het gaat ook over het aanvaarden dat we niet alleen verantwoordelijk zijn voor het resultaat. Ook de cliënt is hiervoor mede verantwoordelijk. Er is in de hulpverlening sprake van een gedeelde verantwoordelijkheid.

De vertaling van een visie in regels

Naast de medewerkers is het zeer belangrijk voor cliënten om bij opname en start van de begeleiding **voldoende informatie** te krijgen over de huisregels en wijze waarop we wensen hulp te verlenen. Wij werken sedert enkele jaren met een uitgebreide onthaalbrochure en we zijn hier zeer tevreden over. Hierin staat op een voor de cliënt verstaanbare en duidelijke manier hoe wij wensen hulp te verlenen (dit is dan beknopt onze visie), wie daarin onze partners (eventuele gespecialiseerde diensten) zijn en welke rechten en plichten zij als cliënt hebben (onder meer ook de klachtenprocedure, inspraakorgaan, ons aanbod, de huisregels).

Wij laten hen dit ondertekenen na doornamen ervan op de eerste dag van opname. Op die manier formaliseren we het engagement dat we samen aangaan. We gaan als het ware een contract aan waarin de wederzijdse rechten en plichten opgenomen zijn. De ervaring leert ons dat het belangrijk is om gedurende de eerste weken van de opname geregeld terug te keren naar deze onthaalbrochure, zeker wat de huisregels betreft. Cliënten hebben voldoende tijd nodig om te wennen aan de structuur van de voorziening en om zich regels eigen te maken.

In onze huisregels maken wij een onderscheid tussen de verschillende **soorten regels**, die duidelijk aangeven wat niet toegelaten is (wat men in het ethisch advies de grensregels noemt) en regels die het goed samenleven moeten organiseren (de zogenaamde leefregels) en individuele afspraken.

Grensregels

Deze zijn beperkt in aantal en hebben vooral te maken met het creëren van veiligheid. Deze grensregels hebben betrekking op bepaalde gedragsregels, ze geven een duidelijke ondergrens aan (verbod), ze werden vanuit het beleid vastgelegd en gecommuniceerd aan de cliënten, en de medewerkers zijn ervan op de hoogte. Iedere overtreding dient gemeld aan de staf en directie en iedere mogelijke afwijking dient overlegd met de staf en directie. Het is een instrument binnen de begeleiding, wat betekent dat de dialoog ook hier centraal staat. Concreet gaat het bij ons over: druggebruik, alcoholmisbruik, agressie naar medebewoners en personeel, roken, overnachting van derden in de voorziening.

Leefregels

Met leefregels bedoelen we alle huisregels die het samenleven en de hulpverlening moeten mogelijk maken. Zij zijn sterk verbonden aan onze zorgvisie. Heel veel staan in het teken van structuur willen bieden in een groei-bevorderende omgeving.

Het gaat dan vooral over een duidelijk week- en dagritme. Wij hechten hier zeer veel belang aan, zeker gezien de aanwezigheid van kleine kinderen die nood hebben aan regelmaat. Het dagritme moet vooral structuur brengen in de dagdagelijkse bezigheden van de gezinnen. Het weekritme moet naast regelmaat in het gezin ook het samenleven organiseren. Het gaat hier bijvoorbeeld over afspraken met betrekking tot uren van opstaan, uren van weggaan, huishoudelijk werk, uren van bezoek ontvangen, weekendregelingen, kinderwerking, ge-

bruik van gemeenschappelijk materiaal, enz.

Daarnaast gaat het over het aanbod dat wij wensen te doen en de verwachtingen die we hieromtrent hebben naar hen. Bijvoorbeeld in verband met vorming (psycho-educatie in groepsverband), gesprekken met de sociale dienst en met de individueel begeleider, de bewonersvergadering, informele groepsmomenten en hun afspraken, enz.

Deze leefregels zijn de norm die we wensen te hanteren. In die zin betekent dit dat men hier niet zomaar mag van afwijken en dat er een duidelijke controle op uitgeoefend moet worden, willen we het samenleven en de hulpverlening goed laten verlopen.

Individuele afspraken

Het puur toepassen van de grens- en leefregels zou het ons onmogelijk maken om rekening te houden met individuele verschillen, die er zeker zijn tussen de opgenomen gezinnen. We zouden het principe van zorg op maat dan niet in de praktijk kunnen realiseren. Vandaar dat we in het individueel begeleidingsplan van de gezinnen ruimte laten voor het opmaken van individuele afspraken. Afspraken die duidelijk refereren naar hun persoonlijke situatie en noden op dat moment in de hulpverlening.

Deze individuele afspraken kunnen van allerlei aard zijn en dus ook uitzonderingen vragen met betrekking tot de leefregels. Deze uitzonderingen of afwijkingen van de gangbare norm zullen steeds in overleg gemaakt worden tussen cliënt en individueel begeleider en met medeweten van de staf en directie. Bovendien dient hierover zeer duidelijk gecommuniceerd te

worden op teamniveau, zodat alle begeleiders hiervan op de hoogte zijn. Er worden ook duidelijke momenten van evaluatie afgesproken, zodat bijsturing mogelijk is. Er zijn heel wat situaties die aanpassingen vereisen, zoals een gezin in de afrondingsfase, minderjarigen die schoolplichtig zijn, enz.

Het kan ook zijn dat doorverwijzers de vraag stellen om uitzonderingen te maken op huisregels. (bijv. weekendregelingen, bezoekrecht, overnachtingen van de partner, enz.) Dit vraagt grondige communicatie met alle betrokkenen: de doorverwijzer, cliënt, en met ons. Deze afspraken worden opgenomen in het handelingsplan en op vooraf vastgelegde momenten geëvalueerd en indien nodig bijgestuurd. Wij verwachten ook een duidelijke motivatie van de doorverwijzer waarom we dit zouden moeten toelaten.

Hoe omgaan met regelovertreding?

In het ethisch advies vermeldt men drie modellen inzake het omgaan met regels: het verbodsmodel, het contractmodel en het verbindingsmodel. In de werking van Tamar zijn elementen terug vinden van de drie modellen, het onderscheid inzake omgang ligt dan voornamelijk in de soort regel en de ernst van de regelovertreding. We gaan er, gezien de doelgroep waarmee we werken, sowieso vanuit dat grensovertreding inherent is aan het begeleidingsgebeuren.

Wat de omgang met overtredingen betreft hebben we in Tamar duidelijk niet gekozen voor een sanctiemodel op zich. Er bestaan geen lijstjes waarin naast iedere overtreding een sanc-

tie staat. Er worden geen groene of rode kaarten getrokken. Tijdens crisismomenten hebben wij al ettelijke malen deze discussie op teamniveau gevoerd, maar telkens komen we tot de vaststelling dat dit gezien onze visie op hulpverlening niet zou werken.

De redenen waarom een regel niet nageleefd wordt, kunnen zo divers zijn naargelang de persoonlijke situatie van de gezinnen, waardoor we vinden dat dit niet opportuun zou zijn. We werken ook vaak met diepgekwetste mensen waarvan we weten dat er zich grensovertredingen kunnen voordoen. We willen hen kansen geven om hun eventueel falen recht te zetten en hieruit te leren. In het overschrijden van grenzen zitten volgens ons ook kansen tot groei. Vandaar dat we deze momenten zeker niet zomaar laten passeren. Het zijn juist deze momenten die we moeten aangrijpen en in gesprek brengen met de cliënt.

Als we toch overgaan tot sanctioneren, dan zien we dit als een intentioneel gebeuren, een communicatief proces tussen mensen. We hanteren

een dialoogmodel. Zolang we in gesprek kunnen gaan met de cliënt inzake de overtreding en we zo tot oplossingen kunnen komen, is er geen conflict en kunnen we verder werken. Vanaf het moment echter dat dit niet meer mogelijk is, zitten we in een conflictsituatie en wordt dit opgenomen in teamverband. We maken hierin wel een onderscheid met betrekking tot het overschrijden van een grensregel en van een leefregel.

Samenvattend

Tenslotte willen we het belang van een zorgvisie bij de opmaak van regels onderstrepen. Er moet duidelijkheid en transparantie zijn omtrent de regels, en dit voor alle betrokkenen, ook wat eventuele procedures inzake omgaan met regelovertreding betreft. Vanuit een positief en open leefklimaat moet dialoog en gesprek steeds mogelijk zijn en krijgt men ook kansen om te falen, want hierin schuilen juist mogelijkheden om te groeien. Hierbij moet het belang van belonen ook onderstreept worden.

OOK HULPVERLENERS STOTEN WEL EENS OP GRENZEN ...

Verslag workshop o.l.v. Daniël Janssens

Hoe gaan we zelf om met de regels en begeleidingsafspraken? Over hoeveel (interpretatie)ruimte beschikken we als begeleider? Via verhalen uit de eigen praktijk toetsten de deelnemers aan de workshop o.l.v. Daniël Janssens (docent filosofie, RZL en ethiek aan het Departement Sociaal Werk van de KH Kempen te Geel) of dit advies ons verder op weg kan helpen om "vanuit respect het goede te doen"...

64

De workshop startte met een **inleiding** door Daniël Janssens over "Ethische cirkels in Sociaal Werk" (zie schema)

Welke elementen spelen een rol in de hulpverlening? Emotie, de eigen persoonlijke moraal van de hulpverlener (het eigen aanvoelen van wat het goede kan zijn), deontologische regels (beroepscodes e.d.), maar ook grensen en leefregels, én individuele afspraken. Ook zijn er waarden eigen aan het beroep en algemene waarden, vanuit de maatschappij, die invloed hebben op hoe wij met regels omgaan.

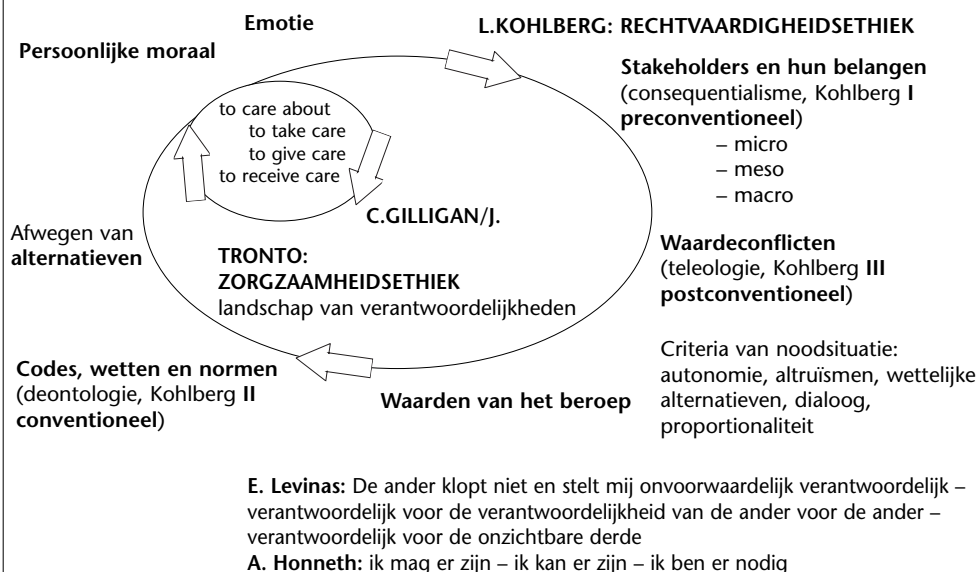
Een belangrijke vraag bij dit alles is: wat is de intentie van uw handelen? Streven naar gelijkwaardigheid, verbinding, geborgenheid, maar tegelijk oppassen voor het gevaar dat een te intieme band ontstaat, dat de mogelijkheid om los te laten blijft, zowel voor de hulpverlener als voor de cliënt ... In

dit verband zouden we kunnen spreken van een rechtvaardigheidsethiek.

Belangrijk is dat de stakeholders op alle niveaus (micro, meso, macro) hierbij betrokken zijn of betrokken worden.

Na de inleiding werd in kleine **groepjes** gewerkt rond volgende opdracht: zoek een situatie waarin je botst op een ethisch dilemma, een conflict met de regels; ga er even op in en kies er eentje uit om verder te bekijken; formuleer drie kernachtige ideeën naar de ethische commissie op basis van deze analyse. We beperken ons hier tot een greep uit de opmerkingen en aanbevelingen uit de verschillende groepen.

Eerst enkele voorbeelden van situaties waarmee men geconfronteerd wordt. Men stelt vast dat vaak regels gesteld worden onder druk van agressie.

Soms moet de (on)veiligheid van één persoon afgewogen worden ten opzichte van de groepsbelangen. Een gezinsbegeleider die een vertrouwensrelatie heeft met de ouders van een jongere en geconfronteerd wordt met waarden van collega's, die botsen met de waarden die gehanteerd worden in dit gezin. Problemen in verband met beroepsgeheim tegenover collega's, cliënten en verwijzers. De situaties waarbij het eigen belang speelt. De visie van de voorziening (directie) die botst met de visie van de begeleider. Enz.

Bij echt moeilijke situaties worden de regels eerder "in principe" toegepast, dan in alle omstandigheden. Het is onmogelijk om grensregels altijd absoluut toe te passen. Niettegenstaande een goede omschrijving van de

regels blijft er toch een **verschillende toepassing mogelijk** bij teams, directie of staf. Bij het hanteren van regels gaat het om een proces: vandaar het belang om de regels contextueel toe te passen. Grensregels mogen niet té concreet zijn, er moet nog ruimte zijn om te handelen op een eigen manier. Er moet ook meer rekening gehouden worden met andere stakeholders.

Het vanzelfsprekende moet ook in vraag gesteld worden. Is een regel wel altijd uitvoerbaar, afdwingbaar? Een duidelijk onderscheid maken tussen **verschillende soorten regels** is belangrijk. Grensregels invullen blijft nog moeilijk: het gaat niet enkel om het verbod, maar ook om de waarden die er achter liggen. Het is belangrijk hierover te communiceren, de dialoog aan te gaan. In dit verband is het

ook belangrijk te communiceren over de afspraken, niet enkel over de grensregels op zich.

Het is beter met het team en/of de familie op zoek te gaan naar het “kleinste gemeen veelvoud”, in het belang van de minderjarige, dan dat één iemand zegt: dit is de regel. We mogen niet vergeten dat onze eerste opdracht de ‘binnencirkel’ is: de directe zorg voor de cliënt is onze kerntaak, is prioritair. Als je daarbij grenzen stelt, moet je deze **als team** ook samen dragen.

Er wordt aandacht gevraagd voor ‘**zorg voor de zorgende**’. Het is belangrijk dat een team van hulpverleners sturing of coaching vraagt, en dit dan ook krijgt. Zo wordt meer structurele ondersteuning (richtlijnen, supervisie, ...) gevraagd over schuldig verzuim en het omgaan met het beroepsgeheim. Het kan handig zijn om een intervisiegroep over de instellingen heen op te starten.

Verslag:

Liliane Krokaert en Marcel De Beukeleer

Gezinswetenschappen

Het Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen (HIG) biedt onderwijskansen voor volwassenen. Het is vooral bekend van de unieke opleiding tot **Bachelor in de gezinswetenschappen**. Deze biedt inzicht in mens, gezin en samenleving. De eerste twee jaar zijn gemeenschappelijk; in het derde jaar kan men kiezen voor gezinsbegeleiding of gezinsvervangende. Het professionele bachelordiploma opent deuren naar diverse sectoren in het brede welzijnsveld. Voor velen betekent deze studie een tweede kans, voor anderen de mogelijkheid om zich in het beroepsleven te heroriënteren. Of ze kiezen voor deze opleiding, gewoonweg omdat ze interessant en verrijkend is! De opleiding is gespreid over drie jaar met een dag contactonderwijs per week.

De **Seniorenconsulentenvorming** is een brede opleiding over de leefwereld van ouderen. Het programma bestaat uit vier modules: gerontologie, psychosociale hulpverlening, vormingswerk met senioren en seniorenbeleid, wordt gespreid over twee jaar met telkens een dag les per week en leidt tot een erkend graduaatsdiploma.

Permanente vorming over gezin, relaties en opvoeding is geen overbodige luxe. Het HIG biedt trainingen in methodieken, bijvoorbeeld de 'Zelfkonfrontatiemethode' of 'Contextuele hulpverlening' en meer theoretische bijscholingen, bijvoorbeeld 'Relaties en opvoeding in Islamitische context' en de 'Rechten van gebruikers van zorgvoorzieningen in Vlaanderen'.

Het HIG houdt **opendeur** op zaterdag 24 mei van 10 tot 13 uur en op vrijdag 20 juni van 14 tot 17 uur in De Factorij. Bezoekers krijgen de gelegenheid om cursussen in te kijken, te snuisteren in projectwerken, eindwerken, onderzoeksrapporten, vooruit te blikken op tewerkstellingsmogelijkheden en te praten met docenten, projectbegeleiders en medewerkers van het HIG. Inschrijven kan dan natuurlijk ook.

Geïnteresseerden kunnen de informatiebrochure aanvragen bij het Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen, De Factorij, Huart Hamoirlaan 136, 1030 Brussel, tel. 02 240 68 40, e-mail: info@hig.be, website: www.hig.be.

REGELS EN AFSPRAKEN IN EEN LEEFGRROEP VOOR MENSEN MET EEN MENTALE HANDICAP EN GEDRAGS- EN EMOTIONELE STOORNISSEN

Een praktijkverhaal

In deze workshop werd de vraag gesteld of er nood is aan een specifieke aanpak rond regels en afspraken wanneer men werkt in een leefgroep met mensen met een mentale handicap en gedrags- en emotionele stoornissen. Vanuit de praktijk in een leefgroep met minderjarige gasten van het MPC Sint Franciscus te Lennik schetsten Jef Scheurweghs, Jan Galle en Marc Vloeberghen het proces dat zij gegaan zijn bij het grondig herwerken van de leefregels in hun leefgroep.

67

Vanuit een zorgproject

Het zorgproject is gebaseerd op zeven basispijlers: ieder kind of jongere heeft recht op een eigen verhaal, op veiligheid, warmte, rust, waarden en normen, gezinsgericht werken en een aandachtsoopvoeder. Om dit mogelijk te maken gelden er bepaalde samenlevingsregels. Hierbij blijft het aanbieden van een basis-tijd-structuur noodzakelijk. Toch vindt men in dit verband vooral de communicatie belangrijk.

De bewoners zijn tussen 8 en 19 jaar: dit wil zeggen dat men niet aan iedereen hetzelfde kan vragen of opleggen. De verwachtingen moet men aanpassen aan de (mentale) leeftijd.

Voor de individuele gasten wordt dit alles gekaderd in een groeiplan. (Persoonlijke toekomstplanning)

Een cultuur van communicatie

Als stelregel hanteert men: communicatie is mogelijk, over alles én steeds opnieuw. Ook leefregels zijn dus steeds bespreekbaar, onder meer via bewonersoverleg. Dit is overigens een cultuur die men in de voorziening poogt waar te maken: er is steeds ruimte voor gesprek: met de bewonersgroep, met bepaalde jongeren samen, met individuele jongeren, met het team...

Zo zal men bijvoorbeeld bij steelgedrag niet onmiddellijk naar de daders zoeken, maar in gesprek de verantwoorde-

lijkheid zoveel mogelijk teruggeven aan de gasten. Op deze manier kan men het vertrouwen blijven houden, in tegenstelling tot wanneer men zou overgaan tot het houden van razzia's...

Ook het belang om ouders hierbij zoveel mogelijk te betrekken en om samen met hen én met de bewoners dingen te doen, en van daaruit verder te kunnen werken, werd onderstreept. Ook dit is een deel van de voorzieningencultuur.

Samenlevingsafspraken

Uit de ervaring bleek dat het huisreglement wel jaarlijks bekeken werd, maar dat het ook jaarlijks aangroeide. Het werd na verloop van tijd veel te omslachtig. Daarom wou men overgaan tot simpele, vrij ruime samenlevingsafspraken, die voor iedereen gelden. Men wou ervan uitgaan dat er zo weinig mogelijk regels moeten zijn, buiten deze die algemeen in de samenleving gehanteerd worden. Het is immers ook van pedagogisch belang dat deze algemeen geldende regels aan de jongeren aangeboden worden, om goed te kunnen functioneren in de samenleving.

Samenlevingsafspraken zijn niet algemeen geldend, maar kunnen **'op maat'** aangepast worden op vraag van de begeleiding of de bewoners. Er kunnen extra groepsafspraken gemaakt worden op vraag van bewoners in een groeps-gesprek, na een individueel gesprek en met toestemming van de bewoner of op vraag van de begeleider tijdens de groepsgesprekken. Extra individuele afspraken kunnen er komen vanuit de bewoner of op vraag van de begeleiding. Dit kan gebeuren naar aanleiding van een bepaalde kindbespreking, op initiatief van de bewoner zelf of na een gesprek met de ouders.

Voor- en nadelen van deze manier van werken

Voordeel is dat men vertrekt vanuit de jongere zelf. Zij worden medeverantwoordelijk gemaakt, ze voelen zich gehoord. Dit proces maakt hen mede-eigenaar van het groepsgebeuren, het verhoogt hun individuele betrokkenheid en engagement ten aanzien van de gevolgen van hun handelen. De leefregels zijn niet alleen de verantwoordelijkheid van de begeleiding, van de leerkrachten of de ouders.

Nadelen van deze manier van werken is dat ze soms minder houvast biedt voor de bewoners en de begeleiding. Soms moet men hun vrijheid inperken vanwege de specifieke problematiek en dit druist eigenlijk in tegen deze manier van werken. Het is vooral moeilijk voor nieuwe mensen, want grenzen zijn niet altijd duidelijk. Weinig regels blijkt moeilijk te zijn voor invallers: zowel voor nieuwe bewoners als voor nieuwe of tijdelijke personeelsleden. Het feit dat er weinig regels zijn, maakt dat deze wel door iedereen gedeeld worden als basis. Bovendien weet men dat er over de rest steeds communicatie mogelijk is op de diverse niveaus. Op deze manier wordt iedereen mede-eigenaar van de regels.

Als grensregels ontbreken, moeten we ons ervan bewust zijn dat het opstellen ervan een moeilijke opdracht is: hiervoor moeten we tijd en ruimte nemen. Door overleg, te praten, te spiegelen trachten we de bewoners een realistisch beeld van hun mogelijkheden te geven, en zo vergroten we hun verantwoordelijkheid.

*Verslag:
Fons Geerts*

REGELS EN AFSPRAKEN IN HET KADER VAN EEN RISICOMIDDELEN- OF DRUGBELEID

*Een praktijkvoorbeeld uit de
Bijzondere Jeugdbijstand*

In één van de workshops op de studiedag werd door Wies Vandewiele en Geert Petit, respectievelijk directrice en pedagogisch coördinator van 't Roborstje in Zwalm¹, een toelichting gegeven bij het tot stand komen van een beleidsplan rond risicomiddelen (of druggebruik) en de manier waarop ermee omgegaan wordt in de dagelijkse praktijk van een kleine voorziening bijzondere jeugdzorg.

Even voorstellen

VZW 't Roborstje, kind- en gezinsgerichte begeleiding, is een residentiële voorziening binnen de Bijzondere Jeugdzorg. Er kunnen 13 jongens en meisjes terecht van 0 tot 18 jaar. Na de achttiende verjaardag kan het verblijf, als de jongere het zelf wil en het Comité voor Bijzondere Jeugdzorg het toestaat, verlengd worden tot aan de twintigste verjaardag. De meeste kinderen en jongeren komen uit de omgeving en zijn naar 't Roborstje gekomen omdat er thuis moeilijkheden zijn.

't Roborstje is een kleinschalige voorziening met twee leefgroepen (één

voor jongens en meisjes die nog in het kleuter- of lager onderwijs zitten; de andere voor jongens en meisjes die het secundair onderwijs volgen) en voor de ouders een aanbod om kamertraining te volgen of begeleid zelfstandig te wonen. Naast de intensieve, gestructureerde en individuele begeleiding van het kind in de leefgroep zijn er ook regelmatig huisbezoeken en telefonisch contacten met het gezin. Bovendien is er de ouderwerking waarbij ouders regelmatig samen komen in het tehuis voor feestjes, daguitstappen én vorming. Zo worden ouders betrokken bij hun kinderen en op de werking. Vanuit een contextuele visie worden ouder- en

¹ 't Roborstje vzw, Kind- en Gezinsgerichte Begeleiding, Kloosterstraat 3, 9630 Zwalm, tel. 055 49 74 03, e-mail: troborstje.dir@telenet.be, website: <http://users.telenet.be/troborstje>.

gezinsgesprekken georganiseerd en wordt de brede leefomgeving van de jongere betrokken. 't Roborstje wil intensief en op maat met de ouders samenwerken om een proces van verandering teweeg te brengen.

In dit kader ging men op zoek naar nieuwe methodieken en ontstond het project 'Equicoaching'. Het gaat om een vorm van ervaringsgericht leren waarbij ouders en jongeren via eenvoudige oefeningen met een paard zich bewust worden van hun eigen gevoelens en gedrag, van hun eigen persoonlijkheid en hun capaciteiten en werkpunten. Ze ervaren de overeenkomsten tussen wat er tijdens de sessie en wat er in hun leefwereld gebeurt. Ze krijgen besef van vastgegroeide houdingen en gedragspatronen die in het verleden zijn aangeleerd en nodig waren. Met equicoaching kunnen ze nieuwe patronen oefenen, leren ze beter communiceren met elkaar en vinden ze zelf oplossingen voor hun problemen. Bij deze sessies is de gezinsbegeleider steeds aanwezig. Op deze manier ontstaat er een wisselwerking tussen wat tijdens de sessies naar boven komt en de gezinsgesprekken.

Uit de eigen **visietekst** (te vinden op de website) komt het belang naar voor van een kwaliteitsvolle en professionele hulpverlening *"op maat van de cliënt en zijn omgeving"*, en dit in respect voor én in overleg met alle betrokkenen. In eerste instantie zijn dit de jongeren en hun ouders, broers, zussen en andere belangrijke personen uit hun leefomgeving, maar ook de plaatsende instanties en de collega hulpverleners. Verder stelt

men: *"Contextueel werken is de belangrijkste pijler in onze werking. De accenten liggen hierbij zowel op de individuele begeleiding van de jongere, de leefgroepbegeleiding als de gezinsbegeleiding en de ouderwerking."*

Huishoudelijk reglement en risicomiddelenbeleid

Het Huishoudelijk Reglement is een samenvatting van de algemene regels en afspraken die men gebruikt in VZW 't Roborstje. Vermits men met heel wat mensen samenleeft en werkt, is het nodig dat iedereen zich houdt aan deze afspraken. Dat maakt alles wat eenvoudiger en gemakkelijker. De jongere en zijn ouders krijgen een exemplaar van het Huishoudelijk Reglement bij de intake of soms vooraf, als er om gevraagd wordt.

Naast het huishoudelijk reglement heeft men ook een "risicomiddelenbeleidsplan" uitgewerkt. Men kan er niet naast kijken dat jongeren in contact komen met drugs, medicatie, alcohol, tabak,... Daarom werkte men in samenwerking met enkele externe partners² én het eigen personeel, de jongeren en hun ouders een "risicomiddelenbeleidsplan" uit. Bedoeling is te streven naar een drugsvrije voorziening. Algemeen stelt men dat het gebruik van illegale drugs, het aanzetten tot gebruik, het bezit van én het verhandelen hiervan verboden is. Met risicomiddelen zoals alcohol, tabak, koffie of geneesmiddelen kan men leren omgaan en het gebruik is afhankelijk van de leeftijd.

Men vraagt aan de ouders en de jongere om akkoord te gaan met de

² Het Provinciaal Intergemeentelijk Samenwerkingverband voor drugpreventie in Zuid-Oost-Vlaanderen - PISAD vzw, de Comités voor Bijzondere Jeugdzorg en de Jeugdrechtsbank.

afspraken die in het risicomiddelenbeleidsplan uitgewerkt zijn.

Een preventieplan

Wil men een drugvrije voorziening zijn, dan moet men ook een preventiebeleid voeren. De preventie-initiatieven hebben een repetitief karakter en voor de uitwerking ervan kan men een beroep doen op de ondersteuning van PISAD vzw³. Het preventiebeleid richt zich zowel tot het personeel als tot de jongeren en hun ouders.

Alle personeelsleden – begeleidend, administratief en logistiek personeel – en de vrijwilligers krijgen **informatie** over de gevolgen en de gevaren van het gebruik van illegale drugs en van misbruik van risicomiddelen en krijgen vorming over hoe om te gaan met jongeren en drugsgebruik. Ook de jongeren en hun ouders worden geïnformeerd over de nadelige gevolgen en de gevaren van het gebruik van illegale drugs en het misbruik van risicomiddelen zoals alcohol, tabak en geneesmiddelen. Daarnaast wil men op regelmatige basis rond dit thema werken met de jongeren. De nadruk zal hierbij liggen op het trainen van **sociale vaardigheden** en het verder ontwikkelen van hun weerbaarheid en assertiviteit.

Het risicomiddelenbeleidsplan vraagt uitdrukkelijk akkoord van de jongere en zijn ouders voor eventuele preventieve **controles**. Op een willekeurig moment kan aan een jongere gevraagd worden bagage, schooltas of handtas in het bijzijn van een begeleider uit te laden en onaangekondigd kan aan de +12-jarigen gevraagd worden een urinestaal in te leveren voor

een drugstest onder toezicht van de huisarts. Dit staat ook vermeld in het huishoudelijk reglement en de jongeren en hun ouders zijn hiervan op de hoogte vóór de opname in de voorziening.

Elke medewerker van 't Roborstje heeft **meldingsplicht** ten aanzien van de staf of directie. Het "in vertrouwen houden" tussen medewerker en jongere kan niet.

Drugbeleidsplan

Er wordt een onderscheid gemaakt tussen volgende situaties: de jongere stelt vrijwillig het gebruik van drugs bespreekbaar; er is een vermoeden van gebruik en onder invloed zijn; men wordt betrap op gebruik en/of bezit; men wordt betrap op dealen. Hierbij wordt telkens een aparte werkwijze of stappenplan gehanteerd.

Wanneer een jongere zijn drugprobleem **vrijwillig** bespreekbaar stelt, zal een staflid en een begeleider een verkennend gesprek hebben met de jongere. Van dit gesprek maakt de begeleider een verslag, maar ook de jongere krijgt de kans om een schriftelijk relaas en zijn intenties voor de toekomst uit te schrijven. De beide verslagen worden aan de plaatsende instantie overgemaakt. Bij het vrijwillig bespreekbaar stellen volgt er geen sanctie, maar wordt een begeleidingsaanbod gedaan in overleg met PISAD vzw en het team. De ouders (of wettelijk vertegenwoordiger of andere personen die mee de zorg voor de jongere opnemen) worden op de hoogte gebracht en uitgenodigd voor een gesprek, tenzij dit indruist tegen het belang van de jongere.

Wanneer er **vermoedens** zijn van gebruik, wordt dit gemeld aan een staf-lid. Het staf-lid en een begeleider voeren dan met de jongere een signaleringsgesprek. Hierin kan aan de jongere gevraagd worden om een urinestaal voor een drugtest af te leveren. Een weigering staat gelijk aan toegeven dat er druggebruik is. De verwijzende instantie wordt hiervan op de hoogte gebracht en eveneens de ouders, tenzij dit indruist tegen het belang van de jongere. Via creatieve sanctionering krijgt de jongere een aangepaste sanctie en in overleg met PISAD vzw wordt een begeleidingsplan opgesteld.

Bij het **betrappen op gebruik of bezit** van drugs wordt van de jongere verwacht dat hij of zij dit onmiddellijk aan de begeleiding overhandigt. Hierbij is het belangrijk dat een strikte werkwijze gevolgd wordt, waar de jongere heel duidelijk van op de hoogte is (hij krijgt bijvoorbeeld een ontvangstbewijs waarop de aard en de hoeveelheid van de drugs vermeld wordt) en waar bijvoorbeeld bij bepaalde stappen een getuige aanwezig is. Via PISAD wordt een begeleiding van de jongere opgestart en de drugs worden door PISAD aan de politie overgemaakt. Als de jongere ook na contact met de directie of staf blijft weigeren om de drugs te overhandigen, wordt de politie ingeschakeld met de vraag over te gaan tot fouillering en inbeslagname. De ouders en de plaatsende instantie worden schriftelijk op de hoogte gebracht. De jongere krijgt de kans een nota bij te voegen. Een creatieve sanctie wordt

opgelegd en in overleg met PISAD en het team wordt een begeleidingsplan opgesteld met strikte geïndividualiseerde afspraken en mogelijke sancties bij niet naleven.

Bij het **betrappen op dealen**⁴ worden politie en parket verwittigd en wordt de jongere onmiddellijk uit de leefgroep verwijderd. Deze maatregel geldt voor maximum 2 dagen in afwachting van een time-out of definitieve verwijdering uit de voorziening. PISAD, ouders en plaatsende instantie worden schriftelijk op de hoogte gebracht.

Onafhankelijke begeleiding door PISAD

Als er zich problemen voordoen inzake middelengebruik, wordt de jongere doorverwezen naar de dienst drugbegeleiding. De begeleiding door PISAD is geen straf omwille van het gebruik, maar wordt opgestart om samen met de jongere te werken rond zijn gebruik. Ook als ouder wordt men verwittigd bij de opstart van een begeleiding. Bedoeling is om samen met de jongere en zijn directe omgeving het misbruik van legale en het gebruik van illegale drugs onder controle te krijgen, misbruik te voorkomen of het gebruik te stoppen.

De werking van PISAD is gericht op vroegtijdig ingrijpen, voor er van gewoontevorming, probleemgebruik en verslaving sprake is. Samenwerking met de verschillende partijen is dan ook een noodzaak. Alle partijen onderschrijven daartoe het standpunt

⁴ Onder dealen verstaan wij het verkopen van illegale middelen voor eigen gebruik of uit winstbejag; het zelf of via derden doorgeven van illegale en risicomiddelen, eventueel in ruil voor goederen of geld; en het bezitten van hoeveelheden illegale drugs of legale risicomiddelen, die het persoonlijk gebruik overstijgen zonder aanwijsbare reden.

dat middelengebruik in een zo vroeg mogelijk stadium gesignaleerd, ontra- den en begeleid wordt. De begelei- ding bij PISAD bestaat uit een aantal individuele gesprekken met de jonge- re en een aantal gesprekken met de jongere en de begeleider. Naast het druggebruik komen ook andere the- ma's, die verband houden met het druggebruik, ter sprake. Het drugge- bruik wordt aangepakt om verdere problemen te voorkomen.

Bij de aanvang van de begeleiding wordt een **begeleidingscontract** af- gesloten. Dit contract omvat een aan- tal welbepaalde afspraken tussen de verschillende partijen: de jongere, PI- SAD vzw, vzw 't Roborstje, de school, de ouders, ... Bij ondertekening van het document geven de ouders en de jongere de uitdrukkelijke toestem- ming om voor de begeleiding de no- dige informatie op te vragen en mede de delen aan de instanties die mee voor de jongere instaan en uit hoofde van hun staat of beroep onderworpen zijn aan het beroepsgeheim, zodat enerzijds het respect voor de vertrou- welijke cliëntgegevens gegarandeerd blijft en anderzijds, waar nodig en wenselijk, een globale aanpak moge- lijk is.

Bij de start van de begeleiding wordt de naam van de jongere gemeld aan het parket. Indien er geen vrijwillige hulp kan geboden worden of de af- spraken binnen het begeleidingscon-

tract niet nageleefd worden, wordt dit doorgegeven aan het parket van de Procureur des Konings. De actieve be- geleiding wordt beëindigd na een positieve evaluatie door alle betrokken partijen. De jongere kan verder ge- volgd worden zolang hij school loopt in een school waar PISAD actief is.

Tot slot

Het is belangrijk dat een drugbeleids- plan (bij voorkeur gekaderd in een ri- sicomiddelenbeleidsplan) aansluit bij de **eigenheid van de voorziening** (groot of klein, specifieke problema- tiek bij de cliënten, samenstelling per- soneelskader, mogelijke samenwer- kingsverbanden, relatie met politie en parket, enz.) en doorgepraat wordt met alle partners die erbij betrokken zijn. Het belang van een duidelijk pre- ventieve aanpak kan niet voldoende onderstreept worden. Op deze ma- nier wordt ook een sfeer van open- heid en bespreekbaarheid gecreëerd.

En last but not least: niet alleen de me- dewerkers van de voorziening (bege- leiders én directie) moeten op de hoogte zijn van alle aspecten van dit beleidsplan, maar er moet vooral veel inspanningen geleverd worden om ze- ker voor de jongeren en hun ouders hierover duidelijkheid te scheppen.

*Verslag:
Fons Geerts*

REGELS, NORMEN EN WAARDEN ALS HEFBOOM VOOR HET CREËREN VAN EEN POSITIEF LEEGROEPKLIMAAT

Geert STROOBANT'

Toen ik als begeleider in de zorgsector begon was de 'leefgroep' als concept vrij nieuw. We waren juist overgestapt van de 'zorg in zalen' naar de 'zorg in leefgroepen'. In die tijd ervoeren we een grote winst in die zin dat er een grote kracht uitging van de 'verbondenheid' die werd gecreëerd tussen hulpvrager en hulpverlener. Nu twintig jaar later dringt de vraag naar de wijze waarop we zorg organiseren, zich terug op. Mede door de introductie van het 'burgerschapsmodel' in het denken rond zorg worden vanuit verschillende methodieken zeer fundamentele vragen gesteld. Denken we maar aan de methodiek van Essential Life Planning (ELP) en persoonlijke toekomstplanning (PTP).

Vier verliesvelden

Wanneer personen met een handicap omwille van hun (al dan niet verworven) handicap in een leefsituatie belanden, waarbij de zorg 'in groepen' wordt georganiseerd, verliezen ze op een aantal levensdomeinen het eigenaarschap. Wanneer we dit conceptueel proberen te vatten, dan kunnen we dat reduceren tot een viertal elementen.

In de eerste plaats verliezen ze de autonomie om samen te wonen met wie ze zelf willen. Ze verliezen dus de keu-

ze om in **relatie** te treden met die personen die hun het nauwst aan het hart liggen. De begeleiders en de medebewoners zijn toevallige passanten, en eerder burens dan leden van een zelf gekozen leefgemeenschap. Waar dit in sommige gevallen zeer verrijkend kan zijn, blijft het toch zo dat je met sommige medebewoners nu 'eenmaal verbonden bent door het lot'.

Tegelijkertijd verlies je ook de impact op je eigen **ritme**. Ieder mens leeft zijn eigen ritme: traag of rap; vroeg of laat. Dit voel je het best wanneer je

¹ De auteur is directeur van 'De Heide' te Merelbeke. Tevens is hij verbonden aan 'Balans' (Gent), waar hij als vormingswerker werkzaam is in het domein 'management en agogiek'. Hij begeleidt verschillende teams die zorg dragen voor personen met een handicap. Hij publiceerde het boek 'Teamcoaching in de jeugdhulpverlening: anders omgaan met regel- en normovertredend gedrag'.
Contact: geert.stroobant@deheidevw.be.

met een groep op reis gaat. Na drie dagen word je gewoon moe omdat je het ritme van de groep moet volgen. Het ritme van een groep is namelijk 'een gemiddelde'. Bovendien wordt het ritme in de zorg dikwijls zeer sterk bepaald door het ritme van uuroosters en praktische bezwaren.

Daarnaast verlies je ook jouw eigen **ruimte**. We hebben het niet zozeer over het feit of je nu een eigen kamer hebt of niet, maar vooral over de persoonlijke ruimte in de leefruimte. Je eigen zetel, je eigen plaatsje aan tafel of voor de televisie, het feit dat je de fles cola in de ijskast kunt laten staan zonder dat er iemand anders van drinkt.

Tenslotte verlies je ook de keuze over de gangbare **regels**. Juist op dit laatste aspect wil dit artikel een kader aanbieden om het denken rond deze materie te structureren.

Regels, normen en waarden

Naast 'de taal' is het meest kenmerkende van de mens het feit dat hij in groep leeft. Van de eerste dag dat we het levenslicht zien tot de dag dat we onze laatste adem uitblazen, zijn we verbonden met andere mensen zoals in het gezin, de school, de club, de collega's, de medebewoners in het rusthuis.

Dit deel zijn van een groep vergt organisatie en structuur. Structuur is het geheel van afspraken en regels die het samen leven '**regelen**'. Deze structuur wordt voor een belangrijk deel opgebouwd in organisatie, dagstructuur en zelfs infrastructuur. Een ander deel van de structuur wordt geïnstalleerd door het proces van samenleven. Deze structuurelementen zijn niet expliciet aanwezig en wijzi-

gen voortdurend. Structuur is aldus een dynamisch gegeven.

Ook het hulpverleningsproces gebeurt in verbondenheid met dikwijls veel verschillende groepen. Elk van deze groepen creëert zijn eigen structuur, zijn eigen ritme en klimaat. Het groepsklimaat is binnen het opvoedingsgebeuren het geheel van expliciete en impliciete structuurelementen. Een reflectie over regels, normen en waarden is in die zin een reflectie over het leefklimaat.

Dikwijls worden regels en normen in dezelfde zin gebruikt, zonder een goed onderscheid te maken tussen beide. Daartegenover is het verband tussen een regel en een waarde niet zo voor de hand liggend.

Een **regel** is een zeer concrete gedragsafspraken die niet interpreteerbaar is en los van iedere subjectiviteit kan toegepast worden. Regels zijn meestal expliciet en kan je dus op papier zetten. Eens de regels vastgelegd zijn, blijven ze meestal langere tijd gelden. Regels trekken de lijnen rond het speelveld. Het goed naleven van regels is belangrijk voor het installeren van een structuur. Regels worden meestal uitgevonden en vinden hun oorsprong vaak binnen de groep zelf.

Een **norm** is datgene wat iedereen 'normaal' vindt. Het is een subjectieve interpretatie van een situatie. Daarbij is het een dynamisch gebeuren. Normen worden bepaald in een relationele verhouding omdat men in communicatie aangeeft wat men al dan niet normaal vindt. Het is op die manier onderwerp van overleg. Normen kunnen zowel impliciet als expliciet vastgelegd worden. Belangrijk in dit gebeuren is het feit dat normen bepaald worden door de eigen geschiedenis

en achtergrond van ieder persoon, en dat juist het afstemmen van de normen een essentieel onderdeel is van opvoeding. Normen komen niet alleen van binnen de groep, maar vinden dikwijls hun oorsprong buiten de groep.

Een tiental jaren geleden was het dragen van een oorbel door jongens niet echt normaal. Oorbellen werden juist gedragen om niet normaal te zijn, om zich te manifesteren als iemand van buiten de groep. Door de jaren heen zien we dat de houding ten aanzien van het dragen van een oorbel veranderd is. Naargelang het esthetisch inzicht en de persoonlijke ontwikkeling (leeftijd) van je gesprekspartner kan het dragen van een oorbel als iets 'normaal' gevonden worden.

Andere normen waar je binnen je team wel eens over kunt nadenken zijn: de wijze waarop opvoeders worden aangesproken, of je al dan niet kousen in schoenen moet dragen, of je met mes en vork moet eten, of je met bloot bovenlichaam aan tafel kunt zitten, enz. Naast de subjectieve component is er ook de situationele component: een korte broek dragen in de zomer is normaal, een korte broek dragen wanneer het stevig sneeuwt lijkt toch wel te wijzen op 'afwijkend' gedrag (of van een zeer dikke huid).

Waarden verwijzen naar datgene wat we 'waardevol' vinden. Waarden komen dikwijls van zeer diep uit de persoonlijke of gemeenschappelijke geschiedenis en zijn zeer sterk verbonden met een socio-culturele context. Ook waarden hebben een dynamisch karakter, maar veranderen meestal op een trager tempo dan normen. Waarden worden niet zozeer zichtbaar in verhoudingen of relaties tussen men-

sen, maar zitten meestal verankerd in 'houdingen' van personen of groepen. In tegenstelling tot normen komen waarden zelden in overleg. Ze zitten meestal verankerd in de beleving van mensen en komen op diverse wijzen aan de oppervlakte. Ze zijn meestal impliciet aanwezig. Dikwijls zie je dan ook een grote discrepantie tussen de waarden waar men zegt voor te gaan en de reële waardebeleving.

Het eerste postulaat van goede zorg: regels, normen en waarden zijn onderling verbonden

Bij het hanteren van regels refereer je, of je je daar nu bewust van bent of niet, aan normen en waarden. Het toepassen van een regel en hieromtrent ageren is een veruiterlijking van datgene wat je normaal of waardevol vindt.

De regel 'we vechten niet met elkaar' verwijst naar het feit dat we 'respect hebben voor de integriteit van de ander'.

De regel 'we blijven aan tafel zitten tijdens de maaltijd' refereert aan het feit dat we 'veel belang hechten aan het groepsdynamische en communicatieve aspect' van een maaltijd.

De regel 'je mag roken in de zithoek living' refereert aan het feit dat we 'roken zo belangrijk vinden dat zelfs de niet-rokers mogen mee roken'.

De regel 'je komt niet op de kamer van iemand anders' toont aan dat we het waardevol vinden dat iedere jongen een 'eigen ruimte en privacy' heeft.

Het probleem is dat 'regels' een eigen leven gaan leiden. De reflectie over de onderliggende norm of waarde is dikwijls geen onderwerp van discussie,

en het is pas achteraf dat je misschien beseft dat je een regel toepast die eigenlijk vrij 'abnormaal' is.

Waardeopvoeding is een gebeuren waarbij waarden worden vertaald in een visie, die aangeeft wat wij als groep normaal vinden. Dit moet op de werkvloer te zien zijn: in regels, afspraken en aldus in structuur. De link tussen regels, waarden en normen is niet zo rechtlijnig als hierboven zou kunnen blijken. Soms verwijst één regel naar verschillende onderliggende waarden. Daarbij moet je met een regel balanceren tussen dikwijls conflicterende waarden.

Het tweede postulaat: regels, normen en waarden en een emancipatorische begeleidingsstijl

Begeleidingsacties:

regels hanteren, normen communiceren, waarden duiden

Het is belangrijk om een onderscheid te maken tussen regels, normen en waarden omwille van het feit dat deze bij de begeleidingsacties telkens een ander karakter krijgen.

Regels hanteren we. Aangezien regels éénduidig zijn, het subjectieve overstijgen, expliciet aanwezig zijn moeten we erop toezien dat deze regels worden nageleefd. De wijze waarop we deze regels willen doen naleven wordt verderop behandeld. Principieel gaan we ervan uit dat iedere regel die gesteld wordt, verwijst naar iets normaal en waardevol, zodat de regel opvolgen geen keuze meer inhoudt.

Op de werkvloer echter zien we dat het niet zo eenvoudig is om al de gestelde regels in werkelijkheid ook te

doen navolgen. Veelal moeten we ons in de eerste plaats de vraag stellen of de regel wel éénduidig en duidelijk is, en of ze niet teveel subjectieve ruimte laat.

Normen worden gecommuniceerd.

Gelet op het dynamische karakter van normen wordt rond normen steeds gecommuniceerd. Je kan op een bepaald moment in de begeleiding 'normaal' gedrag afdwingen, maar het zal steeds vergezeld moeten zijn door een verduidelijking en het afwegen van mekaars normen. (Bv. met een petje aan tafel zitten.)

Normen moeten op verschillende niveaus gecommuniceerd worden. In de eerste plaats met de bewoner zelf. Bewoners brengen vanuit hun leefwereld andere normen aan dan de mensen uit de generatie voor of na hen. De normen met betrekking tot kledij, haarsnit, uitgangsleven, eetcultuur, gebruik van multimedia verschillen grondig van de normen van pakweg een tiental jaar geleden. Daarnaast is een grondig overleg met de andere opvoedingspartners meer dan noodzakelijk. In de eerste plaats denken we aan de ouders en familieleden. Ieder gezin heeft zijn geschiedenis, zijn culturele achtergrond en zijn gewoontes, vandaar dat ook hier de normen tussen bijvoorbeeld de leefgroep en het gezin grondig kunnen verschillen. Ook overleg met teamleden is onontbeerlijk. Wil men duidelijkheid geven, dan moeten de verschillende teamleden op dezelfde golflengte zitten. Tenslotte is er de afweging van de maatschappelijk norm. Niettegenstaande hier een ruime marge is voorzien, worden bepaalde gedragingen als 'antisociaal' gezien. Het kan bijvoorbeeld goed zijn dat zowel ouders als jongere het gebruik van softdrugs

als een gangbaar gebruik beschouwen; toch is er een maatschappelijke norm die bepaalt dat dit gedrag als 'abnormaal' wordt getaxeerd.

Waarden duiden we. Aangezien normen niet steeds grijpbaar zijn, moeten waarden aan de oppervlakte worden gehaald. Je kan niet zeggen: vanaf nu gaan we 'respectvol' met elkaar

om, maar je kan wel in verschillende soorten gedragingen gaan 'aanduiden' wat respectvol zou kunnen zijn. Waarden worden dan ook dikwijls het best doorgegeven door ze voor te leven. Waarden zijn op die manier immanent aanwezig in het handelen van iedere dag.

Figuur 1: Overzicht van het onderscheid tussen een regel, norm en waarde

	Regels	Normen	Waarden
Definitie	Grens – regel	'normaal'	'Waardevol'
Dynamiek	Statisch (eens geldig, altijd geldig)	Dynamisch, situationeel	dynamisch op lange termijn
Inhouden	structuur	verhouding	houding
Plaats van actie	op papier	in overleg	in beleving
Oorsprong	in de groep	van buiten de groep	van buiten de groep en in de geschiedenis
Waar aanwezig	expliciet	impliciet – expliciet	meestal impliciet
Metafoor	speelveld	spel	fair play
Subjectiviteit	voor iedereen gelijk	subjectieve verschillen	socio-culturele verschillen
Belang	belangrijk voor internaliseren van de structuur	belangrijk voor normopvoeding	belangrijk voor de waarde opvoeding
Begeleidingsact	hanteren	communiceren	duiden

Emancipatorisch werken: van controle naar veiligheid

Bij het werken aan het groepsklimaat zijn twee extreme opties mogelijk.

De ene optie is die van de **controle**. In dit klimaat streeft men naar een maxi-

male duidelijkheid waar weinig interpretatie mogelijk is. Men gaat alle mogelijke processen vastleggen in regels. Aangezien regels duidelijk zijn en niet interpreteerbaar, hoef je enkel de regels te hanteren. We leggen alles wat de begeleiding normaal en waardevol

vindt vast in regels. De voordelen van dit klimaat is dat er weinig overleg over de te hanteren normen en waarden noodzakelijk is, en dat het een maximale veiligheid biedt.

Leefgroep A is een leefgroep met 10 gedragsmoeilijke kleuters. Veel van deze kleuters komen uit gezinnen waar regelmaat en orde niet aanwezig is. De begeleiding heeft daarbij zijn handen vol met heel veel verzorgende taken, omdat verschillende kleuters nog niet zindelijk zijn. Deze leefgroep werkt zeer gestructureerd. De dagstructuur wordt tot op de minuut gevolgd, er zijn zeer strikte afspraken met betrekking tot kledij, het tafelgebeuren gebeurt volgens een vaste procedure en tempo, het slapen gaan is gebonden aan steeds hetzelfde ritueel.

In leefgroep A probeert men alle processen zoveel mogelijk onder controle te krijgen, en dit in functie van veiligheid, rust en regelmaat. Gezien de competentie van de doelgroep is dit de enig mogelijke optie. Daarbij zijn de mogelijkheden om te communiceren met deze kleuters met betrekking tot wat 'normaal' en 'waardevol' is zeer beperkt. De begeleiders in leefgroep A zullen zich dan ook toeleggen op het hanteren van de structuren en rituelen in de leefgroep. De kleuters zullen heel wat tijd nodig hebben om de structuur te internaliseren.

De andere optie is die waar men kiest voor een **minimale veiligheid**. Veiligheid moet men hier niet te eng interpreteren als 'fysieke veiligheid', maar tevens als het creëren van een klimaat waar er voldoende psychische veiligheid is. Dit wil zeggen dat voor ieder van de groepsleden voldoende kansen zijn om zich in de groep te bewegen, zich te ontplooiën of uit te drukken. In dit klimaat gaat men enkel

die regels vastleggen die deze veiligheid moeten garanderen. Het opvoedingsproces wordt in belangrijke mate gestuurd door de interactie tussen jongere en begeleider. Dit vergt een zeer sterke communicatieve vaardigheid van zowel begeleider als jongere. Kenmerkend voor dit klimaat is het voortdurend overleg en maken van keuzes tussen wat 'normaal' en 'niet-normaal' is, tussen wat 'waardevol' en 'waardeloos' is.

Speelplein B werkt vanuit een 'vrij speelpleinconcept'. Dit wil zeggen dat bewoners hun programma vrij kunnen samenstellen, vrij gebruik kunnen maken van de infrastructuur, steeds in wisselende groepen meedraaien. Elke dag komen er zo'n 200 kinderen spelen. Men werkt er met een zevental 'speelregels': men verlaat het speelplein niet, de jongsten krijgen voorrang, wat je uitleent breng je ook terug, vechten kan niet, stelen kan niet, roken mag niet. Met deze regels wordt alle 'verkeer' op het speelplein geregeld.

Op het speelplein heeft men door middel van deze regels gezorgd dat de kinderen 'veilig' kunnen spelen. Wil dit zeggen dat bijvoorbeeld naakt rondlopen of verbaal onbeleefd gedrag dan toegelaten is? In dit geval zal de interactie van iedere individuele begeleider met de jongere bepalend zijn voor wat uiteindelijk wel en niet kan. Daarbij zijn twee processen zeer belangrijk, namelijk de onderlinge afstemming tussen de begeleiders en het communicatieve gebeuren tussen jongere en begeleider.

De keuze voor een bepaald groepsklimaat is een keuze tussen minimale veiligheid en maximale controle. Deze keuze wordt bepaald door de competentie en hulpvraag van de doelgroep en de vaardigheid van de begeleiding.

Bij een klimaat van minimale veiligheid gaat we er vanuit dat iedereen voldoende competenties heeft om in de groep te functioneren. Die bewoners die blijkbaar niet over voldoende competenties beschikken, worden hierin begeleid. Bij het klimaat gebaseerd op controle gaan we er bij aanvang vanuit dat alle jongere incompetent zijn om zich op een 'normale' manier in de groep te bewegen.

Indien het klimaat en de vraag van de doelgroep (de competenties) niet op elkaar afgestemd zijn, krijgt men ofwel een zeer beklemmend groepsklimaat of anderzijds de 'grote chaos'.

In leefgroep C werkt men met bewoners van 16 tot 18 jaar. In het verleden had men steeds moeten werken met zeer moeilijk bewoners en steeds wisselende groepen. Door een wijziging in het instellingsbeleid kreeg men een ander doelpubliek, waar bewoners steeds meer zelf de hulpvraag stelden en waar men langere trajecten met bewoners probeerde op poten te zetten. Dit had tot gevolg dat men een min of meer vaste groep kreeg.

In het verleden was men genoodzaakt heel veel processen te controleren: alle verplaatsingen in de instelling moesten worden gemeld, het roken werd zeer strikt geregeld, er waren zeer strenge voorschriften met betrekking tot het uiterlijk. In het verleden had men op al deze domeinen toch heel wat miserie gekend. Voor bewoners die zelf kiezen om in de leefgroep te wonen, komen deze afspraken niet echt bevredigend over: men vindt dat men zelf wel kan bepalen hoeveel men kan roken, en als ze ons echt vertrouwen dan moeten we toch niet vragen om naar het toilet te gaan, en wat is er tegen een oorring of die kleine tatoeage op mijn schouder?

In het bovenstaande wordt duidelijk dat het groepsklimaat een eigen leven gaat leiden. Meestal evolueert men van minimale veiligheid naar meer controle. Omgekeerd is het dikwijls moeilijk om het aantal regels te saneren. Teams hebben niet een 'natuurlijke' neiging om met minder regels te gaan werken. Men moet de vertrouwde afspraken verlaten om zich te gaan werpen in een communicatief proces met collega's en bewoners met dikwijls een zeer onzekere uitkomst. Daarbij moeten we inschatten wat onze eigen communicatieve vaardigheden zijn om processen te sturen. In deze context spreken we van situationeel begeleiderschap. We stemmen onze begeleidingsstijl af op het klimaat dat we wensen te creëren.

Binnen een emancipatorisch opvoedingsmodel streven we maximaal naar een machtsnivellering. Regels worden gehanteerd vanuit macht: het is zo omdat ik het zeg. Om die reden wensen we binnen een emancipatorisch model te werken in een klimaat waar een minimum aan regels wordt gehanteerd. Normen spelen in die zin een veel belangrijker rol. Normen vragen dialoog of op zijn minst 'communicatie'. Ze vragen van de begeleider een kwetsbare opstelling en een groot persoonsaanbod. Je moet als begeleider zijn wat je zegt. En dit is niet altijd eenvoudig.

Besluit en slotbedenking

De zorg voor personen met een handicap zal altijd gebeuren in verbondenheid met andere personen met een handicap en hulpverleners. Er zal naast het streven om van personen met een handicap volwaardige burgers te maken (denken we maar aan het PGB project), altijd een realiteit

zijn van beheersbaarheid. Personen met een handicap zullen, zeker als de zorggraad zwaar of de hulpvraag complex is, altijd in werkvormen leven waar de zorg georganiseerd is in verbondenheid met andere personen met een handicap. Dikwijls alleen al omdat de hulpverleners zich 'in teams' moeten organiseren om de zorg te kunnen dragen. We zien bijvoorbeeld dat ook in ambulante woonvormen vier of vijf personen met een handicap samen 'mogen' of 'moeten' leven omwille van een economische realiteit. Zorgverstrekkers worden dagelijks geconfronteerd met de 'illusion of inclusion'.

Samen-wonen in een niet zelf gekozen leefverband maakt dat de personen met een handicap hun eigen ruimte, hun eigen relaties en hun eigen ritmes verliezen en dat ze geconfronteerd worden met 'andere' regels. Terecht zeggen ze dan: uw regels zijn de onze niet!

Als hulpverlener moeten we er continu naar streven om een **leefklimaat** te creëren waar mensen maximaal het eigendomschap op hun eigen leven kunnen behouden. Door flexibele organisatie, door zorg op maat te bieden, maar vooral door het handelen vooral te sturen op basis van waarden en niet zozeer door regels en procedures. Dit vraagt van de hulpverlener een groot persoonsaanbod en een continue input om in relatie te gaan met iedere individuele bewoner. Dit terwijl de hulpverlener zelf onder druk staat, zoekend is en in een zeer com-

plexe realiteit moet acteren.

Na de kwaliteitszorg en de lerende organisatie komen we in een stroming van **management van verbondenheid**. Management van verbondenheid gaat er om dat we voorwaarden scheppen opdat iedere medewerker in de organisatie relevante verbindingen kan aangaan met zichzelf (waardoor hij zichzelf kan respecteren en eigen keuzes kan maken), met anderen (waardoor voedende relaties ontstaan en hij kan ingaan op het ethisch appel van de ander) en met de organisatie (waardoor men kan groeien in persoonlijk meesterschap en men zich kan invoegen in een missie buiten zichzelf).

Literatuur

- Geert STROOBANT, 2002, Teamcoaching in de jeugdhulpverlening – anders omgaan met regel en normovertredend gedrag, Leuven, Garant, 104 blz.
- Geert STROOBANT, 2003, Teams in de jeugdhulpverlening op hun achterwerk – conflicthanteringstrategieën ter ondersteuning van leefgroepteams, Vlaams Tijdschrift voor orthopedagogiek.
- Geert STROOBANT, 2007, De achterkant van zorgende teams – storende teamdynamieken als hefboom voor teamontwikkeling, in Vlaams Tijdschrift voor orthopedagogiek.